

**T.C.
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**BÖLGESEL GÜÇ ARAYIŞINDA DEVRİM SONRASI İRAN'IN ASİMETRİK
GÜÇ KAPASİTESİ VE GÜVENLİK STRATEJİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet SAĞLAM

Uluslararası Ekonomi Politikası Anabilim Dalı

Uluslararası Ekonomi Politikası Programı

MART 2023

T.C.
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**BÖLGESEL GÜÇ ARAYIŞINDA DEVRİM SONRASI İRAN'IN ASİMETRİK
GÜÇ KAPASİTESİ VE GÜVENLİK STRATEJİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ahmet SAĞLAM
19297531039

Uluslararası Ekonomi Politikası Anabilim Dalı

Uluslararası Ekonomi Politikası Programı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ali Burak DARICILI

MART 2023

BTÜ, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün 19297531039 numaralı Yüksek Lisans Öğrencisi Ahmet SAĞLAM, ilgili yönetmeliklerin belirlediği gerekli tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “BÖLGESEL GÜÇ ARAYIŞINDA DEVRİM SONRASI İRAN’IN ASİMETRİK GÜÇ KAPASİTESİ VE GÜVENLİK STRATEJİSİ” başlıklı tezini aşağıda imzaları olan jüri önünde başarı ile sunmuştur.

Tez Danışmanı : **Doç. Dr. Ali Burak DARICILI**
Bursa Teknik Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Doç. Dr. Nuri Tahir KORKMAZ**
Bursa Teknik Üniversitesi

.....
Doç. Dr. Emin SALİHİ
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Teslim Tarihi : .../.../2023
Savunma Tarihi : 08/03/2023

20.04.2016 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 9/2 ve 22/2 maddeleri gereğince; Bu Lisansüstü teze, Bursa Teknik Üniversitesi’nin abonesi olduğu intihal yazılım programı kullanılarak Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nün belirlemiş olduğu ölçütlere uygun rapor alınmıştır.

İNTİHAL BEYANI

Bu tezde görsel, işitsel ve yazılı biçimde sunulan tüm bilgi ve sonuçların akademik ve etik kurallara uyularak tarafımdan elde edildiğini, tez içinde yer alan ancak bu çalışmaya özgü olmayan tüm sonuç ve bilgileri tezde kaynak göstererek belgelediğimi, aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim.

Öğrencinin Adı Soyadı: Ahmet SAĞLAM

İmzası:

(Handwritten signature of Ahmet Sağlam)

Kahraman Şehitlerimize ve Ailelerine,

ÖNSÖZ

“Bölgesel Güç Arayışında Devrim Sonrası İran’ın Asimetrik Güç Kapasitesi ve Güvenlik Stratejisi” adlı çalışma Bursa Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ekonomi Politikası Tezli Yüksek Lisans Programı kapsamında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

Çalışmaya konu olan asimetrik güç unsurları İran’ın bölgesel dış politika ve güvenlik stratejisini şekillendiren en önemli parametrelerden biri haline gelmiş ve bu durum İran güvenlik kurumlarını da büyük ölçüde dönüştürmüştür. Nitekim devrim sonrası ihdas edilen Devrim Muhafızları Ordusu (DMO), bu dönüşümün somut bir göstergesi olmuştur. 1979 yılından sonra İran bölgesel dış politikası, büyük oranda devrim rehberine bağlı DMO komutasında yürütülmüş ve yerelde bulunan Şii milis güçler vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Özellikle Şii nüfusun yoğun olduğu bölgelerde İran etki kapasitesini görmek mümkündür.

Bu çalışmada tez konusunu belirleme sürecimden sonlandırılmasına kadar, bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan, yapıcı tutumuyla tez yazım sürecindeki motivasyonumu artıran tez danışmanım sayın Doç. Dr. Ali Burak Darıcılı’ya; yüksek lisansa başlamanın noktasında beni maddi ve manevi destekleyen, her daim yanımda duran değerli annem, babam ve kardeşlerime; yanımda durarak bana güç katan sevgili arkadaşlarıma, tezime katkı sağlayan Doç. Dr. Emin Salihî hocama ve son olarak akademik çalışmalara yönelmemde üzerimde emeği olan kıymetli hocam Doç. Dr. İsmail Çağlar’a şükranlarımı arz ederim.

Mart 2023

Ahmet SAĞLAM

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	x
ŞEKİL LİSTESİ.....	xi
ÖZET.....	xii
SUMMARY.....	xiii
1. GİRİŞ	1
1.1 Literatür Araştırması	4
2. ULUSLARARASI GÜVENLİK LİTERATÜRÜNDE GÜÇ, GÜVENLİK VE SAVAŞ KAVRAMLARININ KURAMSAL ÇERÇEVESİ	6
2.1 Güç ve Güvenlik Kavramı	6
2.2 Klasik Realizm ve Neorealizm Kuramları Açısından Güç Olgusu	9
2.3 Klasik Realizm	10
2.4 Neorealizm	11
2.5 Defansif ve Ofansif Realizm	14
2.6 Güvenlik İkilemi	16
2.7 Realizm Açısından Savaş Kavramı	18
2.7.1 Savaş Olgusunun Tarihsel Arka Planı ve Dönüşümü	22
2.7.2 Birinci Nesil Savaş	24
2.7.3 İkinci Nesil Savaş	25
2.7.4 Üçüncü Nesil Savaş	27
2.7.5 Dördüncü Nesil Savaş	28
2.7.6 Beşinci Nesil Savaş & Yeni Savaşlar	30
2.8 Asimetrik Tehdit - Asimetrik Savaş Stratejisi	31
3. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İRAN SİYASETİ VE DIŞ POLİTİKASI.....	36
3.1 Modern İran Tarihi	36
3.2 İran'ın Coğrafi Sınırları ve Geo-Stratejik Konumu	38
3.3 İran Jeopolitiği	39
3.4 1925-1979 Yılları Arası İran Siyasi Tarihi	42
3.4.1 Rıza Şah Pehlevi Dönemi (1925 – 1941).....	42
3.4.2 Muhammed Rıza Pehlevi Dönemi (1941 – 1979).....	44
3.5 İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dünya Düzeninde İran	46
3.6 İran İslam Devrimine Giden Yol ve Dine Dayalı Yönetim	48
3.7 Devrim Sonrası İran Siyasetine Yön Veren Siyasi Kurumlar	50
3.7.1 Velayet-i Fakih.....	50
3.7.2 Anayasayı Koruyucular Konseyi (AKK).....	53
3.7.3 Milli Şura Meclisi – Millet Meclisi	55
3.7.4 Uzmanlar Konseyi – Uzmanlar Meclisi	55
3.7.5 Düzenin Yararını Teşhis Konseyi	57
3.8 Devrim Sonrası İran'ın Ulusal Güvenlik Stratejisi	58

3.9 Teokratik Liderlik Çerçevesinde Dış Politika Dönüşümü	60
3.10 Devrim Sonrası İran Dış Politikası	61
3.10.1 Haşimi Rafsancani Dönemi İran Dış Politikası (1989 – 1997).....	62
3.10.2 Muhammed Hatemi Dönemi İran Dış Politikası (1997 – 2005)	64
3.10.3 Mahmud Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikası (2005 – 2013)	67
3.10.4 Hasan Ruhani Dönemi İran Dış Politikası (2013 – 2021)	69
3.10.5 İbrahim Reisi Dönemi İran Dış Politikası (2021 – Devam Ediyor)	72
4. İRAN ASKERİ GÜCÜ VE ASİMETRİK GÜÇ KAPASİTESİ	74
4.1 İran Askeri Gücü	74
4.1.1 Devrim Muhafızları Ordusu (DMO)	75
4.1.2 Besic	77
4.1.3 Kudüs Gücü.....	78
4.2 İran’ın Asimetrik Savaş Kapasitesi Bağlamında Suriye ve Irak Örneği	79
4.2.1 Irak İşgali Sonrası İran’ın Bölgesel Etkinliği	80
4.2.2 Devrim Sonrası İran’ın Suriye Stratejisi.....	82
4.3 Suriye ve Irak’ta Faaliyet Gösteren Şii Milis Güçleri	84
4.3.1 Haşdi Şabi	85
4.3.2 Asaib Ehlul Hak (AEH)	86
4.3.3 Ebu Fadıl Abbas Tugayı	86
4.3.4 Hizbullah El Nuceba Hareketi	87
4.3.5 Mehdi Ordusu.....	88
4.3.6 Lübnan Hizbullahı	88
4.3.7 Fatimiyyun Tugayı	91
4.3.8 Ketaib Hizbullah (Irak Hizbullahı).....	92
4.3.9 Bedir Örgütü	93
5. SONUÇ	95
KAYNAKLAR.....	101

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AEH	: Asaib Ehlul Hak
AKK	: Anayasayı Koruyucular Konseyi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CIA	: Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency / CIA)
CISAC	: Uluslararası Güvenlik ve İş Birliği Merkezi (Center for International Security and Cooperation / CISAC)
CSIS	: Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi (Center for Strategic and International Studies / CSIS)
DDSA	: Devlet Dışı Silahlı Aktör
DEAŞ	: Irak Şam İslam Devleti (Devletul İslamiyye El-Irak ve Şam / DEAŞ)
DIA	: Savunma İstihbarat Teşkilatı (Defence Intelligence Agency / DIA)
DMO	: Devrim Muhafızları Ordusu
IISS	: Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü (International Institute for Strategic Studies / IISS)
IRGC	: İran Devrim Muhafızları Ordusu (Iran Revolutionary Guards Corps / IRGC)
İHH	: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı
İRAM	: İran Araştırmaları Merkezi
MC	: Milletler Cemiyeti
ORSAM	: Ortadoğu Araştırmaları Merkezi
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi (Partiya Karkeran Kurdistan / PKK)
SETA	: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
ŞİÖ	: Şanhay İşbirliği Örgütü
TDK	: Türk Dil Kurumu
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
USG	: Ulusal Savunma Gücü
YSG	: Yerel Savunma Güçleri

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1: Savaşların Dönemsel Karakteristiği.....	18
Şekil 3.1: Devrim Rehberine Bağlı Siyasi Kurumlar.....	41

BÖLGESEL GÜÇ ARAYIŞINDA DEVRİM SONRASI İRAN'IN ASİMETRİK GÜÇ KAPASİTESİ VE GÜVENLİK STRATEJİSİ

ÖZET

Bu çalışmada, İran'ın İslam devrimi sonrası bölgesel rekabetinde savunma ve güvenlik stratejisinin temelini oluşturan asimetrik güç kapasitesi yapılacak araştırmalar neticesinde elde edilen nitel bulgularla irdelenecektir. İran'ın son dönemlerde çokça üzerinde durduğu bu asimetrik güç unsurlarının dış politika yapımına ve bölgesindeki nüfuzuna katkı sağlayıp sağlamadığı, çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır. Bu çalışma alanının belirlenmesindeki temel amaç ise Türkiye'de yapılan araştırmaların sınırlı kalması ve özellikle asimetrik güç unsurlarının İran dış politika yapımındaki etkisine dair çalışmaların bütüncül bir şekilde ele alınamamasıdır.

Yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkan tabloda asimetrik güç kapasitesinin varlığı ve düzensiz savaş taktiklerinin, İran hedef coğrafyasında yapıcı bir etki sunduğu gözlemlenmiştir. 1979 yılında Ayetullah Humeyni liderliğinde gerçekleşen İslam devrimiyle beraber savunma ve güvenlik alanında önemli reformlar yapılmıştır. Humeyni öncesi İran askeri gücü büyük oranda tasfiye edilmiş ve yerine devrim rehberine bağlı Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) kurulmuştur. Günümüz İran güvenlik politikasının şekillenmesinde de DMO önemli bir yere sahiptir. Öte yandan 1990'lı yılların başında ve Irak savaşından hemen sonra İran, Ortadoğu'daki mücadelesinde yeni bir konseptte gitmiş ve bu minvalde savunma ve güvenlik stratejisini de revize etmiştir. Uzun süre yaşanan savaş neticesinde gerek İran gerekse de Irak istenilen sonuca ulaşamamış ve büyük bir insan kaynağı ve fiziki tahribata maruz kalmıştır. Geline bu süreçte İran yaşanan bu savaştan büyük ders çıkararak savunma stratejisini gözden geçirmiştir. Bu doğrultuda İran askeri gücünde gayri nizami taktik ve unsurlara İran bürokrasisinin ciddi yatırımlar yaptığı gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak İran, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) 2003'teki Irak işgalinden sonra bölgede Şii asimetrik güç unsurlarını destekleyerek günümüz Irak siyasetinde söz sahibi olduğu gözlemlenmiştir. Yine Suriye'de de 2011 yılından bugüne benzer konseptte bir politika izlediği elde edilen bulgular neticesinde teyit edilmiştir. Bu çalışmada da İran'ın ana karadaki gayri nizami askeri faaliyetleri mercek altına alınarak Suriye ve Irak'taki etki kapasitesi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Asimetrik Güç, Güvenlik, İran, Savunma, Strateji.

POST-REVOLUTIONARY IRAN'S ASYMMETRIC POWER CAPACITY AND SECURITY STRATEGY IN QUEST OF REGIONAL POWER

SUMMARY

In this study, the asymmetrical power capacity, which forms the basis of the defense and security strategy of the Iran in the regional competition after the Islamic revolution, will be examined with the qualitative findings obtained as a result of the researches. The main problematic of the study is whether these asymmetrical power elements, which Iran has focused on recently, contribute to its foreign policy making and its influence in the region. The main purpose of determining this field of study is that the research conducted in Türkiye is limited and in particular, studies on the impact of asymmetric power elements on Iranian foreign policy making cannot be considered in a holistic manner.

In the table that emerged as a result of the researches, it was observed that the presence of asymmetrical power capacity and irregular warfare tactics had a constructive effect in the target geography of Iran. With the Islamic revolution led by Ayatollah Khomeini in 1979, important reforms were made in the field of defense and security. Before Khomeini, the Iranian military power was largely liquidated and the Iran Revolutionary Guards Corps (IRGC), affiliated to the revolutionary guide, was established. IRGC has an important place in shaping today's Iranian security policy. On the other hand, at the beginning of the 1990s and right after the Iraq war, Iran went to a new concept in its struggle in the Middle East and revised its defense and security strategy in this direction. As a result of the long war, both Iran and Iraq could not reach the desired result and were exposed to a great human resource and physical destruction. In this process, Iran has taken great lessons from this war and reviewed its defense strategy. In this direction, it has been observed that the Iranian bureaucracy has made serious investments in unconventional tactics and elements in the Iranian military power.

As a result, it has been observed that Iran has a say in today's Iraqi politics by supporting the Shiite asymmetrical power elements in the region, especially after the United States of America (USA) invasion of Iraq in 2003. It has also been confirmed as a result of the findings that it has followed a similar concept in Syria since 2011. In this study, Iran's unconventional military activities in the mainland were examined and its impact capacity in Syria and Iraq was examined.

Keywords: Asymmetric Power, Security, Iran, Defense, Strategy.

1. GİRİŞ

Devletler tarih sahnesinde sahip oldukları gücüyle anılmaktadır. Bu var olma mücadelesinde sahip oldukları güç kapasitesi ve kabiliyetleri onları öteki olarak belirlediklerine karşı güçlü kılmaktadır. Bu doğrultuda devletler tarihin her aşamasında ister savaş halinde ister barış halinde gücünü koruyabilmek ve maksimize edebilmek için uğraş içindedir.

Güç elde etme arayışı da esas olarak güvenlik kavramı ile doğrudan orantılıdır. Bu nedenle güvenlik, güçlü olmayı zorunlu kılmakta ve devletlerin davranışlarını da şekillendirmektedir. Temel olarak bu kavramların ilk ortaya çıkışı ve akademik tartışma düzleminde ele alınması, insan tabiatı üzerinden yola çıkılarak yorumlanmaktadır. Devletler de tıpkı bireyler gibi korunma ve kendilerini güvenli hissedeceği bir ortam oluşturma arayışındadır. Bu ihtiyaç, bazen sulh dönemlerinde ittifak yoluyla, bazen de savaşarak giderilmektedir. Ancak kıta savaşlarının gelinen noktada her iki tarafa da ciddi tahribat ve kayıp vermesi devletleri yeni taktikler geliştirmesine yönlendirmiştir. Günümüze gelindiğinde ise savaş; politika, ekonomi, siber güvenlik, modern ordu, teknoloji ve diplomasi üstünlüğü ile farklı bir yöntem olarak devam ettirilmektedir. Ayrıca savaş olgusu, 20. yüzyıl ile birlikte dünya savaşlarından çıkarılan derslerle farklı bir boyut kazanmış, Soğuk Savaş ve sonrasında gayri nizami, karmaşık ve hibrit bir düzleme taşınmıştır. Bu durum hiç şüphesiz zaman ve mekân olgusundan bağımsız olarak değerlendirilmemelidir. Devletlerin tehdit ve tehlike algılamaları da bu zaman ve mekân mefhumu ile beraber dönüşmektedir. Örnek vermek gerekirse Birinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan yeni düzen ile beraber devletlerin tehdit algılaması da değişmiştir. Fakat akabinde İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile yine aynı devletlerin ittifaklara olan inancı azalarak güvenlik ihtiyacı marjinal bir şekilde artmıştır.

Soğuk Savaş dönemi ile beraber büyük güçler olarak adlandırılan ABD ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) silahlanma yarışı içine girmesi ve

ittifaklar yerine bloklar ile çevreleme ve dengeleme yoluna gidilmesi savaş boyutunu mikro düzeye taşımıştır. Yine her iki ülkenin çevresinde bulunan bölgeler ve/veya ülkeler karşı taraf için mevzi ve ileri karakol vazifesi görmüştür.

Bu bağlamda İran'ı ele alacak olursak her iki ülke için de stratejik bir üs olarak karşımıza çıkmaktadır. Henüz Soğuk Savaş'ın devam ettiği bir dönemde İran'ın ABD yörüngesinden sert bir meydan okuma ile çıkarak farklı bir politika izlemesi dikkatleri üzerine toplamıştır. Ancak Birleşik Devletlerin, İran'ı tam anlamıyla hedefe koyması 1990'lı yıllara rastlamaktadır. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte İran, birlikten bağımsızlığını kazanan devletlere yönünü çevirmiştir. Devrimin kalıcı hale getirilmesi hiç şüphesiz İran'ın düşüncesinde devrim ihracı ile birlikte mümkündür. Bu kapsamda yeni bağımsızlığını kazanan devletler İran açısından büyük bir fırsatı beraberinde getirmiştir.

Bu durum ABD için yeni bir tehdit kaynağı haline gelmiş ve caydırıcı önlemler almasına yol açmıştır. İran da buna karşı ABD ve bölgedeki misyonlarını çevreleyen bir strateji geliştirerek devrim değerlerini sigorta alma yoluna gitmektedir. Ele alınacak bu tezin ana konusunu oluşturan asimetrik unsurlar da bu minvalde İran'ın ABD ve güçlerine karşı koymak, devrimi korumak ve yüceltmek üzere motive edilmektedir. İran'ın günümüzdeki bu durumunu incelerken sahip olduğu devlet geleneğini de hatırlamakta fayda vardır.

Ortadoğu coğrafyasında tarihsel bir birikime sahip olan İran, bölgedeki denklemlerin anlamlandırılmasında önemli bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bir imparatorluk deneyimine sahip olması özelliğiyle, Türkiye'den sonra sayılı ülkeler arasında yerini almaktadır. Her ne kadar 1979 devrimi ile yeni bir düzene kavuşmuş olsa da yüzlerce yıllık devlet hafızası ve mefkûresi baki kalmaktadır. Günümüz İran iç ve dış politikası da esasında tarihinin vermiş olduğu ilhamla şekillenmektedir. Sahip olduğu bu birikim ve kurumsal hafıza, İran'ı kendi coğrafyasında ayakta tutmakta ve bölgede uzun vadeli stratejik hesaplamalar yapmasına olanak tanımaktadır. İslam Devrimi ile birlikte tahayyülünü kurduğu mefkûre yolunda daha radikal adımlar attığı gözlemlenmektedir. Bu kapsamda İran ulusal güvenlik politikaları, dini lider nazarında bu mefkûrenin en önemli koruyucu kalkanını oluşturmaktadır.

Özellikle İran'ın 1979 yılında demokrasilere meydan okuyarak tesis ettiği yeni düzen sonrasında devrimle birlikte gelen değerlerin muhafazasında güvenlik bürokrasisi en önemli meselelerden biri haline gelmiştir.

Bu doğrultuda 1980 yılından bu yana savunma alanına yönelik ciddi yatırımlar yaparak çevresinden gelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı teyakkuzda olmuştur. İran'ın savunma ve güvenlikteki bu tutumu, 1980-1988 Irak-İran savaşı sonrasında daha da agresif bir hal almış ve mücadelesini toprakları dışında sürdürmeye yönelik yeni adımlar atmıştır. Bu çerçevede çalışmanın temel odağını İran'ın devrim sonrası bölgesel dış ve güvenlik politikası oluşturmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde güç ve güvenlik kavramları kavramsal ve tarihsel olarak açıklanacaktır. Güç ve güvenlik eksenindeki akademik çalışmaları kapsayan realizm ve neorealizm teorileri de ele alınacak bir diğer boyutu oluşturmaktadır. Yine realizm teorisiyle bağlantılı olarak defansif ve ofansif realizm kavramlarına açıklık getirilecektir. Sonrasında günümüz ve tarihsel açıdan savaş olgusu incelenecek olup savaşın dönem içindeki evrimi ele alınacaktır. Soğuk Savaş sonrasında adı sıklıkla anılan asimetrik tehdit ve asimetrik savaş kavramları açıklanarak birinci bölüm tamamlanacaktır.

İkinci bölümünde ise modern İran tarihi, coğrafi sınırları ve jeopolitiği, Kaçar Hanedanlığı sonrası İran siyasi tarihi ve İslam devrimine giden süreç ele alınacaktır. Bunun yanı sıra devrim sonrası İran siyasetine yön veren kurumlar, teokratik liderlik çerçevesinde İran dış politikasının dönüşümü, ulusal güvenlik stratejisi, İslam devriminden günümüze seçilmiş cumhurbaşkanlarının dış politika anlayışları ele alınacak konular arasında yer almaktadır.

Üçüncü bölümünde de devrim sonrası İran askeri gücü ve bölgedeki asimetrik savaş kapasitesine değinilecektir. Bu kapsamda ele alınacak örneklemeler İran'ın ana karadaki faaliyetleri ile sınırlandırılacak ve sonrasında DMO'nun bölgedeki Şii milis güçlerle olan ilişkileri incelenecektir. DMO ile milis güçler arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılması için DMO'nun önemine kısaca değinmekte fayda vardır. DMO ilk başta İslam devriminin kazanımlarını korumak ve yüceltmek adına bir askeri birlik olarak kurulmuştur. Irak-İran savaşından sonra İran'ın devrim rehberine bağlı dış operasyon

gücü olarak yeniden yapılandırılmıştır. Bölgedeki Şii milis gücü ise DMO'nun kontrolü ve desteği ile bölgede faaliyet göstermektedir. Ancak bazı milis gruplarının DMO'nun çizdiği politikanın dışına çıktığı ve kendi politikaları ile devam ettiği de görülmektedir. Ele alınacak bu çalışmada da İran'ın bölgeye taşıdığı bu mücadelesi ve mücadelenin hangi boyutlarda sürdürüldüğü irdelenecektir. Bu doğrultuda İran'ın nüfuz ettiği bölgelerdeki asimetrik milis varlıklarının, dış savunma ve güvenlik stratejisini şekillendirip şekillendirmediği temel araştırma sorusunu oluşturmaktadır.

Çalışmada resmi belgeler ve akademik olarak saygın kitap, dergi, makale, analiz, rapor, haber gibi ikincil kaynaklardan yararlanılacaktır. Bununla birlikte nitel araştırma tekniği ile veriler tasnif edilecektir. Genel anlamda tümevarım yöntemi ile bir strateji izlenilecek olup elde edilen veriler çerçevesinde bulgular analiz edilecektir. Son bölümde de bir vaka incelemesi olarak Irak ve Suriye ele alınacak ve İran etki kapasitesi incelenecektir.

1.1 Literatür Araştırması

Devrim sonrası İran'ın güvenlik ve askeri stratejisini anlamak ve analiz etmek için literatürde konuyla ilgili ele alınan çalışmalara değinmekte fayda vardır. Bu çalışmalardan birisi de Cristin Cappelletti'nin "Dynamics of The Iranian Role in The Syrian Civil War" adlı eseridir. Çalışmada Cappelletti, İran'ın Suriye iç savaşı öncesi ve sonrasındaki rolünü inceleyerek İran destekli milis güçlerinin Suriye siyasetindeki nüfuzunu ele almaktadır. Cappelletti, İran güvenlik doktrinini ofansif realizmle temellendirerek Suriye'deki varlığını açıklamaktadır.

Kenneth Katzman da, "Iran's Foreign and Defense Policies" adlı çalışmasında, İran ulusal güvenlik stratejisini devrim ideolojisiyle ilişkilendirerek devrim menfaatleri ve dini lider otoritesinin güvenlik stratejisinde belirleyici faktör olarak ileri sürmektedir. Bunun yanı sıra Katzman, İran'ın, ABD ve müttefiklerinin olası yaptırımlarını hafifletmek üzere gayri nizami güç unsurlarına başvurduğunu ve devrim sonrası güvenlik stratejisinin bu yönde şekillendiğini belirtmektedir.

Defense Intelligence Agency (DIA) tarafından yayınlanan "Iran Military Power" adlı raporda ise İran'ın bölgede ABD, İsrail ve sünni varlığa yönelik tehdit boyutu

incelenerek devrim öncesi ve sonrası askeri doktrini ele alınmıştır. Raporda devrim sonrası oluşturulan DMO'nun İran bölgesel dış politikasındaki rolüne değinilerek asimetrik güç unsurlarının bu minvalde ulusal güvenlik stratejisinde önemli bir paya sahip olduğu aktarılmaktadır.

Bunun yanı sıra Walter Posch, "İran'ın Bölgesel Politikaları: Irak ve Suriye Örnekleri" adlı çalışmasında İran'ın bölgeye dair stratejik vizyonunu ele alarak devrim sonrası mücadelesinin temel parametrelerine değinmektedir. Bu kapsamda bölgedeki ABD ve Batı etkisini en aza indirmek, Körfez'de ve Levant bölgesinde etkin bir nüfuza sahip olmak ve Suudi Arabistan'la tarihten bu yana süregelen ideolojik rekabeti başarıyla sonuçlandırmak günümüz İran dış politikasını şekillendiren önemli konuların başında gelmektedir. Posch, İran'ın bölgesel rekabetinde Şii milislere ve DMO'ya büyük önem atfettiğini hem ABD ve Batı ile mücadelesinde hem de Suriye ve Irak'taki nüfuzunda asimetrik güç unsurlarına sıklıkla başvurduğunu belirtmektedir.

Seth G. Jones ise "War by Proxy: Iran's Growing Footprint in The Middle East" adlı çalışmasında İran'ın devrim sonrası ulusal güvenlik stratejisini ele alarak Irak, Suriye, Lübnan ve Yemen'deki askeri faaliyetlerini incelemektedir. Jones, devrim ihracı söylemi ve Şii direniş ekseninin İran dış politikasını şekillendirdiğine dikkat çekerek DMO ve Kudüs Gücü'nün bahsi geçen ülkelerdeki nüfuzunda önemli bir yere sahip olduğunu ileri sürmektedir.

Son olarak Emmet Hollingshead "Iran's New Interventionism: Reconceptualizing Proxy Warfare in the Post-Arab Spring Middle East" adlı çalışmasında İran'ın vekalet savaşı tarihini mercek altına alarak Irak, Afganistan, Yemen ve Suriye'deki vekil güçlerini incelemektedir. Hollingshead, savaş tarihine kısaca bir göz atarak yeni savaşlar ve vekalet savaşlarına dair teorik çalışmalara da değinmektedir. İran-Irak savaşından sonra İran güvenlik doktrininin yeni savaşlar temelinde şekillendiğini belirtmektedir.

Bu çalışmada ise İran'ın devrim sonrası sıklıkla üzerinde durduğu asimetrik savaş stratejisinin dış politika yapımına ve bölgesindeki nüfuzuna etkileri ele alınacak ve vaka analizi olarak da Suriye ve Irak'taki etki kapasitesi incelenecektir.

2. ULUSLARARASI GÜVENLİK LİTERATÜRÜNDE GÜÇ, GÜVENLİK VE SAVAŞ KAVRAMLARININ KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Güç ve güvenlik kavramları uluslararası güvenlik disiplininin temel konuları arasında yer almaktadır. Güç ve güvenlik kavramının tarihçesi milattan önceye kadar dayanmaktadır. Öyle ki Thucydides ve Tzu'nun eserlerinde bu kavramların izlerine rastlamak mümkündür. Tarihsel süreçte bu kavramlar dönemin konjonktürüne göre şekillenmiş ve her dönem farklı düşünürler tarafından yorumlanarak bir düzleme oturtulmuştur. Bir teori olarak ortaya çıkışı ise 20. yüzyılda iki dünya savaşı arasında olmuştur. Realizm olarak adlandırılan bu teorinin temelinde güç ve güvenlik olgusu yatmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kalıcı barışın sağlanamaması ve İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkış nedeni üzerine çalışan realistler, uluslararası sistemin yapısına dair tartışmaları başlatmıştır. Bununla birlikte realist akımın içinden bazı düşünürler uluslararası sistemin yapısı ve ulus devletlerin davranışlarını ele alırken görüş ayrılıkları yaşamış ve bu durum neorealizm teorisinin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (Karabulut, 2015). Bu kapsamda güç, güvenlik ve savaş olgusunu ve realizm/neorealizm teorilerinin güç ve güvenlik perspektiflerini incelemek, günümüz devletlerin güç elde etme arayışlarını ve bu minvalde bölgesel politikalarını anlamlandırmak için ayrı bir öneme sahiptir.

2.1 Güç ve Güvenlik Kavramı

Güvenlik temel anlamda tehlike, tehdit ve risk unsurlarının olmayışıdır. Uluslararası ilişkilerde sıklıkla kullanılmasına rağmen henüz geçerli tek bir anlamı bulunmamaktadır. Kullanıldığı döneme, aktörlere hatta ideolojilere göre farklı anlamlar ile açıklanabilmektedir. Ancak kelimenin etimolojik tartışmalarının ötesinde insanoğlunun varoluşuna kadar dayandırılması pek de yanlış sayılmaz. Bu doğrultuda ruh ve nefis taşıyan tüm canlıların güvenliği, güvende olma hissi kavramın hemen hemen her dönemde kullanıldığının en somut göstergesini oluşturmaktadır. Her canlı varlığını koruma ve devam ettirme güdüsü taşımaktadır. Bu durum makro düzeyde uluslar için de geçerliliğini korumaktadır. Temel olarak bireyin doğasından hareketle ulus güvenliği kavramı ortaya çıkmıştır.

Olgusal olarak güvenlik kavramından söz edebilmek için Dedeoğlu şu üç unsurun varlığına dikkat çekmektedir. Birincisi, varlığının devam ettirilmesi ve korunmasına yönelik içsel tehditlerin; ikincisi, bir dışsal tehdit veya tehditlerin; üçüncüsü de buna benzer tahmin ve algılamaların var olmasıdır (Dedeoğlu, 2014, s.34).

Etimolojik köken bakımından ele alındığında güvenlik, latince “se” ve “cura” kelimelerinin birleşimiyle ortaya çıkan “securitas” kavramından türemiştir. “Endişeden uzak olma ve sükûnet” anlamını taşıyan bu kavram sübjektif bir şekilde yorumlanmaktadır. Securitas kavramının ilk olarak Çiçero’nun eserinde kullanıldığı bilinmekle beraber kavramsallaştırmanın Çiçero’ya ait olmadığı ileri sürülmektedir (Arends ve Frederik, 2009). Kavram Romalılar tarafından emniyet, tehlikesizlik ve güvenlik olarak anlamlandırılmıştır. Yine M.S. 1. Yy’da Roma İmparatorluğu altındaki kamu ve özel yaşamın güvenliği olarak nitelendirilen “Pax Romana” yani Roma Barışı için sıklıkla kullanılan bir kavram haline gelmiştir. Kelimenin sübjektifliği de esasında securitas’ın ideolojik ve politik bir kavram olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır (Brauch, 2008, s.3).

Bununla birlikte güvenlik kavramının tarihsel sürecindeki en önemli kırılmaları, din savaşlarıyla birlikte yaşanmıştır. Gerek dinler arası çatışmalar gerekse de 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa’da baş gösteren mezhep savaşları güvenlik olgusunu şekillendiren tetikleyici unsurlar olmuştur (Karabulut, 2015, s.43). Güvenlik kavramı ile ilgili günümüze gelindiğinde güvenliği dar anlamda askeri boyutta inceleyen geleneksel yaklaşım yerine daha geniş kapsamlı bir güvenlik tanımı yapılmıştır. Güvenlik kavramına hemen hemen her yarım yüzyılda yeni anlamlar yüklendiği gözlemlenmektedir. Örneğin Soğuk Savaş döneminde ulus-devlet odaklı bir güvenlik tanımlaması yapılırken doğu bloğunun yıkılmasıyla uluslararası sistemde yaşanan kalıcı dönüşümlerin de etkisiyle insan güvenliği, çevresel güvenlik, toplumsal güvenlik, siber uzay güvenliği gibi konular güvenlik kavramına yeni bir boyut kazandırdı. SSCB’nin dağılmasıyla beraber iki kutuplu dünyadan çok kutuplu dünyaya evrilirken yeni güvenlik risklerini de ortaya çıkarmıştır (Ağır, 2015).

Güvenlik kavramı I. Dünya Savaşı’ndan sonra Realist düşünürlerin en önemli enstrümanı haline gelmiştir. Realistler tarafından güvenlik kavramı çoğu kez güç kavramı ile birlikte kullanılmıştır. Kurama göre, uluslararası sistemdeki anarşik

ortamda devletler, her koşulda varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Bununla birlikte üst otoritenin olmadığı bir sistemde her devlet güvenliğini kendi başına sağlamak durumundadır. Bu durum devletleri bencilce davranmaya ve gücünü artırmaya yöneltmektedir. Realizmin bu kapsamda bahsettiği güç esas olarak askeri güçtür. Ancak Morgenthau güç kavramına daha sonra farklı anlamlar da yükleyerek yeni bir boyut kazandırmıştır. Morgenthau'ya göre güç hem uluslararası aktörlerin ilişki türü hem de uluslararası siyasetin en temel amacıdır. Yine bu amacın yerine getirilmesi için kullanılan bir araç olarak da tasvir etmiştir. Realist düşünceye göre gücün ayrıca bir caydırıcılık özelliği de bulunmaktadır. Uluslararası sistemde yaşanan kargaşa ve buna bağlı belirsizlik durumunda devletler, rakiplerinden gelebilecek saldırılara karşı ulusal menfaatlerini bilakis caydırıcılık kapasitesi ile güvence altına alabilir. Yine askeri güç, realistler açısından caydırıcılık kapasitesinin en önemli unsuru sayılmaktadır. Bu kapsamda hem Morgenthau hem de Carr askeri kapasitenin varlığına büyük önem atfetmektedir. Carr, askeri gücün önemine onun son çare olarak kullanılmasıyla açıklık getirmektedir. Ancak askeri gücün kullanılmasını caydırıcılığın başarısızlığı olarak tanımlamaktadır. Çünkü güçlü bir aktör ona göre askeri gücünü kullanan değil bu gücü rakibine ikna edendir (Özdemir, 2008).

Liberalizm kuramı açısından da güç kavramı realizmdeki kadar önemlidir. Ancak askeri güç kapasitenin varlığı realistlerden farklı olarak ikinci plandadır. Uluslararası sistemdeki anarşik ortam liberalizm tarafından da kabul edilmekle beraber aynı sistemde iş birliğinin mümkün olabileceğine de vurgu yapılmaktadır. Bu kapsamda güç kavramını yumuşak güç ekseninde yorumlamaktadırlar. Liberal teoriye göre yumuşak güç en basit anlamda devletlerin sahip olduğu değerleri bir başkası ile paylaşma olanağıdır. Lakin bu değerlerin güce dönüşümü ancak devletleri etkileme ve yönlendirme kabiliyeti ile ortaya çıkmaktadır. Yumuşak güç teorik anlamda ideoloji, ekonomik alışkanlıklar, kültürel faaliyetler vb. gibi soyut enstrümanlarla askeri güce başvurmadan rakibini etkileme sanatıdır (Bozdağlıoğlu ve Özen, 2004).

Nye güç kavramını hava durumuna benzetmektedir. Herkesin hava durumu hakkında konuştuğunu ancak az kimsenin anladığını dile getirmektedir. Çiftçiler veya meteoroloji uzmanları nasıl ki hava olaylarını tahmin ederek bir sonuca ulaşıyorsa siyasi elitler ve politika uzmanları da güç ilişkilerini tahmin ederek bir neticeye varmaktadır (Nye, 2004).

Güç ve güvenlik arasındaki doğrusal orantılı ilişki güvenlik ile amaç arasında da bulunmaktadır. Bu kapsamda güvenlik ihtiyaçları kuramsal çerçevede incelendiğinde devletlerin gelişmişlik düzeyi ve güvenlik ihtiyacı paralellik arz etmektedir. Kazanımlar arttıkça bunların kaybedilmesine yönelik endişeler de artmaktadır. Fazla bir edinimi olmayan bireyler, toplumlar ve devletler için endişe durumu da minimum düzeydedir. Dolayısıyla güvenlik anlayışı veya güvenlik arayışı uluslararası sistemdeki devletlerin büyüklüğü ve amacı doğrultusunda değişkenlik göstermektedir (Dedeoğlu, 2014, s.35).

2.2 Klasik Realizm ve Neorealizm Kuramları Açısından Güç Olgusu

20. yüzyıl ile beraber realizm kuramı uluslararası ilişkiler disiplini önemli ölçüde etkilemiş ve kuramın gelişmesine katkı sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte idealizm kuramının eleştirisi olarak ortaya çıkan Realist kuram, idealizmin önemli çıktılarından uluslararası hukuk ve uluslararası örgütlerin uluslararası ilişkilerdeki rolüne meydan okuyarak adını duyurmuştur. Bu müesseselerin yerine uluslararası ilişkilerde güç odaklı bir dış politika anlayışı benimsemiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın Milletler Cemiyeti (MC) tarafından önlenememesi idealizm düşüncesinin eleştiriye maruz kalmasının apaçık göstergesidir. İki savaş arasında idealizmin iyimser ve ütöpik düşüncesi yerini daha gerçekçi ve nesnel bir düşünceye bırakmıştır. Bu doğrultuda dönemin düşünürleri tarafından “dünyanın nasıl olması gerektiği değil reelde ne olduğudur” düşüncesi giderek kabul görmeye başladı.

Realist düşüncenin somut olarak bir düzleme oturtulması 1930'lu yıllara denk gelmektedir. Bu dönemde yayınlanan Schuman'ın *Uluslararası Politika (1933)* eseri ve Carr'ın *Yirmi Yıl Krizi: 1919-1939 (1939)* eseri realizm kuramını şekillendiren önemli eserler olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında da Morgenthau'nun *Uluslar Arasında Siyaset* adlı eseriyle realist düşünce artık kalıba oturmuştur. Uluslararası ilişkileri bir güç mücadelesi olarak yorumlayan da Morgenthau'dur. Morgenthau, Hobbes'tan etkilenecek uluslararası politikayı insan doğası gereği güç kazanımı ile açıklamaktadır. Bu açıklama, devletlerin nihai amacının güç kazanmak olduğu düşüncesini de ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca Morgenthau güç olgusunu, bir kişinin (veya devletin) başka bir kişi (veya devlet) üzerindeki davranışları ve düşünceleri

üzerindeki etki kapasitesi ile tanımlamaktadır. Bunun yanı sıra Morgenthau güç olgusunu araç olarak da tanımlamaktadır. Yani devletlerin davranışlarını ve düşüncelerini etkilemek amacıyla güç araç olarak kullanılabilir. Bu doğrultuda güç nihai amaç olmaktan çıkmaktadır. Bu çelişki durumu zamanla Morgenthau'ya eleştiri olarak yeni teorilere kapı aralamıştır. Örneğin Rosecrance, Hoffman ve Waltz gibi düşünürler gücün araç mı ya da amaç mı olduğu çelişkisi üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Yapısal realizm olarak adlandırılan neorealizmin kuramsal çerçevesi de genel olarak Morgenthau'nun devlet davranışları üzerindeki insan doğası etkisine bir karşı çıkışla temellendirilmiştir (Bozdağlıoğlu ve Özen, 2004).

2.3 Klasik Realizm

Klasik realizm, İkinci Dünya Savaşı'na giderken ütopyacılara bir başka tabirle idealistlere eleştiri mahiyetinde ilk ortaya çıkmıştır. Akademik çalışmalarda klasik realizmin teorik çerçevesini 1939'da çıkarılan Carr'ın *Yirmi Yıl Krizi* kitabı oluşturmaktadır. Ancak kuramın düşünsel alt yapısının oluşumu 1939 yılından daha da eski dönemlere dayanmaktadır. Bunun en önemli nedeni ise teorinin temel iddiasının insan doğası üzerinden ele alınmasıdır. Bu doğrultuda insan doğası kavramının fikir babası Hobbes'a ait görüşlerin, realist teorinin fikri gelişimindeki katkıları yadsınamayacak ölçüdedir. Örneğin Hobbes, insanların eşit olarak doğduğunu ve arzuladığı şeyler için de eşitlik söz konusu olduğunu ileri sürmektedir. Bu şartlarda iki kişinin sahip olamayacağı bir şeyi aynı anda arzulaması sonucu birbirlerine olan güveninin azalacağı, birbirine düşman olabileceği ve hatta onu yok etmek için mücadele edebileceğini söylemektedir. Klasik realizm kapsamında bu örneği uyarladığımızda ise devletler arzuları yani menfaatleri peşinde koşmaktadır ve bu menfaatlerinin örtüşmemesi durumunda birbirleri ile savaşarak biri diğerini egemenliği altına almaktadır veya ortadan kaldırmaktadır (Roskin ve Berry, 2012).

Klasik realizm uluslararası sistemde analiz birimi olarak devleti ele almaktadır. Devlet uluslararası sistemdeki öncelikli aktördür. Bölgesel veya küresel aktörler ya da uluslararası hukuk ve diğer normlar ikinci plandadır. Bununla beraber devleti bütünlüğüyle ele alarak bir aktör görmekte ve uluslararası siyasetin de merkezinde konumlandırmaktadır. Teorinin ortaya çıktığı dönemde uluslararası sistemi devlet davranışlarının haricinde diğer aktörlerin değiştiremeyeceğine dair kanaatler

mevcuttu. Realistler tarafından bu durumun somut bir kanıtı, Wilson'un fikirleri doğrultusunda kurulan MC'nin İkinci Dünya Savaşı'nı engelleyememesiydi.

Klasik realist düşüncede devletler; bireyler, gruplar veya ulus-aşırı hareketler üzerinden tanımlanmamaktadır. Aynı zamanda liderler de realistlere göre devletin güvenliğinin sağlanmasında ve hayatını sürdürmesinde sadece birer araçtır. Lider davranışlarından ziyade devlet davranışları ön plandadır. Teorinin uluslararası sisteme dair varsayımları da devlet düzeyinde yapılmaktadır. Bu varsayımlarda da Hobbes'un düşüncelerinden etkilenildiği gözlemlenmektedir. Hobbes'e göre devletin (leviathan) olmadığı bir yerde herkesin birbirleriyle savaşa ihtimali oldukça yüksektir. Devlet, bireyleri korku aracıyla bir arada tutabilecek mutlak güçtür. Klasik realistler de uluslararası sistemi bu şekilde tanımlayarak mutlak bir gücün olmadığını ve her devletin istediği şekilde hareket ettiğini belirtmektedir (Hobbes, 2007).

2.4 Neorealizm

Neorealizmi tanımlarken hem klasik realizm hem de neorealizm açısından güç olgusunun uluslararası ilişkilerde en önemli unsur olduğunu belirtmek gerekir. Genel manada realist akıma göre uluslararası politikanın belirleyici aktörü devletlerdir. Dolayısıyla realist düşünürler gücü devlet üzerinden anlamlandırmaktadır. Bu doğrultuda ulusal menfaatlerinin peşinde koşan aktör olarak devletler; siyasi, askeri ve ekonomik güçlerini artırmak istemektedir. Devletlerin sürekli bu güç maksimizasyonu diğer devletlerin güç kapasitesi, niyeti ve materyal kapasitesi ile de yakından ilgilidir. Çünkü uluslararası sistemde bulunan aktörler birbirlerini güvenlik ve tehdit bağlamında değerlendirerek kıyas yapmaktadır.

Bu kapsamda devletler elde ettiği gücün de farkındadır ve rakip aktör için bu gücün ne derece önemli olduğunu bilmektedir. Bu nedenle süreç tek taraflı değildir. Uluslararası aktörler bir yandan güvenliklerini sağlamaya çalışırken öte yandan da sistem içindeki diğer aktörler için caydırıcı bir güç kapasitesine erişmek istemektedirler. Diğer bir deyişle uluslararası politik düzlemde realist tutum ve davranışlar sergileyen devletler yalnızca kendi güç kapasitesi ile ilgilenmezler sistemdeki diğer devletlerin de ne kadar güç elde ettikleri, bu gücün kendi varlığına tehdit boyutu aktörler için hayati öneme sahiptir. Aynı zamanda mevcut aktör, haricindeki devletlerin ikili veya çok taraflı güç dengesinin lehine veya aleyhine olup olmayacağı ile ilgili de hesap yapmaktadır

(Tuğtan, 2016). Bu endişe ve hesaplara devletler diğer devletlerin kendisinden daha güçlü hale gelmelerini önlemek amacıyla gücünü olabildiği kadar artırmak istemektedir. Ancak bu güç maksimizasyonu ve güçler arası rekabet, gücün kontrolünü de zorlaştırmaktadır ve dolayısıyla uluslararası sistemde bir kargaşa ortamı oluşturmaktadır.

Bu durumu anlamlandırmak için neorealist kuramın temel varsayımlarını incelemek yerinde olacaktır. Bu kapsamda kuramın fikir öncülerinden Waltz'ın (1979) literatüre kazandırdığı *Uluslararası Politika Teorisi* kitabında neorealizmin temel varsayımları şu şekilde tanımlanmaktadır:

- Uluslararası sistemin doğasında bir anarşizm mevcuttur ve sistem devletlerin iç politikaları kadar belirgin değildir.
- Devletlerin uluslararası sistemin ana aktörleridir. Uluslararası ve ulus üstü sistemde her devlet kendi çıkarını savunmaktadır.
- Devletler farklı özelliklere sahip olsalar da uluslararası sistemde işlevsellik bakımından bir fark göstermemektedir. Ancak ayırt edici noktaları sahip olduğu güç kapasiteleridir.
- Uluslararası sistemde güven, kalıcı istikrar ve düzeni tesis edebilecek bir üst otoritenin bulunmayışı devletleri birbirlerine karşı sürekli güç maksimizasyonuna yöneltmektedir.

Realist akımın savunucuları, egemen aktörleri sınırlandıran ve davranışlarını belirleyen merkezi bir otoritenin bulunmayışından hareketle uluslararası ilişkilerde tek legal otoritenin ulus devlet olduğu varsayımını ileri sürmektedirler. Anarşik bir düzende devletler yalnızca kendilerine güvenmektedir. Dış politikadaki temel kaygı ise sistemdeki belirsizlik durumu karşısında devletlerin hayatta nasıl kalabileceği yönündedir. Yine sistemdeki belirsizlik ve kargaşa nedeniyle egemen devletlerin birbirleri ile olan iş birliğinin de azalabileceği realist kuramın varsayımları arasındadır. Neorealizm kuramında da sistem ve anarşi kavramlarına vurgu yapılmaktadır. Bu anarşi ortamının ulus devletlerdeki gibi bir siyasal düzen ve hiyerarşinin uluslararası sistemde var olmayışına bağlamaktadır. Esas olarak neorealist kuram bu belirsiz düzlemde kendi güvenliğini sağlamak isteyen aktörlerin güç elde etme arayışında olduklarını ve ulusal güvenliğini sağlama enstrümanı olarak da ulusal güç kapasitesine

vurgu yapmaktadır (Schweller, 2016). Bunun yanı sıra kuramın önde gelen teorisyenlerinden Waltz’a göre uluslararası sistemin düzenleyicisi olarak devlet sadece aktörlerden biridir. Her devlet görevleri bakımından benzerlik gösterebilir fakat bu görevlerini yerine getirirken göstermiş oldukları kabiliyetler farklıdır. Uluslararası sisteme de sahip olan bu kabiliyetler yön vermektedir. Mevzubahis bu kabiliyetler arasında ülkenin askeri gücü, doğal kaynakları, ekonomik göstergeleri, demografik yapısı, toprak bütünlüğü ve siyasi istikrarı gösterilebilir. Waltz da klasik realistler gibi sistemdeki anarşizmi kabul etmektedir ancak bu anarşizmi kaos olarak yorumlamamaktadır. Bunu da “güçler dengesi” teorisi ile açıklığa kavuşturmuştur. Devletler uluslararası ilişkilerin doğası gereği egemenliğini sürdürmek için güçlerini artırırken karşı devletler de aynı çaba içerisinde. Güç dengesi (*balance of power*) temel düzeyde ulusal bekanın sağlanması ve sürdürülmesi, ileri düzeyde ise küresel üstünlük sağlamak amacıyla ulusların orantılı olarak güç kullanmaları sonucu ortaya çıkabilir.

Klasik realizmin odağını devletler ve karar alıcılar oluştururken Waltz’ın neorealizminde sistemik değişimler devletler ve karar alıcılarından daha belirleyici bir yere sahiptir. Bu sistemik değişimler güçlü devletlerin yükselişi veya düşüşüyle yaşanmaktadır. Bu bakımdan neorealizm klasik realizme göre değişken ve dinamik bir yapıya sahiptir. Neorealist kuram, uluslararası anarşi ortamındaki çok taraflı güç dengesinin uluslararası barış ve düzeni de koruduğunu iddia etmektedir (Karabulut, 2016, s.252)

Neorealist teoride, uluslararası sistemde devletler pozisyonları nezdinde anlamlandırılır. Büyük güçlerin uluslararası sistemde elde edeceği askeri güçlerle önemli pozisyonları doldurabileceği ve sisteme hükmedeceği düşünülmektedir. Büyük güç rekabetinde geride kalan aktörler, iş birliği ve ittifaklar ile güçler dengesini koruyacaktır. Ayrıca neorealizmin savunucuları büyük güçler arasındaki bu rekabeti göz önünde bulundurarak uluslararası sistemi tek kutuplu, iki kutuplu ve çok kutuplu olarak tanımlamaktadır. Bir devletin büyük güç sayılabilmesi; askeri, ekonomik ve siyasi gücünün küresel ortamda da kullanabilmesi ile doğrudan orantılıdır (Kantarıcı, 2012, s.60).

2.5 Defansif ve Ofansif Realizm

Neorealizm teorisinin güç kavramına yönelik iki farklı görüşü bulunmaktadır. Bunlardan ilki defansif ikincisi de ofansif realizmdir. Bu iki kavram, yapısal realizm bir diğer adıyla neorealizm kuramının bir perspektifi olarak yorumlanmaktadır. Aynı kuramın farklı teorisyenleri neorealist teorinin temel ilkeleri ve kavramlarını kullanarak güç kavramını farklı şekilde ele almaktadır. Örneğin uluslararası sistemdeki anarşizm, devletlerin hayatta kalması, kendi kendine yardım gibi temel ilkeler her iki görüşte de sabittir. Waltz öncülüğündeki savunmacı realizme göre ulus üstü bir hükümet bulunmamaktadır. Dolayısıyla her devlet kendi güvenliğini sağlamakla mükelleftir. Bu nedenle Waltz'a göre devletlerin birbirlerine güvenmesi bu anarşik ortamda olanaksızdır. Uluslararası sistemdeki belirsizlik, ülkeleri sürekli tehdit altında olduğuna ikna eder ve hayatta kalma pahasına aksiyon almaya mecbur kılar. Bu aksiyonun özünde de şüphesiz maksimum güç kapasitesi yer almaktadır. Ancak savunmacı realizm perspektifinde bu güç salt amaç olarak kurgulanmamalıdır. Bu nedenle savunmacı realizmi savunan düşünürler, güç dengesi veya denge ittifakına sürekli bir gönderme yapmaktadır. Öte yandan Mearsheimer başta olmak üzere Labs ve Layne tarafından savunulan saldırgan realizm perspektifine göre anarşik uluslararası sistemin temel saldırgan birimlerini, gücünü maksimuma çıkarmak isteyen ülkeler oluşturmaktadır. Bir ülke kendini ancak daha fazla güce sahipken güvenli hissedebilir (Dunne ve diğerleri, 2013).

Bunun yanı sıra neorealizmdeki devletlerin güç kapasitelerinin ne düzeyde olacağı ve üst sınırının bulunmayışı kendi içinde görüş ayrılığına yol açmıştır. Bu kapsamda Neorealizm öncülerinden Waltz devletlerin küresel anlamda güç maksimizasyonunu eleştirmiş ve bunun akılsızca olduğunu ileri sürmüştür. Bunu da devletlerin elde ettiği gücü sınırlayamaması sonucu oluşan kaotik ve anarşik düzenin devletleri cezalandıracağı yönünde açıklığa kavuşturmuştur. Çünkü güç belli bir dereceden sonra silaha dönüşecek ve devletlerin dahi engelleyemeyeceği bir düzeni beraberinde getirecektir.

Bir devlet sınırlanamayacak bir güce eriştiğinde diğer devletlerin bunu koalisyonlar vasıtasıyla dengeleyebileceğini defansif realizmin savunucuları ileri sürmüştür. Son iki yüzyılda Avrupa'yı hakimiyeti altına almaya çalışan 1792-1815 yılları arasındaki

Napolyon Fransa'sı ile II. ve III. Almanya İmparatorluğu (1900-1918 / 1933-1945) bu durumun somut örnekleri arasında gösterilebilir. Defansif realizmin düşünürlerine göre Şansölye Bismarck, Almanya için elde edilen gücün tehlikeli olduğunun farkına varmış ve birkaç zafer elde etmesinden sonra bu genişlemeyi durdurma yönünde kararlılık göstermiştir (Wohlforth, 1994).

Saldırgan realizmin öncülerinden Mearsheimer, devletlerin güç artırma isteklerinde rekabet ortamının önemine vurgu yapmaktadır. Mearsheimer'a göre devletlerin hayatta kalmasının tek yolu gücünü artırmaktan geçmektedir. Var olan anarşik sistemde devletlerin hayatta kalması için kendisine yönelik tehdit ve tehlikeleri bertaraf etmesi gerekmektedir (Ergüven, 2016, s.775). Savunmacı realizmde ise yine aynı anarşik ortamda rekabetin aksine iş birliği olanaklarının artırılması vurgulanmaktadır. Yine savunmacı realistler, mevcut düzenin korunmasından yana statükocu bir tutum sergilemektedir. Saldırgan realizmin revizyonist ve genişlemeyi esas alan anlayışı uluslararası sistemde hakim olan güç dengesini bozacaktır. Bu nedenle savunmacı realistler, devlet güvenliğinin sağlanmasında dengeli ve ılımlı bir dış politikanın öneminden bahsetmektedir. Bununla birlikte savunmacı realizmde güç dengesinin uluslararası barışa katkı sağlayacağı belirtilirken saldırgan realizmde bu durumun tehdit ve menfaatlara göre değişiklik gösterebileceği ifade edilmektedir. Waltz, Mearsheimer'ın güç artırma isteklerine dayalı rekabet ortamını eleştirerek, devletlerin amaca ulaşmak için geçici de olsa ittifakların varlığını önemli bulmaktadır (Waltz, 2004, s.6).

Mearsheimer, saldırgan realizm olarak tanımladığı devletlerin güç elde etme arayışlarını aşağıdaki beş farklı faktörün bir arada bulunması ve bu faktörlerin uluslararası sisteme karakteristik özelliklerini yansıtması ile açıklamaktadır (Balcı ve Kardaş, 2014, s.127). Bunlar;

- Devletler saldırgan bir askeri kapasiteye sahiptir.
- Uluslararası sistemin en önemli ve birincil aktörleri büyük güçlerdir.
- Bir devlet başka bir devletin niyetinden - bu niyet ister savunma amaçlı isterse saldırgan amaçlı olsun - asla emin olamamaktadır.
- Devletlerin uluslararası sistemdeki en nihai hedefi varlığını sürdürmektir.
- Devletler akli merkeze alan rasyonel aktörlerdir.

Uluslararası politikanın analizinde neorealizm ve realizm kuramlarının güç, çıkar, güç dengesi ve uluslararası sistem gibi konularda farklı görüşleri bulunmaktadır. Realizm kuramının öncülerinden Morgenthau, devletlerin uluslararası politikada güç elde etme arzularını liderlerin davranışlarına bağlı olarak açıklamaktadır. Buna karşı neorealizm kuramı temsilcilerinden Waltz ise bu durumu sistem düzeyinde ele alarak sistemin anarşik durumuna vurgu yapmaktadır. Bunun yanı sıra devletlerin güç artırımında Morgenthau askeri kapasitenin önemini vurgularken, Waltz diğer devletleri yönlendirebilme ve eğilimlerini belirleyebilme kabiliyetinden bahsetmektedir. Yine güç dengesi kavramı da her iki teorisyene göre uluslararası politikanın geleceği açısından önemlidir. Güç dengesinin korunmasına yönelik adımlar, uluslararası barış ve istikrara katkı sağlamaktadır. Neorealistlere göre Soğuk Savaş döneminin istikrarlı bir şekilde ilerleyişi ABD ve SSCB'nin birbirini yok edebilecek nükleer silahlara sahip olmasından kaynaklıdır. Denge siyaseti veya güç dengesi bu noktada devreye girerek sıcak çatışmanın önüne geçmektedir (Sönmezoğlu, 2011).

Güç dengesi, savunmacı realizmin en önemli kavramlarından biri olurken yeterli düzeyde gücün uluslararası sistemdeki güvensizliği azaltacağı belirtilmektedir. Bu nedenle anarşizm ve kargaşa ancak güç dengesiyle en aza indirilebilir. Saldırgan realizmde ise rekabet eksenli bir güç yarışı söz konusudur. Devletler, birbirlerinin güç kapasitelerine odaklanarak sürekli güçlerini artırmak istemektedir. Güç maksimizasyonu saldırgan realizm için bir amaç değil araçtır. Çünkü devletlerin hayatta kalabilmeleri için güce ihtiyaç vardır. Ancak bu güç rekabeti uluslararası sistemde bir güvenlik ikilemi (*security dilemma*) oluşturmaktadır (Glaser, 2017).

2.6 Güvenlik İkilemi

Kavram ilk olarak 1951 yılında Herz tarafından kullanılmış ve Soğuk Savaş dönemi boyunca sıklıkla kullanılan kavramlardan biri haline gelmiştir. Herz güvenlik ikilemi kavramını *Politik Realizm ve Politik İdealizm* kitabında detaylı olarak ele almıştır. Bu doğrultuda bir devletin niyet okumalar üzerinden kendini güvensiz hissetmesi üzerine güç kapasitesini artırması ve bu durumun bir başka devleti de aynı güdülerle harekete geçirmesi güvenlik ikilemini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla uluslararası sistemde devlet birimleri gibi bir hiyerarşinin olmayışı gücün denetimini imkânsız kılmakta ve

buna bağılı güvensiz bir ortam oluşturmaktadır. Bu nedenle askeri güç unsurları neorealist kuramın dış politika araçlarında en başat faktörlerdir (Herz, 1951, s.157).

Kavramın ortaya çıkışıyla Soğuk Savaş döneminin başlangıcı aynı döneme denk gelmektedir. ABD ve SSCB arasındaki rekabetin uluslararası sistemde gitgide hissedildiğı bir dönemde bu devletlerin davranışlarını incelemek üzere güvenlik ikilemi kavramı daha da önem kazanmıştır. Her iki ülkenin birbirleri üzerinden niyet okumalarıyla hareket etmesi ve uluslararası sistemdeki belirsizlikler nedeniyle korku ve endişelerin artması bu iki ülkenin çeşitli önlemler almasına sebep olmuştur. Savaşın nedenleri üzerinde çalışmalarını yoğunlaştıran Butterfield 1951 yılında yaptığı bir araştırmada hem ABD'nin hem de SSCB'nin bu güdüyle hareket etmesi sonucunda ideolojik kutuplaşmanın giderek arttığını ve bu durumun zaman zaman bölgesel düzeyde krizlerle sonuçlandığını belirtmektedir. Herz de bunu uluslararası sistemin yapısındaki anarşizmle bağdaştırmaktadır. Uluslararası sistemin temel aktörü olarak görülen devletlerin birbirleri hakkında en kötü ihtimali düşünmesinden kaynaklı çoğu zaman sert güce başvurdıklarını ifade etmektedir. Nitekim Soğuk Savaş dönemindeki silahlanma yarışının temelinde de aktörlerin davranışlarındaki belirsizlikler yatmaktadır. SSCB'nin nükleer silahlanmaya yönelik artan yatırımları ABD'yi ve müttefiklerini endişeye sevk etmiş ve ABD'nin SSCB'ye karşı caydırıcı önlemler almasını zaruri kılmıştır (Butterfield, 1951).

Soğuk savaş döneminin sona ermesiyle beraber güvenlik ikilemi kavramı dönemin uluslararası konjonktürüne göre yeniden şekillenmiştir. Bu doğrultuda *toplumsal güvenlik ikilemi* kavramı ortaya çıkmıştır. Kavramın özünde etnik ve dini gruplar arasındaki rekabet yatmaktadır. İki kutuplu sistemin sona ermesiyle birlikte yerelde etnik ve dini temelli çatışmalar daha da artmıştır. Toplumsal güvenlik ikilemine göre bir grubun kendi değerlerini koruma altına almak için ötekiye karşı çeşitli önlemler alması gruplar arasında endişeye yol açmaktadır. Bu durum çoğu kez şiddet ve çatışmayla sonuçlanmaktadır. Bu yönde yapılan akademik çalışmalarda 1990 sonrası Ortadoğu'daki etnik veya dini gruplar arasındaki çatışmalar örnek olarak gösterilmektedir. Devlet düzeyinde var olan güvenlik ikilemi neticesinde nadiren sıcak çatışmalar görünürken toplumsal güvenlik ikileminde gruplar arasındaki sıcak çatışmalar daha sık görülmektedir (Alekseev, 2006).

Güvenlik ikileminin nedenlerinden biri de devletlerin karşı karşıya kalacağı tehdit ve tehlikeler için kendi kendine yetebilir olma isteğidir. Waltz, devletler arası güç mücadelesinin her dönemde yaşanabileceğini belirterek bu noktada kendi kendini savunma yeteneğinin önemine dikkat çekmektedir. Uluslararası sistemin özündeki anarşizm neticesinde devletler her an savaş ve çatışmayla karşı karşıyadır. *Self-help* kavramı olarak literatürde yer alan kendi kendine yetebilir olma kabiliyeti devletlerin savaş ihtimaline karşı yeterli güce sahip olmalarını zaruri kılmaktadır. Waltz'a göre self-help kavramı da kendi içinde iç dengeleme ve dış dengeleme olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Devletler eğer kendi imkan ve yetenekleriyle tehdide karşı koymuşsa bu iç dengelemedir. Fakat bir ittifak veya iş birliği yapılarak tehdide karşı dengelemeye gidilmişse bu da dış dengelemedir (Waltz, 1979).

2.7 Realizm Açısından Savaş Kavramı

Savaş kavramı tıpkı güvenlik kavramı gibi ortak kabul edilen bir anlamı bulunmamaktadır. Her dönem savaşın tarafları, savaşın kapsamı ve amacı değişiklik göstermektedir. Ancak savaşın etkisi incelendiğinde dönemin konjonktüründen bağımsız olarak bir yıpratma, ikna etme, caydırma veya sindirme gibi hemen her dönem benzer etkilerinin olduğu gözlemlenmektedir. Savaş olgusunu kavramsal olarak incelediğimizde Türk Dil Kurumu'nda (TDK) kavga etmek, mücadele etmek ve uğraşmak olarak tanımlanmaktadır. Yine askeri jargonda; diplomatik ilişkileri kopararak devletlerin giriştiği mücadele olarak kavramsallaştırıldığı görülmektedir.

Ayrıca TDK'da savaş kavramı; cenk veya harp kavramı olarak da tanımlanmakta ve çoğu kez birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplinde savaş kavramını incelediğimizde; iki veya daha fazla silahlı gruplar arasındaki çatışma durumu veya devletlerarasındaki silahlı politik temelli mücadele, devlet politikasının farklı yollarla devamı, devletlerin veya devlet içindeki sivil grupların hasmına karşı iradesini fiziksel şiddet ve silahlı mücadele ile zayıflatma eylemi olarak anılmaktadır (Şener, 2001).

Genel olarak güvenlik araştırmalarında savaş kavramının tanımlaması yapılırken (Westfalyan düzenin başlangıcından bu yana) ortaya çıkan en belirgin özellik, geleneksel anlamda bağımsız devletlerin temel aktör olarak kabul edilmesidir. Yine

geleneksel savaş olgusunda en belirgin hususun politik ve askeri mücadele ekseninde ele alındığı görülmektedir. Savaş kavramına ait net ve kabul gören bir anlamının olmaması esasında savaşın ortaya çıkış nedenlerinin farklı olmasından kaynaklandığı ile ilgilidir. Wright’a göre savaşın nedenleri; sosyoekonomik, kültürel, politik, hukuki veya teknolojik olarak açıklanmaktadır. Yine Creveld savaş olgusunun sebeplerinin anlaşılmasında faydacı veya rasyonel yaklaşımların yeterli olmayacağını söylemektedir. Bu çerçevede spesifik olarak incelediğimizde savaşın nedenleri arasında; sınır ve toprak bütünlüğünün korunmasına dair savaşlar, ideolojik temelli savaşlar ya da ihtilaller, iç savaşlar, ekonomik yoksulluk temelli savaşlar, din ve mezhep eksenli savaşlar, bağımsızlık mücadelesi ve hukuki mücadele gibi başlıklar gösterilebilir (Varlık, 2003, s.122).

Savaş olgusunun tek bir tanımının olmadığını yukarıda da zikrettiğimiz üzere disiplinde bu konu üzerine araştırmalarını yoğunlaştıran düşünürlerin tanımlamalarına bakmak olgunun sofistike yapısını anlamayı kolaylaştıracaktır. Bu doğrultuda Sun Zi, savaş kavramını, askeri boyutunun yanı sıra devletler arasındaki hayati önemine dikkat çeker. Bunu müthiş bir var olma mücadelesi ile açıklayan Sun Zi, devlet ve milleti bu uğurda aynı duygularla yönlendirdiğini belirtmektedir. Yine savaşın doğasını dönemi veya icra ediliş biçimi ayırt edilmeksizin düzenli bir ordu biçiminde hasma iradesini kabul ettirme arzusu olarak yorumlamaktadır. Aynı şekilde Clausewitz de savaşın faktörleri üzerinden akıl yürüterek savaş taraflar arasında galip olanın mağlup olana iradesini razı ettirme kültürü olarak tanımlamaktadır. Ancak Clausewitz’in bu tanımı Keegan tarafından eleştirilerek savaş; kültürlerarası bir çatışma ürünü olduğunu ve şiddete başvurarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Yine Clausewitz’in savaşın bir politika aracı olarak kullanıldığı ve siyasetin farklı yollarla devamı olarak nitelendirmeleri, Keegan tarafından kabul görmemiştir. Bununla birlikte Sun Zi savaş, amacı gerçekleştirmek için son çare olarak nitelendirir ve ona göre iyi bir devlet adamı hasmı savaşmadan mağlup edendir (Eslen, 2013, s.15).

Klasik realizm düşünürlerinden Waltz, *Man, the State and War* adlı kitabında savaş nedenlerini üç düzeyde ele almaktadır. Waltz’a göre savaşın nedenleri arasında birinci düzey “insan doğası”, ikinci düzey “devlet içindeki politik kurumlar” ve üçüncü düzey ise “uluslararası sistem ve uluslararası sisteme hakim olan anarşizmdir.” İlk iki düzey savaşın nedenlerini açıklamakta yetersiz kalsa da üçüncü düzey bu durumu daha iyi

tanımlamaktadır. Buna göre liderler veya devlet içindeki politik dinamikler savaşın görünür nedeni olarak düşünülse de uluslararası sistemde bir üst otoritenin olmamasından kaynaklı bu savaşı önleyebilecek bir mekanizmanın bulunmaması savaşın en önemli nedenini oluşturmaktadır. Devletlerin kendi egemenliği içinde gücü ve şiddet tekeli elinde bulunduran tek yetkili otorite olması aynı sınırlar içinde bulunan gruplar arasındaki savaşı önleyebilir. Ancak uluslararası sistemde devletlerdeki gibi bir hiyerarşi bulunmamaktadır (Gürcan, 2011, s.129). Bu nedenle geleneksel realistlere göre her an bir savaşın çıkma ihtimaline karşı uluslararası sistemin birincil aktörü olan devletlerin “milli menfaatlerin korunması” ekseninde teyakkuzda olması zaruri bir ihtiyaçtır.

Savaş çalışmalarının ortaya çıkışı incelendiğinde Avrupa önemli bir referans noktası olmaktadır. Bunun nedeni ise son dört asırda büyük savaşların birçoğunun Avrupa topraklarında cereyan etmesiyle açıklanmaktadır. Nitekim savaş araştırmalarının kuramsal olarak en çok referans aldığı teorisyenler Avrupa topraklarından çıkmıştır. Bunun en iyi örneği Prusyalı asker Clausewitz ve onun bu alandaki en önemli referans kaynağı *Savaş Üzerine* adlı eseridir (Yalçınkaya, 2019, s.2). Avrupa’nın en çalkantılı döneminde yaşayan ve köklü değişimlere tanıklık eden Clausewitz, Westfalyan düzenin de değerleri ile yetişen genç bir subaydı. Ülkesi adına Napolyon Fransa’sı ile uzun süre savaşan Clausewitz, *savaş üzerine* adlı eserini kaleme almasına ilham kaynağı oldu.

Bu eserde Clausewitz savaş kavramını, “savaşın sisi” ve “üçleme” tanımlamalarıyla kuramsallaştırmaktadır. “Savaşın sisi” tanımlaması ile Clausewitz, savaşın başladığı andan itibaren hava durumu veya hasmın durumu gibi birçok belirsizlik içeren bir ortamda geliştiğini belirtmektedir. Bununla birlikte “üçleme” tanımlamasını “vatandaş, ordu ve hükümet” üçgeninde yorumlamaktadır. Ona göre savaşta başarıya ulaşılmasında bu üçlü arasındaki dengenin korunması gerekmektedir.

Yine Clausewitz savaş kavramını iki ayrı tanımlama yaparak ele almaktadır ve tanımlardan biri diğerinin de tamamlayıcısıdır. Bu tanımlamalardan ilki iki, diğeri ise üç unsurdan müteşekkildir. Savaşı iki zıt iradenin çatışması sonucu ortaya çıkan karşılıklı şiddet eylemi olarak yorumlamaktadır. Clausewitz’e göre askeri amacı veya zaferi gerçekleştirebilmenin yolu düşmanı silahsızlandırmak veya ortadan kaldırmak

ya da onu böyle bir durumla karşılaşabileceğini inandırarak gözdağı vermektir. “Ben eğer düşmanı imha etmezsem düşman beni imha edebilir” dürtüsüyle hareket edilerek elde bulunan tüm imkânlar düşmana üstünlük sağlamak için artırılır. Fakat düşman da aynı dürtüyle hareket edeceğinden şiddet kullanımı aşırılıkla sonuçlanan bir yarışa evrilebilir. Sınırsız savaş olarak adlandırılan bu çatışmayı Clausewitz “mutlak savaş” olarak kategorize etmektedir. Clausewitz yine aynı makalesinde mutlak savaşa karşı gerçek savaş kavramından da bahsetmektedir. “Mutlak savaş” dönemin siyasi ve tarihi bağlamından soyutlanmış bir kavram olmasına karşın “gerçek savaş” ise o dönemin siyasi ve tarihi iç dinamikleriyle birlikte anılmaktadır (Clausewitz, 1999).

Savaş olgusu tanımlanırken analiz düzeyi olarak genel anlamda devletler ele alınmaktadır. 19. Yüzyıla kadar savaş kavramı yalnızca askeri unsurlarla ilişkilendirilirken Napolyon ile beraber devletin bütün tabakalarını ilgilendiren bir konu haline gelmiştir. Savaş tanımı, maddesel ve bilişsel olarak iki yaklaşımda ele alınmaktadır. Maddesel yaklaşımda düşmana karşı teknolojik, fiziksel ve ekonomik bir gücün elde tutulması gereklidir (Sadowski ve Becker, 2010). Bu yaklaşımda düşman devletin askeri, teknolojik ve ekonomik bütün fiziki unsurlarını imha etmek amaçlanmaktadır. Bilişsel yaklaşımın ana odağında ise düşman devletin niyeti, fikri alt yapısı ve düşünceleri yer almaktadır. Savaşın merkezinde maddesel yaklaşımda var olan somut enstrümanların dışında soyut kavramlar bulunmaktadır. Ayrıca maddesel yaklaşıma göre daha az maliyetle düşmana karşı üstünlük elde edilebilmektedir. Bilişsel yaklaşımda temel hedef düşman devletin caydırılması, kandırılması, iradesinin psikolojik unsurlarla kırılmasıdır. Bu her iki yaklaşımın koordineli bir şekilde kullanımı ise günümüzdeki hibrit savaşın alt yapısını oluşturmaktadır (Özer, 2015).

Genel olarak incelendiğinde savaş kavramının güvenlik kavramı ile birlikte ele alındığı görülmektedir. Çünkü güvenliğin sağlanamadığı durumlarda ve güvenliğe karşı oluşabilecek risk, tehlike ve tehdit unsurları savaş olgusunu ortaya çıkarmaktadır. En basit anlamda şiddet eylemi olarak nitelendirilen savaş kavramı, yaşandığı dönemle birlikte şekillenmektedir. Bu bakımdan savaş kavramının tarihsel arka planını ve günümüze kadar olan dönüşümünü incelemek, kavramın anlaşılmasında daha da etkili olacaktır.

2.7.1 Savaş Olgusunun Tarihsel Arka Planı ve Dönüşümü

Savaşın uluslararası ilişkiler disiplindeki tarihsel altyapısının oluşumu milattan önce 431-404 yılındaki Peleponnez Savaşları'na kadar dayandırılmaktadır. Ancak modern anlamda savaş, 1648 yılı Westfalya Anlaşması sonrasında devletler/imparatorluklar arasındaki mücadeleler ile şekillenmiş ve günümüzdeki güvenlik çalışmalarının da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yaklaşık dört yüz yıllık bu süre zarfında savaşın sınırları, taktik ve stratejileri, yıkıcı etkisi, savaşın icrasında kullanılan araçlar hiç şüphesiz büyük bir dönüşüm yaşamıştır.

Savaş kavramı ilkel dönemde büyük siyasi gücü ve belirli bir otoritesi olan imparatorluklar, krallıklar, beylikler ve şehir devletlerine özgü olarak yorumlanmıştır. Orta çağ döneminin sonuna doğru barutlu silahların icadı ve kullanımına kadar savaşlar genellikle çok dar bir alan ile sınırlı kalmış ve kısıtlı araçlarla mücadeleler sürdürülmüştür. Yine bu dönemdeki savaşlarda profesyonel ordu birlikleri bulunmamakta ve paralı askerler ile savaş icra edilmektedir. Savaşın karakteristiğinde yaşanan dönüşümün en önemli dönüm noktası barutun icadıyla olmuştur. Uzakdoğu'da icat edilerek Osmanlı İmparatorluğu üzerinden Avrupa topraklarına yayılan barut, savaşın yıkım gücünü daha da artırmıştır. 1453-1648 yılları arasındaki savaşlarda barutun top ve tüfeklerde kullanılması savaşların gidişatını da değiştirerek belirleyici bir faktör haline gelmiştir. Bu durum aynı zamanda Orta çağ feodal düzeninin de çözülmesini hızlandırarak yeni bir çağın habercisi olmuştur. Krala bağlı paralı askerlik sistemi de yine değişime uğramış ve ilk düzenli birlikler çağın sonuna doğru ortaya çıkmıştır. Barutun silah ve toplarda kullanılması ve yıkıcı etkisiyle beraber karadaki zırhlı süvariler de etkisini yavaş yavaş yitirmiştir. Kısa sürede barut temelli savunma araçları hem karada hem de denizdeki muharebelerde üstünlük sağlayarak savaşın kaderini önemli ölçüde değiştirmiştir (Yalçınkaya, 2008). Savaşın doğasındaki değişim ve dönüşüm 16. ve 17. yüzyıllarda yaşanan Osmanlı-Rus Savaşları, Seksen Yıl Savaşları ve Otuz Yıl Savaşları'nda net bir şekilde görülmektedir (Eker, 2015).

1648 yılından Fransız İhtilali'ne kadar aradaki dönemde Roma İmparatorluğu, savaşın doğasındaki bu dönüşümün de etkisiyle imparatorluğa bağlı devletler bağımsızlığını elde ederek hanedanlığa evrilmiştir. Ayrıca devletler, geçmişte yaşanan mezhep

savaşları ve oluşturmuş olduğu sosyoekonomik tahribatları da göz önünde bulundurarak bu dönemde “sınırlı savaş” stratejisini benimsemiştir (Michael Sheehan, 2013). Yine bu dönemdeki askeri strateji mobilize topçu birlikleri ve tümen sistemine dayanmaktadır. Devletlerin izlediği “sınırlı savaş” stratejisi de esasında silah ve mühimmata ayrılacak hazinenin yetersizliği ile açıklanmaktadır. Ancak Fransız ihtilali ile birlikte modern savaşların başlamasıyla devletler, askeri harcamalara daha fazla kaynak ayırmıştır (Yalçınkaya, 2008).

Napolyon’un “yurttaşlar ordusu” tanımlamasıyla beraber, klasik savaş stratejileri ve sınırlı savaş dönemi sona ererek modern savaş döneminin temelleri atılmıştır. Yine modern savaş döneminin düşünsel alt yapısı Montesquieu ve Jean-Jacques Rousseau’nun “her yurttaşın ülkesini savunması durumu” ve “muharip gücün silahaltındaki yurttaşlardan oluşması” gibi açıklamaları ile şekillenmiştir. Tüm bunlar Fransız milliyetçiliğinin ideolojik çerçevesini de oluşturarak savaş kavramına ideolojik anlamların kazandırılmasını sağlamıştır. Bu motivasyon ve düşünce 19. yüzyıla girerken ulusal orduların ehemmiyetini ve her vatandaşın askere alındığı bir düzeni ortaya çıkarmıştır. Bunun yanı sıra Sanayi Devrimi’nin getirdiği yeniliklerle bu dönemde makinalı silahların yaygınlaştığı da görülmektedir. Yine aydınlanma çağı sonrası bilginin yayılımı ve teknolojiye yaşanan gelişmeler demiryolu ve toplu taşıma sistemlerini ortaya çıkarmış bu durum muharebe alanının farklı mevzilere kaydırılmasını, savaşın sevk ve idaresini kolaylaştırmıştır (Eker, 2015).

Clausewitz’in savaş kuramı için geliştirdiği üçlemesinde bahsedilen millet, ordu ve hükümet tanımlamaları, değişen konjonktür ve teknolojik gelişmelerle yeni düzenin anlaşılmasında yetersiz kaldığı görülmektedir. Clausewitz’in bu tanımlaması bazı düşünürler tarafından savaşın doğasını ve karakterini tam anlamıyla yansıtmadığı için eleştirilmektedir. Savaşın artık devletlerarasında gerçekleşmediği ve yeni savaş düzeninde devletlerin de haricinde birçok aktörün bulunduğu eleştirilerin ortak noktasını oluşturmaktadır. Lind, Clausewitz’in savaş teorisini ilk eleştirenler arasında yer almaktadır. Lind’e göre gelecek dönemde ortaya çıkabilecek savaşlar geçmiştekinden çok daha farklı olacaktır. Bu savaşlar dördüncü nesil savaşlardır ve ileride beşinci veya altıncı nesil savaşlar da olacaktır. Savaşın doğasındaki tekdüze “devlet” merkezli anlayış göreceli etkisini yitirmek üzeredir. Yine Creveld’in de bu noktada Lind’e benzer bir eleştirisi bulunmaktadır. Devletlerin uluslararası ilişkilerde

tek söz sahibi olmadığını ve orduların da öneminin yitirildiğini vurgulamaktadır. Creveld'e göre yeni savaş düzeninde orduların yerini gruplar/şebekeler almaktadır (Yalçınkaya, 2015).

Savaş olgusunun dönem içindeki dönüşümü ve nitelendirilmesi pek tabi kullanılan araçlar, yöntemler ve stratejiler üzerinden olmuştur. Bu bakımdan savaş araştırmalarında harbin doğasını ve dönüşümünü teorisyenler temelde dört nesil/kuşak üzerinde incelemektedir.

	1. Nesil	2. Nesil	3. Nesil	4. Nesil
Lind, Nightengale, Schmitt, Sutton (1989)	Klasik/Geleneksel Muharebeler (1648- 1830) Zirvesi: Napolyon Muharebeleri	Topyekûn Endüstri Muharebeleri (1830-1918) Zirvesi: I. Dünya Savaşı	Manevra Muharebeleri (1918-1948) Zirvesi: 1991 Körfez Savaşı	Gayri-Nizami Harp Türevleri (1948'den bugüne, özellikle 11 Eylül sonrası) Zirvesi: ABD'nin Irak ve Afganistan İşgalleri
Crevelde (1991)	Makineler Çağı		Sistemler Çağı	Otomasyon Çağı
Hanle (1989)	Klasik Dönem	Erken Modern Dönem	Geç Modern Dönem	Nükleer Dönem
Arquilla ve Rondfelt (2000)	Kitle ve Endüstri Muharebe Dönemi		Manevra Muharebeler Dönemi	Birbirinden Türeyen Savaşımı Çatışmalar
Liang ve Xiangsui	Sınırlı İmparatorluklar ve Ulus-Devlet Savaşları (Zirve: 1991 Körfez savaşı ve kara-hava muharebe doktrini)			Sınırsız Post-modern Muharebeler

Şekil 2.1: Savaşların Dönemsel Karakteristiği (Gürcan, 2011).

2.7.2 Birinci Nesil Savaş

Avrupa'da cereyan eden mezhep ve din temelli savaşlardan sonra modern devlet düzeninin miladı olarak kabul edilen Westfalya Barışı ile Napolyon Savaşları hatta 1789 Fransız İhtilali'ne kadar olan dönem, geleneksel savaş dönemi veya birinci nesil savaş dönemi olarak tanımlanmaktadır. Birinci nesil savaşların çıkış sebeplerine bakıldığında barut ve top gibi klasik teknolojik keşiflerden ziyade Avrupa'daki feodal düzenin sona ermesi gösterilebilir. Bu kapsamda hükümdarların yönetiminde devletler ve buna bağlı yeni siyasi, ekonomik ve sosyal yapılar ortaya çıkmış, bu durum geleneksel (birinci nesil) savaşların geleceğini de şekillendirmiştir. Westfalya dönemi sonrası temel doktrin "güç dengesi ve dengeyi bozan devlete karşı ortaklaşa mücadele" siyaseti benimsenmiştir. 1700-1713 yılları arasındaki İspanya Veraset Savaşları bu

güçler dengesi ve dengeyi bozmaya çalışan devletlerle ortaklaşa mücadelenin en önemli somut örneğidir (Hammes, 2006).

Hasmın doğrudan yakın gücünü hedefe koyan, taraflarının belirli olduğu sınırlı bir savaş dönemini kapsamaktadır. Birinci nesil savaşlar ilk olarak mızrak ve kılıç gibi ilkel savunma araçları ile başlamış ardından atlı araba ve süvariler aracılığıyla devam etmiştir. Uzak Asya’da barutun icat edilmesi ve ateşli silahlarda kullanılmaya başlanması akabinde bunun Osmanlı İmparatorluğu üzerinden Avrupa topraklarına kadar yayılması savaşın hem etki alanını hem de yıpratma kapasitesini artırmıştır. Yine 1618-1648 yılları arasında yaşanan Otuz Yıl Savaşları da birinci nesil savaşların zeminini oluşturmuştur. Profesyonel orduların ortaya çıkışında bu savaşların etkisi oldukça önemlidir. Esasında bu durum tüm dönemler için geçerlidir. Yaşanan hadiseler hep sebep-sonuç ilişkisi içinde ilerlemektedir. Alınan dersler ve savaşların vermiş olduğu acı hatıralar yeni stratejilere kapı aralamaktadır (Eker, 2015).

Birinci nesil savaşların temel stratejisine bakıldığında hareketli topçu yapılar ve tümen sistemi üzerine kuruludur. Ancak bu savaşlar belirli bir coğrafya ile sınırlıdır. Dönemin özelliklerinden bir diğeri ise savaşan devlet ile savaşmayan devletin birbirinden rahatlıkla ayırt edilmesi durumudur (Yalçınkaya, 2019). Bu dönemin muharebe alanının en temel özelliği, piyadelerin niceliksel varlığı ve bu piyadelerin belirli bir hatta ve çizgisel düzende omuz omuza çarpışarak cephede maksimum ateş gücünü sağlamasıdır. Manevra kapasitesi ve teknolojik kabiliyetler oldukça sınırlıdır. Bunun yanı sıra birinci nesil savaşların kazananı savaşın bitişinden itibaren birkaç gün içinde belli olmaktadır. Mevzilenme durumu ve rakibi aldatici faaliyetlere girişmek nahoş kabul edilmektedir. Savaşan tarafların temel askeri motivasyonu bir bölgeyi hâkimiyeti altına almak ve elinde tutmaktır (Luvaas, 1999). Birinci nesil savaşlar neticesinde günümüzdeki askeri kültürün temelleri de atılmıştır. Örneğin asker selamlaması ya da askerî rütbelere bu dönemde şekillenen kültürün bir yansımasıdır. Bunun temelinde de bir askeri nizam oluşturma düşüncesi yatmaktadır (Hammes, 2006).

2.7.3 İkinci Nesil Savaş

Savaş olgusu bu dönemde endüstri çağının getirmiş olduğu yenilikler ve teknolojik gelişmelerle yeni bir boyut kazanmıştır. Gürcan’a göre bu dönem topyekûn endüstri

savaş dönemi olarak da anılmaktadır (Gürcan, 2011). Birinci nesil savaşlarda kullanılan araçlar ve muharebe taktikleri yerini modern araç ve yöntemlere bırakarak savaşın etki boyutunu ve kapsamını genişletmiştir. İkinci nesil savaş ile birlikte kitle halindeki topçu ateş gücü birlikleri cephede önem kazanmıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı'nda bu kitlesel topçu birlikleri devletler tarafından tercih edilen bir strateji olmuştur. Bu birliklerin kullanılmasındaki temel amaç düşman savaş gücünün yıpratılmasıdır. Bunun yanı sıra ikinci nesil savaş döneminde askeri disiplin savaşın seyrini etkileyen önemli bir faktör haline gelmiştir. Emir-itaat ilişkileri kat'ı sınırlarla çizilmiş ve böylece inisiyatif alma anlayışının önüne geçilmiştir. Çünkü inisiyatif alma anlayışının savaştaki koordinasyonu sekteye uğratacağı düşüncesi mevcuttur. Bununla beraber, muharebe ortamında sıhhiye, levazım, piyade ve topçu gibi destek unsurları da ikinci nesil savaş döneminde şekillenen birimler arasında yer almaktadır (Lind ve diğerleri, 1989).

Endüstri devrimi ile birlikte sivil hayatı kolaylaştıran gelişmeler hiç şüphesiz askeri alana da katkı sağlamıştır. Örneğin telgrafın ortaya çıkmasıyla beraber muharebelerdeki haberleşme olanakları artmış ve bu durum merkez-saha koordinasyonunu güçlendirmiştir. Bu dönemde savaş gemileri zırhlı donatılarla güçlendirilmiş ve buharlı motor gücü gemilerde kullanılmaya başlanmıştır. Bir diğer gelişme ise karayolu ve denizyoluna alternatif ve maliyeti düşük demiryolu taşımacılığı olmuştur. Demiryolu taşımacılığı, bu dönemde savaşların kaderini değiştirebilecek potansiyele sahip bir etken olarak yorumlanabilir. Askeri malzemelerin muharebe birliklerine ulaştırılması ve muharebe esnasında manevra ve gücün farklı noktalara kaydırılması hususunda koordinasyon ve hızı önemli ölçüde artırmıştır (Hammes, 2006).

19. yüzyılın ilk çeyreği ile beraber ordu karargâhları; ısınma ve sıcak su alt yapıları, beslenme ve barınma olanakları ve aydınlatma sistemlerinin iyileştirildiği adeta küçük bir kente dönüşmüştür. Bunun yanı sıra 1908 yılında askeri amaçlı uçakların kullanıldığı görülmektedir. 1914 yılına gelindiğinde ise Almanya, Fransa ve İngiltere gibi devletlerin hava gücü envanterinde her birine ait 400 ve üstü askeri maksatlı uçak bulunmaktadır (Gürcan, 2011). İkinci nesil genel olarak teknolojinin harp stratejilerini şekillendirdiği bir dönem olmuştur. İkinci nesil savaşın zirve noktası Birinci Dünya Savaşı'nda görüldüğü üzere bu dönemin en önemli karakteristiği savaşların cephede

durağan ve sivillerden uzak olarak gerçekleşmiş olmasıdır. Bunun yanı sıra taarruz yerine savunmanın ön planda olduğu ve temel amacın cephede düşmanı yok etmek üzerine kurulu bir stratejinin izlendiği görülmektedir. Bu kapsamda manevra kabiliyetinden ziyade topçu birlikleri ve makineli tüfeğe dayalı yoğun ateş gücü ikinci nesil savaş karakteristiğinin temel özelliğini oluşturmaktadır (Lind, 1989).

2.7.4 Üçüncü Nesil Savaş

İkinci nesil savaş döneminde cephe hattında yaşanan yakın ve sıcak çatışmalar sonucu büyük bir ekonomik ve askeri kaybın yaşanması, üçüncü nesil savaş kavramının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Bu dönem genel olarak 1939 ve 1945 yıllarını yani manevra kabiliyetinin mukim olduğu İkinci Dünya Savaşı'nı kapsamaktadır. Manevra ve hız, bu iki kavram etrafında şekillenen savaş karakteristiği düşmanın saldırı veya savunma planına zaman tanımadan harekete geçmeyi esas almaktadır. Bu manevra ve hız kabiliyeti, hem fiziksel hem de psikolojik zayıat vermeyi hedeflemektedir. Lind'e göre üçüncü nesil savaş stratejisinin temel dinamiği "uzaktan kuşatma ve yok ettirme" üzerine kuruludur (Lind ve diğerleri, 1994). Manevra gücü ile beraber düşman ordusunun yıpratılarak bütünlüğünün bozulması ve parçalar halinde sindirilmesi böylelikle ortadan kaldırılması bu dönemin harp taktikleri arasında yer almaktadır (Gürcan, 2011). Salt teknolojinin yanı sıra akıl ve düşünce, savaş stratejilerini şekillendiren itici bir güç olmuştur. Ayrıca bu dönemde aldatma ve yanıltma yoluyla savaşın doğasına aykırı kabul edilen eylemler yoğun şekilde kullanılmıştır. Üçüncü nesil savaş döneminin en önemli teknolojik gelişmelerinden biri de tankların yaygın olarak kullanımıdır. İkinci dünya savaşında tanklar önemli bir operasyonel üstünlük sağlayarak savaşın seyrini önemli ölçüde etkilemiştir (Hammes, 2006).

Üçüncü nesil savaş dönemiyle beraber askeri kültür ve normlarda da bir dönüşüm yaşanmıştır. Savaş cephelerinde katı bir emir komuta zincirinin nispeten birinci nesil savaşa göre zayıfladığı görülmektedir. Daha esnek ve hızlı kararların alınabilmesi adına cephede bulunan komuta kademesi inisiyatif olarak ilerlemektedir. Alman Nazi Silahlı Birlikleri bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Birlikte, inisiyatif emre itaatın önüne geçmiş ve zamanla emir komuta zinciri zayıflamıştır (Gürcan, 2011).

Üçüncü nesil savaşa bir örnek de Türk harp tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olan Sakarya Savaşı verilebilir. Her ne kadar dönem ve şekil bakımından ikinci nesil

bir savaş olsa da Atatürk'ün feraseti ve askeri dehası ile üçüncü nesil savaş stratejileri kullanarak Yunan askeri denize dökülmüştür (Ortaylı, 2017). Savaşta düşman mevzileri bir bütün olarak tahkim edilmemiş ve satıh merhalesinde mevziler çevrelenerek düşmanın lojistik desteği kesilmiştir. Atatürk'ün şu veciz sözleri de esasında bu harp tarihindeki dönüşümü net bir şekilde ifade etmektedir: *“Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır.”*

Savaş karakteristiğini şekillendiren bir diğer önemli gelişme ise hava unsurlarının yoğun bir şekilde muharebe esnasında kullanılmasıdır. Bu unsurlar savaşın tahrip kapasitesini de artırmış ve caydırıcılık anlamında savaşın seyrini değiştirmiştir. Bunun yanı sıra döneme damgasını vuran en önemli gelişme ise nükleer silahların ortaya çıkışı ve bunu savaşan tarafların elinde bulundurmasıdır. Nitekim nükleer gücün varlığı savaşın seyrini değiştirmenin yanı sıra savaşın dengelerini de yeniden şekillendirmektedir (Toptaş, 2015).

2.7.5 Dördüncü Nesil Savaş

Soğuk Savaş sonrası dönemde küreselleşmenin de etkisiyle hızla gelişen teknolojiler hiç şüphesiz savaş araştırmalarını da etkilemektedir. İki kutuplu bloğun artık mahiyetini kaybettiği bir dönemde kimlik ve ideolojiler daha da ön plana çıkmıştır. Ayrıca bloklardan ayrılan bazı uydu devletlerde otorite boşlukları da yaşanmıştır. Hem otorite boşlukları hem de ideolojik hareketlerin palazlanması dördüncü nesil savaşların ortaya çıkışını hızlandırmakta ve yerelde küçük grupların yaşanan savaşlarda etkinlerini artırmaktadır. Çevik ve manevra kabiliyeti yüksek olan bu küçük gruplar, ideolojik çalışmalarla daha büyük kitleleri etkileyerek savaş alanına kanalize etmektedir. Bir önceki nesil savaşlardan farklı olarak dördüncü nesil savaşlarda fiziksel üstünlük yerine rakip devletin karar alıcılarını yıpratmak ve kamuoyunu sansasyonel olaylarla etkileyerek psikolojik bir üstünlük kurmak amaçlanmaktadır (Lind ve diğerleri, 1989)

Savaşın dinamikleri, boyutu, bağlamı konvansiyonel ve klasik savaşlardan farklıdır. Savaş çok boyutlu bir karma diziden oluşmaktadır. Bundan önceki nesil savaşlarında savaşın en önemli aktörü devletlerken dördüncü nesil savaşlarda devletler kadar önemli devlet dışı unsurlar da bulunmaktadır. Siyaset veya savaş, asker veya sivil, savaş veya barış arasındaki sınırlar net bir çizgiyle tanımlanamamaktadır.

Konvansiyonel ve nizami harpler yerini çok fazla dinamiği bulunan gayri nizami harbe bırakmıştır. Ancak nizami harplerin tamamen ortadan kalktığını söylemek oldukça güçtür. Her iki yöntemin birlikte kullanıldığı ve ağırlıkla gerilla taktiklerine başvurulduğu bir hibrit savaş modeli uygulanmaktadır. Önceleri gerilla taktiği yalnızca güçsüzlerin güçlülere karşı kullandığı bir araç iken artık güçlülerin de kullandığı bir araç haline gelmiştir. Bu araç ve yöntemle salt bir fiziki tahribatın yanı sıra karar alma mekanizmalarının düşünce ve iradelerini siyaseten de tahrip etmeye yönelik bir psikolojik harp taktiği kullanılmaktadır (Hammes, 2006). Dördüncü nesil savaşlar Soğuk Savaş döneminin sonu ve ABD'nin 2003 yılındaki Irak işgali arasındaki dönemi genel olarak kapsamaktadır. Bu bağlamda konvansiyonel ve gayrinizami harp taktiklerinin birlikte kullanıldığı hibrit savaş için ABD'nin 2003 yılındaki Irak işgali örnek olarak gösterilebilir. ABD liderliğinde ve koalisyon güçlerinin destekleriyle 20 Mart 2003 tarihinde Irak'a başlatılan harekât, 9 Nisan tarihinde başkent Bağdat'ın ele geçirilmesiyle sonuçlanmış ve 1 Mayıs 2003 tarihinde ise resmi olarak savaşın konvansiyonel tarafı fiilen sonuçlanmıştır. 1 Mayıs'a kadar savaşın karakteristiği üçüncü nesil savaşın özelliklerini barındırmaktadır (Toptaş ve Soylu, 2006). Bu tarihten günümüze kadar olan ikinci dönem ise dördüncü nesil savaşın karakteristiğini yansıtmaktadır. Savaş ve barışın, meskûn mahal ve savaş alanının iç içe girdiği ve belirsizliklerin hat safhada olduğu ve günümüzde dahi zaman zaman bölgesel gerginliklerin zuhur ettiği bir dönem yaşanmaktadır. Dördüncü nesil savaşlar ne tamamen konvansiyonel ne de tamamen gayrinizamidir (Toptaş, 2015, s.10).

Dördüncü nesil savaş genel olarak düzenli savaşlardan düzensiz savaşlara geçişin yaşandığı dönemi kapsamaktadır. Bu dönem savaşlarında ateşli silahların yanı sıra kitle iletişim araçları üzerinden de savaşa taraf olan devletler yıpratılmak istenmektedir. Televizyon, radyo, internet tabanlı sosyal medya uygulamaları vb. araçlar vasıtasıyla karşı tarafın kamuoyunu etkileyecek içeriklerle bir psikolojik harp yürütülmektedir. Günümüzdeki birçok terör saldırılarında da bu yöntemle başvurulmaktadır. Temel amaç halkta korku ve endişe yaratmaktır. Taraflardan birinin terör örgütü olması düşmanın tanımlanmasını da zorlaştırmaktadır. Tehdidin boyutu ve saldırının nerede, nasıl ve hangi araçlar vasıtasıyla gerçekleştirileceği bilinmemektedir. Dördüncü nesil savaş doktrininin bir diğer önemli özelliklerinden biri de devletlerin kendi topraklarında etnik veya dini kökenli olası bir çatışmanın

yaşanmasını önlemektir. Bilhassa gelişmekte olan ve az gelişmiş kozmopolit bir demografiye sahip ülkelerin savunma ve dış politika doktrinleri bu endişe üzerine inşa edilmiştir (Lind, 2004).

2.7.6 Beşinci Nesil Savaş & Yeni Savaşlar

2011 yılında başlayan Suriye iç savaşıyla beraber dördüncü nesil savaşın da ötesinde yeni bir nesil savaşın ortaya çıktığı tartışılmaktadır. Kimileri bu dönemi beşinci nesil savaş olarak tanımlamakta kimileri de dördüncü nesil savaşın devamı olarak görmektedir. Bu dönem tek başına ne konvansiyonel ne gayrinizami ne de asimetriktir. Ancak hem konvansiyonel hem gayrinizami hem de asimetrik savaş taktiklerini içeren beşinci nesil bir hibrit savaş olarak tanımlamak yerinde olabilir (Toptaş, 2015, s.11). Beşinci nesil savaşlar bazı araştırmacı ve akademisyenler tarafından “yeni savaşlar” olarak da nitelendirilmektedir. Bu kavram genel olarak Clausewitzci akımın eleştirisi üzerine bina edilmiştir. Temelinde ulus-devletin zayıflaması, küreselleşme, ekonomik faktörler, teknolojinin ilerlemesi ve şiddet tekelinin özelleşmesi gibi bileşenler bulunmaktadır.

Bu dönemin temel akademik çalışmaları 1998 yılında Kaldor tarafından yazılan *Old & New Wars* ve 2002 yılında Münkler tarafından yazılan *Die Newen Kriege* kitaplarıdır. Her iki kitap da yeni savaşların karakteristiğini açıklamaktadır. Kaldor’a göre, küreselleşme ile beraber ulus-devlet mekanizmaları, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapılar ve askeri güç kullanma tekeli zayıflamış ve bu durum yeni savaşların ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır (Kaldor, 2007). Şiddet kullanma tekelinin zayıflamasıyla beraber devlet dışı aktörler de yeni nesil savaşların birer parçası haline gelmiştir. Terör örgütleri, askeri şirketler, şebekeler, silah satıcıları, istihbarat örgütleri, dini ve etnik gruplar ve paramiliter yapılar devlet dışı aktörlere örnek olarak gösterilebilir. Savaş devlet dışı aktörlerle devam ettirilirken devletlerarası savaştan ziyade devlet içi savaş ön plandadır. Savaş alanında devletlere bağlı nizami/düzenli yapılar yerini devlet dışı aktörlerin savaşçılarına bırakarak sivil/asker ayrımını giderek zorlaştırmıştır (Eker, 2015).

Soğuk savaş ve öncesinde hâkim olan ideoloji temelli blokların aksine kimlik üzerine inşa edilmiş ve ötekini hedef alan bir anlayış mevcuttur. Kimlik üzerinden ötekinin oluşturulması yeni savaşlarda sivilleri de öncelikli hedef haline getirmiştir. Münkler

de yeni savaşları, şiddet üzerinden elde edilen ekonomik kazançlar ile bağdaştırmaktadır. Savaş bölgelerinde haraç, soygun ve talan sonucunda elde edilen gelirler ile o bölgenin yer altı-üstü zenginlikleri bazı şebekelerce finans kaynağına dönüştürölmektedir. Bu finans kaynağı da silah ve paraya dönüştürölmekte ve savaş motivasyonunu etkilemektedir. Yeni savaşların temel özelliğine baktığımızda klasik savaşlardan daha yıkıcı, uzun dönemli ve daha az maliyetlidir. Aynı zamanda daha geniş alanlara yayılabilmekte ve sosyolojik tabana derin bir şekilde nüfuz etmektedir (Münkler, 2010). Klasik savaşlarda belirli bir sürenin sonunda kaynakların azalmasıyla barış antlaşmalarının yapıldığı, mağlup tarafa bazı yaptırımların uygulandığı veya tarafların diplomatik yollarla ateşkesi sağladığı bir tablo ortaya çıkmaktadır. Yeni savaşlarda ise kesin bir zaferden veya kaybeden bir taraftan bahsetmek oldukça zordur. Belirli bir zaman ve mekân sınırı olmayan ve çatışmanın belirli aralıklarla şiddetlendiğı kaotik bir hal mevcuttur (Eker, 2015).

2.8 Asimetrik Tehdit - Asimetrik Savaş Stratejisi

Savaş çalışmalarına bakıldığında tarihten günümüze savaş kavramı literatürde her dönem farklı şekilde yorumlanmıştır. Ancak en yaygın biçimde iki veya daha fazla tarafın anlaşmazlıklarını siyasi yolla özemediklerinde o dönemin savunma ve saldırganı aracılığıyla şiddete başvurması ve bir çatışmanın ortaya çıkması olarak tanımlanmaktadır. Bir önceki bölümlerde savaşın doğası ve tarih serüveni ele alınmıştır. Savaşın amacına bakıldığında hemen her dönem benzer niyetler taşımakta ancak tehdit algılamaları farklılaşmaktadır. Yirmi birinci yüzyıla gelindiğinde ise savaşan taraflar arasında sadece devletler değil askeri şirketler, uluslararası suç ve mafya örgütleri, istihbarat teşkilatları, dini veya etnik temelli terör grupları ve daha birçok aktörler yer almaktadır. Ancak devletler bu dönemde de savaşan tarafların en önemli aktörleridir. Bahsi geçen diğer devlet dışı aktörleri yönlendiren, destekleyen ve alan aan yegâne unsur yine devletlerdir.

Günümüz dünyasının gereklilikleri doğrultusunda devletler, simetrik, fiziki ve konvansiyonel savaş stratejileri yerine asimetrik, karmaşık ve asıl gücün giderek belirsizleştiğı bir durumu savunma stratejileri olarak benimsemişlerdir. Bu, konvansiyonel gücün sınırlandırılması anlamını taşımamakla birlikte alternatif ve harekât kabiliyetini artıran bir unsur olarak tercih edilmektedir. Son zamanlarda adını

sıklıkla duyduğumuz proxy war (vekâlet savaşı) stratejisi ile birlikte kullanılan asimetrik savaş yöntemi, bölgesel ve küresel aktör olma arayışındaki devletlerin, sonuca ulaşmada ve minimum maliyet ile maksimum karı elde etme noktasında çoğu kez başvurduğu yöntemler arasında yer almaktadır.

Soğuk Savaşın sona ermesiyle beraber, tehdit algılamalarının da farklılaştığı ve belirgin olmayan, muğlak bir gücün arka planında, asimetrik güç ilişkilerinin olduğu karmaşık bir zemin bulunmaktadır. Küresel ve bölgesel aktörler, gücünün sınırları doğrultusunda artık tehditlere karşı savunmadan ziyade tehdit yaratma ve dönüştürme aracı olarak asimetrik güç uygulamalarını kullanmaktadır. 1900'lerin güvenlik ve savunmacı politikaları ve konvansiyonel araçları günümüzde simetrik ve belirgin olmayan bir tehdit aracının amaçlarına hizmet etmektedir. 21. yüzyılda devlet dışı aktörlerin de bu asimetrik gücün bir parçası haline geldiği görülmektedir. Tehdit oluşturma ve düşmanın gücünü kırma ve sınırlandırma hususunda enformasyon ve teknolojiye hâkim güçlü aktörler devlet dışı aktörleri, kendi çıkarlarının maksimizasyonunda bir araç olarak kullanmaktadır.

Uluslararası ilişkiler disiplinine önemli katkıları olan realist düşünürlerden Clausewitz, savaşı politika inşasında diplomasiden sonra devam ettirme aracı olarak görmektedir. Günümüzde her ne kadar savaşın doğası ve şekli değişse de mantıksal olarak hedef yine aynı amaçları taşımaktadır. Devletlerin kullanma tekeline olan şiddet, güvenliğin sağlanmasında önemli bir unsur haline gelmiştir. Bununla beraber Clausewitz'in savaş literatüründe önemli eserlerinden biri olan *Savaş Üzerine* adlı kitabında, savaşın devletler için amaçlarını zorla kabul ettirmede bir şiddet eylemi olduğunu belirtmektedir (Sokullu, 2019, s.2).

I. ve II. Dünya savaşlarında devletlerin belirgin olarak bulunduğu ve ittifakların olduğu topyekûn bir savaşta milyonlarca insan hayatını kaybederken devletlerin merkeze yerleştirdiği güvenlikçi perspektif onların var olmalarında önemli bir unsur olarak yerini aldı. O günden bugüne savaş, dönemin konjoktürüyle beraber bir evrim geçirerek artık topyekûn olmayan, ittifakların eskisi kadar (I. ve II. Dünya Savaşlarında) belirgin olmadığı ve orta büyüklükteki aktörlerin de sistem içerisinde etkisinin bulunduğu yeni bir döneme girildi. Esasında soğuk savaş döneminde ilklerine rastladığımız, savaşın boyut değiştirerek cephelerden ziyade çevreleme, tehdit yaratma

gibi unsurları içinde barındırarak küresel aktörlerin bizatihi uzaktan izlediği ve gerektiğinde müdahale ettiği bir savaş taktiği günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Ancak günümüzün çok kutupluluğu savaşın taraflarını da çeşitlendirmekte ve sorunsal paradigmlar da bir o kadar artmaktadır. Ayrıca bulunduğumuz dönem içinde devletler artık savaş ilan etmemekte ve bir diğer devlete beklenmedik bir zamanda sinsice saldırmaktadır (Aral, 2007, s.60). Bu bazen vekâletler üzerinden yapılarak düşmanın ordu ve savunma gücünü hedef almakta bazen de yazılımlara yönelik bir siber saldırı ile karşı tarafa ciddi hasarlar verilebilmektedir.

Asimetrik savaş taktiklerinde tarafların birbirinden askeri kapasite ve operasyonel kabiliyet anlamında farklı olması, topyekûn ve cephe savaşlarına göre ayırt edici özellikler arasında yer almaktadır. 11 Eylül 2001 saldırıları sonrası Afganistan'a yönelik operasyonda, terör saldırıları, bombalı eylemler, adam kaçırma ve gerilla taktikleri gibi faaliyetler asimetrik savaş türüne verilebilecek somut örnekler arasında yer almaktadır (Sokullu, 2019, s.6).

Asimetrik savaş, çoğu zaman dördüncü nesil savaş ve yeni savaşlarla birlikte de anılmaktadır. Esasında bu savaş düzeylerinde gerçekleştirilen eylemlerin çoğu asimetrik bir diğer tanımıyla gayri nizamidir. Asimetrik savaş stratejisiyle aktörler daha az maliyet ve riskle daha hızlı neticelere ulaşarak halkta korku ve dehşet duygusu yaratmayı ve böylelikle kaynak ülkenin toplumu ve devleti arasındaki siyasi meşruiyeti zedelemeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte asimetrik savaş kavramı aslında günümüzde tanımlanan terörizm kavramıyla da iç içedir. Tucker'e (1997) göre terörizm politik şiddet seviyelerinin en kirlisidir ve ideolojik hedeflere ulaşmak için başvurulan en son yöntemdir. Çünkü terörizm sadece savaşan tarafları değil sivilleri de hedef alır ve neticesinde ortaya çıkan dehşet ve korkuyla sivil toplumun da iradesi tahakküm altına alınır. Kaldor'a göre vekâlet savaşları olarak nitelendirilen yeni savaşlar, küreselleşme çağının bir ürünüdür ve otoritesi zayıf, dışa açılımı geciken devletlerde ortaya çıkmaktadır (Kaldor, 2013).

Asimetrik savaşlarda taraflardan biri (devlet) ordularıyla savaşırken diğer tarafın (terörist gruplar) herhangi bir düzenli orduya gereksinim duymadan mücadele vermesiyle birlikte devletler uluslararası hukuk kurallarına tabi iken terörist gruplar

herhangi bir ilkeye bağı kalmadan mobilize bir şekilde faaliyet göstermektedir. Devletlerin insani ve ahlaki normları içeren uluslararası yasalara taraf olması nedeniyle icra ettiğı birçok faaliyette sivillerin korunması ve tahliyesi esastır. Bu durum özellikle meskun mahalde devlet dışı silahlı aktörlerle (DDSA) verilen mücadeleyi zora sokmakta ve DDSA'lara kısmen üstünlük sağlamaktadır. Bu nedenle devletler son yüzyılda yeni savaş stratejileri benimseyerek faaliyetlerini gerçekleştirmektedir (Özdemir, 2002).

Ulus-devletler, küreselleşme ile birlikte hasmı yıpratmak üzere her açıdan çok maliyetli olan konvansiyonel savaşlar yerine asimetrik savaş stratejisine dayalı vekâlet savaşlarını (proxy warfare) tercih etmektedir. Bunun en önemli kazanımı da düzenli ordudaki insan kaynağı zayıtının olmamasıdır. Vekâlet savaşlarında genellikle savaşçılar yerelden temin edilir. Birçok DDSA'nın ayakta kalma stratejisi kimlik ve ideoloji temelli olduğu için yerelden ve o ideolojiye mensup kişilerden eleman devşirmek oldukça kolaydır.

Vekâlet savaşlarına dair devrim sonrası İran ve ABD'nin Ortadoğu'daki rekabeti örnek olarak verilebilir. İran DMO komutanlarından General Muhammed Caferi, ABD'nin Irak, İsrail ve Afganistan'daki sorunları çözdükten sonra sıra İran'a geleceğini ifade etmektedir. Bu nedenle bahsi geçen bölgelerde ABD'nin varlığı, İran için tehdit olmasının yanı sıra bir fırsattır. İran, ABD'nin Bağdat'ta, Lübnan ve Afganistan dağlarında askeri kaynak ve kapasitesinin tükenmesi üzerine bir harp stratejisi oluşturmaktadır. Bakıldığında da 2006 yılındaki Lübnan Savaşı'nda Hizbullah'ın İsrail'e karşı zaferinin ardında İran'ın bu asimetrik savaş doktrininin yansımaları bulunmaktadır (Kazemzadeh, 2007). Yine ABD kaynaklarına göre 2005-2008 yılları arasında Irak'ta başlayan direnişlerde İran'ın, direnişçilere finansal, lojistik ve askeri danışmanlık sağladığı ve ABD'nin Irak'taki zayıtlarının %40'ını oluşturan el yapımı patlayıcıların direnişçilere ulaştırılmasında ve eğitilmesinde İran'ın desteğı olduğu belirtilmektedir (Cordesman, 2006).

Özetle asimetrik savaş kavramı Soğuk Savaş döneminin bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve büyük güçlerin bölgesel rekabetlerinde sıklıkla başvurulmuş bir yöntem haline gelmiştir. SSCB'nin yıkılmasıyla ortaya çıkan istikrarsızlık ve otorite boşluğu da asimetrik bir yöntem olan vekâlet savaşlarına alan tanımıştır. 2001 yılında El-Kaide

tarafından ABD'ye gerçekleştirilen 11 Eylül saldırılarından sonra bölgede yaşanan güç rekabetinden 2003'teki Irak'ın işgaline, Arap Baharından Suriye iç savaşına ve günümüzde Ortadoğu, Afrika Kıtası ve Kafkasya'da yaşanan çatışmaların karakteristiğinde bölgesel ve küresel güçlerin yerel direniş grupları üzerinden asimetrik güç mücadelesi açıkça görülmektedir.

3. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE İRAN SİYASETİ VE DIŞ POLİTİKASI

Günümüz İran'ın bölgesel politikasını anlamlandırmak ve analiz etmek için tarihine bakmakta fayda vardır. Modern dönem İran tarihi, jeostratejik konumu, jeopolitiği, İslam devrimi öncesi siyaseti ve devrime giden süreci, devrimle birlikte ortaya çıkan politik ve askeri yapısı ve devrim sonrası dış politikası İran'ın mevcut politikalarının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

İran, bulunduğu jeopolitik konumu ve köklü bir imparatorluk geçmişine sahip olması nedeniyle bölgesel ve küresel aktörlerin hemen her dönem dikkatini çekmiştir. Örneğin 20. yüzyılın ilk yarısında İran siyaseti, küresel iki aktör olan İngiltere ve Rusya'nın baskı ve sonrasında gelen işgalleriyle şekillenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin bölgeden çekilmesi ve ABD'nin gelmesiyle birlikte İran bu kez SSCB ve ABD'nin baskılarına maruz kalmıştır. 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi'yle birlikte İran, Batılı demokrasilere adeta bir meydan okumuş ve bölgesel politikasını ABD ve İsrail karşıtlığı üzerine inşa etmiştir.

Devrim sonrası İran; ABD ve onun bölgedeki müttefikleriyle karşılıklı niyet okumalar üzerinden bir dış politika izlemiş ve devletin merkezine gücü yerleştirmiştir. Çevresindeki demokrasileri kendine tehdit olarak gören İran, devrim çıkarlarının muhafazası için güvenlik temelli uygulamalara her geçen yatırımını artırmıştır. Günümüzde İran'ın bölgesel rekabeti ve bu durumun bazen çatışmayla sonuçlanması güç elde etme mücadelesinin somut bir göstergesidir.

3.1 Modern İran Tarihi

İran'ın modern döneme geçişi birçok araştırmacı tarafından Safevi Hanedanlığı ile başlatılmaktadır. Hanedan üyelerinden biri İran'ın kuzeybatısında bulunan Azerbaycan bölgesinde Safevi tarikatını kurarak bölgedeki topluma hızla nüfuz etmiştir. Akabinde Anadolu coğrafyasına ve Suriye topraklarına şeyhler gönderilerek tarikat ilim ve irfanı yaygınlaştırılmıştır. Yine bu dönemde tarikat üyeleri Kafkasya'da Hristiyanlığa karşı büyük bir mücadele vermiştir. Modern dönem İran'ın dini temellerinden Alevilik ve 17. yüzyıldan itibaren Şiilik mezhebinin yaygınlaşması yine bu dönemde gerçekleşmiştir.

Bununla birlikte günümüz İran ulus-devletinin kilometre taşları modern dönemde atılmıştır. 1587-1629 tarihleri arasında Şah İsmail tarafından kurulan ve Şah Abbas döneminde de altın yıllarını yaşayan Türk kökenli Safevi Hanedanlığı aynı dönemde yine bir Türk imparatorluğu olan Osmanlı Devletiyle dahi zaman zaman mücadele vermiştir (Önder ve Arı, 2005). Osmanlı imparatorluğu himayesinde bulunan Anadolu Alevilerinin devlete karşı kışkırtılma olasılığı Safevi Hanedanlığının tehdit olarak görülmesine neden olmuştur. Bilhassa padişah Yavuz Sultan Selim döneminde İran’a birçok kez sefer düzenlenmiştir. Çaldıran Savaşı da bu seferlerin Osmanlı imparatorluğu lehine zaferle sonuçlanan muharebelerinden biridir. İran’ın Osmanlı ve günümüz Türkiye’si ile olan sınırlarının temeli de 1639 yılında imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşmasıyla belirlenmiş ve nihai hali 1937’de Rıza Şah ile birlikte çizilmiştir (Soofizadeh, 2017).

Safevi hanedanlığı döneminde Afganistan toprakları içinde yer alan Kandahar’da ortaya çıkan hareketler, Safevi ordusunun yenilgisiyle sonuçlanarak Afganların İsfahan içlerine kadar ilerlemesini sağlamıştır. 1735 yılına gelindiğinde ise Nadir Şah İran’ın kontrolünü tekrar ele alarak Afganları bölgede etkisiz hale getirmiş ve Afşar Hanedanlığı iktidara geçmiştir. Ancak Afşar Hanedanlığı da iktidarda çok fazla kalamamış 1794 yılına kadar ortalama 40 yıl boyunca Zend Hanedanlığı hüküm sürmüştür. 1794 yılından 1925 yılına kadar olan dönemde ise Kaçar Hanedanlığı yönetimi elde tutmuştur. Hanedanlık dönemi boyunca günümüz İran’ın da başkenti olan Tahran başkent olarak kullanılmıştır. Kaçar Hanedanlığı döneminde gerçekleştirilen ve tarihte çok önemli bir yer tutan Rus-İran savaşları neticesinde İngiltere ve Rusya ile imzalanan Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları toprakların büyük çoğunluğunu kaybetmesine yol açmıştır. Bu dönem İran, İngiltere ve Rusya’nın siyasi menfaatleri arasında sıkışarak varlığını devam ettirmektedir. 19. yüzyıl ile beraber İran, anayasal tartışmalarla yeni bir döneme girmiş ve 1906 yılına gelindiğinde hanedanlık üyelerinin çoğunluğu dirense de meşruti monarşinin temel alındığı bir düzene geçilerek ilk meclis açılmıştır (Okyar, 2014).

İngiltere tarafından 1908 yılında Kuzistan bölgesinde kayda değer bir petrol bulunmuş ve bu durum İran’a olan ilgisini daha da artırmıştır. Nitekim İran’ın kaderi “büyük oyun” olarak nitelendirilen ve bu dönemde Rusya ve İngiltere arasında imzalanan antlaşma ile tayin edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’na gelindiğinde İran tarafsız olmayı

tercih etmiş ancak yine de Rusya ve İngiltere'nin işgaliyle sonuçlanan bir tablo ortaya çıkmıştır. 1917 yılında baş gösteren Ekim Devrimi olarak nitelendirilen hareket neticesinde Rusya Brest-Litovsk antlaşmasıyla savaştan çekilerek kendi iç işlerine yoğunlaşmıştır. İran'ın himayesi de bu dönemde bir süre İngiltere'ye geçmiş ancak himaye çok fazla sürmeden sona ermiştir. Anayasal hareketler Kaçar Hanedanlığın gücünü içeride giderek sarsmış ve 1925 yılına gelindiğinde hanedanlık yıkılarak yeni bir döneme geçilmiştir. Anayasal hareketlerin içinde yer alan ve Kazak Tugayında bir dönem subaylık yapmış olan Rıza Han kurulacak olan bu yeni dönemin yönetimini devralmıştır. Rıza, bu dönemde hem İran yönetiminin hem de kurulan meclisin üzerinde önemli bir güç elde etmiştir. Öyle ki 1921 yılında dönemin Şah'ını, Başbakanlık koltuğuna genç reformist Seyyid Rıza Tabatabai'yi atamak için zorlayarak Şah üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştur. 1923'te de Rıza Han Başbakan olarak bir dönem görev almış ve 1925 yılına gelindiğinde ise hanedanlığa son vererek Şah unvanını almış ve bundan sonra Rıza Şah Pehlevi olarak tarihe adını yazdırmıştır (Çitlioğlu, 2015).

3.2 İran'ın Coğrafi Sınırları ve Geo-Stratejik Konumu

İran, dünyada 1.648.195 kilometrekare yüzölçümüyle coğrafi büyüklük olarak 18. sırada yer almaktadır. Kuzeybatısında Azerbaycan (432 km) ve Ermenistan'a (35 km) sınırı bulunmaktadır. Yine kuzeydoğusunda Türkmenistan'a (992 km), doğuda Afganistan (936 km) ve Pakistan'a (909 km), batıda Türkiye (499 km) ve Irak'a (1458 km) sınırı bulunmaktadır. Bunun yanı sıra İran, Basra Körfezi'ne, Hazar Denizi'ne ve Umman Körfezi'ne de sınırı bulunan bir konumda yer almaktadır. Dünya genelinde en çok dağlık alana sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Düz araziler genellikle Irak sınırı boyunca, Umman ve Basra Körfezi kıyıları ve Hazar Denizi kıyısı etrafında bulunmaktadır. Kuzeybatıdan Basra Körfezi'ne ve oradan da ülkenin doğusuna doğru uzanarak Belucistan'ın iç kesimlerine kadar yayılan Zagros dağları, İran'ın en önemli dağlık alanlarından birini oluşturmaktadır. Zagros dağları oldukça engebeli ve aşılması güç bir dizi sıradağlardan müteşekkildir. Hazar Denizi'nin güney kıyılarına denk gelen Elbruz dağları da İran'ın kuzeybatısından kuzeydoğusuna uzanarak Horasan'a kadar yayılmakta ve İran'ın Orta Asya ile olan sınırını oluşturmaktadır (Hafeziniya, 2017). Coğrafi konum haricinde jeo-stratejik önemine bakıldığında Avrasya'nın kuzeyini Basra Körfezi ve Hint Okyanusuna bağlayan önemli bir güzergâhta bulunmaktadır.

Bununla beraber Asya'nın güneyi ve Orta Asya'yı, Batı Asya'ya bağlayan önemli arterlerden biri İran topraklarından geçmektedir. Ticaret yolları bakımından ele alındığında hem doğu-batı ekseninde hem de kuzey-güney ekseninde İran'ın jeo-stratejik konumu daha iyi anlaşılmaktadır. Keza Avrasya'nın kuzeyinde yer alan ülkelerin güneydeki uluslararası sulara erişiminde İran oldukça önemli bir yere sahiptir. Yine Afganistan'da yaşanan olaylar ve istikrarsız yapı, bölgede İran'a olan ihtiyacı artırmaktadır. Hazar Denizi'ndeki petrol ve doğalgaz rezervleri İran'ın coğrafi konumundan elde ettiği bir diğer jeo-stratejik kazanımlar arasında yer almaktadır. İran'ın, bölgedeki petrol ve doğalgaz taşımacılığının en önemli lokasyonlarından biri olan Basra Körfezi ve Hürmüz Boğazı'na açılan güvenli bir güzergâh olması, bölgesel aktörlerin İran'a olan ilgisini artırmaktadır. Bu nedenle İran'ın güvenliği ve siyasi istikrarı bölgesel aktörler açısından da önemli bir yere sahiptir (Elçi, 2019).

İran'ın coğrafi şartları, ülke içindeki nüfus dağılımını da etkilemektedir. İran'ın modern ve büyük şehirleri genel olarak ülkenin doğusunda, kuzey doğusunda ve kuzeyinde yer almaktadır. İran nüfusu 2021 yılının rakamlarına göre 85 milyon civarındadır. Nüfusun çoğunluğu bu büyük şehirlerde yaşamaktadır. Nüfus dağılımında önemli olan unsurlardan biri din ve etnisitedir.

3.3 İran Jeopolitiği

İran Avrasya coğrafyası içinde hem kara hem de denize sınırı bulunan ülkeler arasında yer almaktadır. Konumu itibarıyla Türkiye ile benzer bir jeopolitik öneme sahiptir. İran bu konumu nedeniyle tarih sahnesinde kara güce sahip Çarlık Rusya'sı ve deniz güce sahip Büyük Britanya'nın bölgesel rekabetinde "Büyük Oyun" olarak nitelendirilen teorinin önemli bir objesi haline gelmiştir. Jeopolitik çalışmalarının duayenlerinden Mackinder, kendi tezinde bahsetmiş olduğu *iç hilalde* bugünkü İran'ın bulunmuş olduğu coğrafyayı rekabetin şiddetli geçeceği bölge olarak tanımlamaktadır (Özey, 2017). Tezin uygulamadaki sağlamasına bakılacak olunursa o dönem İran'ın kuzeyi Rusya tarafından işgal edilirken güneyi de İngiltere'nin işgaline maruz kalmıştır. 20. yüzyılda da bu rekabetin yansımaları İran topraklarında şiddetli ve sancılı bir şekilde geçmiştir. Modern İran Tarihi başlığında da bahsedildiği üzere bu dönemde Kaçar Hanedanlığına son veren Rıza Şah, Rusya tarafından oluşturulan

Kazak askerî birliğinde üst düzey bir komutan olarak görev yapmıştır. Dolayısıyla Rusya, Şah'ı bu dönemde destekleyerek İran siyasetine nüfuz etmeyi başarmıştır.

İran ayrıca Spykman'ın kenar kuşak teorisinin de önemli bir nesnesidir. Bu nedenle gerek I. Dünya Savaşı'nda gerekse II. Dünya Savaşı'nda İran, hem ABD'nin hem de SSCB'nin ilgi odağında olmuştur. SSCB'nin İran'da planladığı komünist rejim hayali başarısız olunca İran bu sefer yüzünü Batı'ya dönmüştür. Soğuk savaş dönemine gelindiğinde İran, ABD'nin bölgedeki ileri karakolu haline gelmiş ve İslam devrimine kadar İran, Batı bloğunda yer almıştır. Bu doğrultuda ABD, çevreleme politikası kapsamında SSCB'yi güneyden çevreleyerek bölgede dengeyi kendi lehine çevirmiştir. Devrim sonrası İran her ne kadar ABD tarafından bir tehdit olarak algılsa da jeopolitik önemi açısından ABD için hala önemlidir. Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası* adlı eserinde İran'ı önemli bir jeopolitik eksen olarak tanımlamakta ve bunun da ötesinde Türkiye ve İran'ı bölgede jeostratejik aktör olarak nitelendirmektedir. Bu nedenle İran her ne kadar bölgede ABD varlığına ve müttefiklerine tehdit oluştursa da gözden çıkarılamayacak kadar değerlidir. Yine Brzezinski bölgedeki oyuncuların çeşitlendirilmesine dikkat çekerek Orta Asya ve Kafkasya'da İran'ı, Rusya'ya karşı önemli bir denge unsuru olarak tanımlamaktadır (Brzezinski & Gates, 2004). Bununla beraber Brzezinski (2004); *“ABD ve İran'ın bölgedeki stratejik önceliklerinin aynı olmadığını ve çoğu zaman zıtlaştığını belirtmektedir. Fakat Irak ve Afganistan politikalarında menfaatlerinin kesiştiğini ifade etmiştir. Her iki ülkenin de uzun vadede ihtiyaç ve politikaları şaşırtıcı bir şekilde birbirine benzemektedir. Tahran ve Washington, Irak ve Afganistan'da farklı kimliğe sahip olan vatandaşların birbirine karşı saygı duyduğu ve sulh içinde yaşadığı bir devlet tasavvur etmektedir.”*

İran jeopolitiğini Rus perspektifinden ele alan Dugin'in *Jeopolitiğin Esasları* kitabındaki değerlendirmesine göre Avrasya coğrafyasının güney-batısını İslam dünyası oluşturmaktadır. Yazar, İslam dünyasını dört ana kategoriye ayırmıştır. Bunlar; Dini Arapçılık, Sol Arapçılık, İran ve Türkiye'dir. Dugin'e göre Rusya için bu dört kategoriden en önemli jeopolitik ortak İran'dır. Çünkü İran haricinde dini Arapçılık ve Türkiye, ABD eksenindedir. Yazar ayrıca Rusya'nın İran ile yapacağı stratejik ortaklıkla güneyde sıcak sulara inme politikasını daha rahat bir şekilde uygulayabileceğinin altını çizmiştir. Yine Hint Okyanusu limanlarını elinde tutan bir

Rusya'nın, ABD'nin Avrasya'yı çevreleme politikasını sekteye uğratacağını belirtmiştir. Devrim sonrası İran ve Rusya ilişkilerinin günden güne iyiye gitmesi aslında İran jeopolitiğinin Rusya tarafından ne derece önemsendiğinin de bir göstergesidir.

Genel olarak İran jeopolitiği hem ABD hem de Rusya açısından oldukça önemlidir. İran'ın tarihsel süreci incelendiğinde dönemsel olarak her iki ülke ile müttefiklik geliştirdiği görülmekte ve bu durum esasında jeopolitik önemini ortaya çıkarmaktadır. İran da bu önemin farkında olarak ABD ile ipleri tamamen koparmayarak ilişkilerde açık kapı bırakmaktadır. Hâlihazırda İran siyasetinde bazı ılımlı ve reformist politikacıların Batılı devletlere olan olumlu bakış açısı bu durumun somut bir göstergesidir. Keza İran'ın Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üyelik süreçleri Rusya'ya tek taraflı bağımlı kalınmaması adına yürütülen alternatif bir çalışmadır. Rus araştırmacı Trenin, İran'ın ŞİÖ'ye tam üyeliği konusunda halen sürecin netlik kazanmamasını Rusya ve ABD ile ilişkilerini tamamen koparmak istemediğine bağlamaktadır. Yükselen bir güç olan Çin ile İran'ın yakın diyalogu Avrasya jeopolitiğinde ABD ve Rusya'ya karşı elini güçlendirmektedir. Günümüzde Avrasya eksenini Çin, Rusya ve İran oluşturmakta birlikte yakın gelecekte Rusya ve İran'ın farklı ittifaklarda yer alması çok düşük bir olasılıktır. Bununla birlikte İran, kuşak yol projesinin güney hattını oluşturmakta ve Çin ile Türkiye'nin güvenli bağlantılarını uhdesinde barındırmaktadır. Ayrıca Fars Körfezi'nin Çin'in petrol ithalatının yarısına yakını oluşturuyor olması, İran'ı jeopolitik açıdan önemli kılmaktadır (Simbar, 2011). Yine 14 Ocak 2022 tarihinde Çin ve İran arasında yürürlüğe giren ve 25 yıllık tarihi bir antlaşma olarak nitelendirilen iş birliğinde petrol ve doğalgaz ithalatı başlıca konular arasında yer almaktadır. Öyle ki Çin'in İran enerjisine yatırımının 280 milyar dolar hacminde olduğu belirtilmektedir. (Rashid, 2022). Son olarak tek kutuplu bir dünyadan çok kutuplu bir küresel düzene dönüşen uluslararası sistemde İran'ın jeopolitik önemi her geçen gün daha da artacaktır. Ancak güçlü bir devlet otoritesi ve siyasi istikrarla jeopolitik konumundan kaynaklanan avantajları elde edebileceği de belirtilmelidir.

3.4 1925-1979 Yılları Arası İran Siyasi Tarihi

1925 yılında Rıza Şah Pehlevi'nin Kaçar Hanedanlığı'na son vermesiyle birlikte İran ulus devlet kimliğinin inşa süreci hız kazanmıştır. İran'ın batılılaşma yolunda atılan reformları yine Rıza Şah'ın öncülüğünde gerçekleşmiştir. Kendisinden sonra gelen oğul Muhammed Rıza Pehlevi bu reformları daha ileri bir boyuta taşımış ve ABD ile olan ilişkilerini geliştirmekten yana tavır sergilemiştir. Pehlevi hanedanlığı dönemi İran, Rusya ve İngiltere arasında varlığını sürdürmüş ve çoğu kez bu iki ülkenin müdahalesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bulunduğu jeopolitik konumu itibariyle hem Rusya'nın hem de İngiltere'nin bölgedeki nüfuzu açısından geçiş güzergahında yer almıştır. Öyle ki hanedanlığın kurucusu Rıza Pehlevi de Rusya'nın etkisi altında kalmış ve yıllarca asker olarak Rusya saflarında yer almıştır. Ancak daha sonra Rusya ve İngiltere'nin İran üzerindeki işgalinin ortadan kaldırılmasına yönelik bir grup arkadaşıyla harekete geçmiş ve çok geçmeden bağımsızlık yolunda önemli adımlar atmıştır. Bu dönem İran siyasi tarihinin dönüm noktalarından biri olmuştur. Yine İran halkının toplumsal ve ekonomik refahına yönelik reformlar bu dönemde hız kazanmış ve millileşmeye yönelik adımlar atılmıştır. Ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin uluslararası sistemde söz sahibi olmasıyla birlikte İran yeniden küresel güçlerin odağına girmiştir. ABD, Ortadoğu'daki en önemli küresel aktörlerden biri haline gelerek bölgede İran'ı SSCB komünizmine karşı önemli bir denge unsuru olarak görmüştür. Rıza Şah'tan sonra gelen oğlu Muhammed Rıza babasının başına gelenlerden ders çıkararak ABD ve SSCB arasında denge siyaseti izleyerek İran ulusal menfaatleri doğrultusunda bu konumunu kullanmıştır. Genel olarak İran İslam Devrimi'ne giden süreçte Pehlevi Hanedanlığı dönemi izlenen politikalar, devrimin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

3.4.1 Rıza Şah Pehlevi Dönemi (1925 – 1941)

Rıza Pehlevi, Kaçar Hanedanlığına son vererek İran siyasi tarihinde yeni bir döneme girişinin sembol isimleri arasında yer almaktadır. Pehlevi, Kazak askeri birliğinde en küçük rütbeden en büyüğüne kadar birçok kademedeki görev almıştır. Bu bakımdan askeri feraset ve tecrübesi oldukça yüksekti. 1907 yılına gelindiğinde İran'ın harap olmuş halini görünce bu duruma karşı çözüm arayışı içine girmişti. Kuzeydoğusunda İngiltere, kuzeybatısında Rusya'nın işgali sürmekteydi. Tarafsız bölge olarak nitelendirilen yerde de Rusya, Osmanlı, İngiltere ve hatta Almanya'nın etkisi

bulunmaktaydı. 1917 yılında Rusya’da çıkan Bolşevik İsyanı, Rusya’nın İran yönetimi üzerinde gücünü kırmıştı. Bu krizi fırsata çeviren İngiltere 1919 yılında Rusya’nın kontrolünde bulunan bölgeyi de işgal etti (Garthwaite, 2011).

İran bu dönemde Kaçar hanedanlığının son şahı genç ve bürokrasi deneyimi olmayan Ahmed Şah’ın yönetimindeydi. İran’ın Rusya ve İngiltere tarafından işgali halkta çok ciddi yoksulluk ve çaresizliğe neden olmakta ve onlar da bu tükenmişliğe karşı çıkar yol aramaktaydı. Tüm bu yaşananlar Rıza Pehlevi ve dava arkadaşlarını cesaretlendirerek Tahran’a karşı bir hareketi başlatmış ve Şubat 1921’de Tahran’ın kuşatılmasıyla sonuçlanmıştır. Takip eden yılda Azerbaycan, Kürdistan, Gilan ve Horasan vilayetlerindeki isyanlar bu ekip tarafından bastırılmıştır. 1925 yılına gelindiğinde Ahmed Şah bir rahatsızlığı sebebiyle Avrupa’ya gitmiş ve bu tarihte Rıza Han Ahmed Şah’ın tahtına son vermişti. Hemen akabinde kendini silahlı kuvvetler komutanı ilan ederek rejime karşı başlatılan ayaklanmaları başarılı bir şekilde bastırmıştır. Aralık 1925 tarihinde toplanan kurucu mecliste çoğunluğun kararıyla Rıza Han, şah edilmiştir (Finefrock, 1983).

Rıza Şah o dönemde Türkiye’deki inkılapları hayranlıkla takip etmiş ve Atatürk’ü örnek alarak İran kurumlarını yeniden yapılandırmak istemiştir. İktidara geldiği ilk yılda hukuk sistemini gözden geçirmiş ve Avrupa hukuk sistemindeki yasa ve kanunlarına benzer çalışmaları başlatmıştır. Bu doğrultuda 1926 yılında ceza kanununu 1928 yılında ise medeni kanununu yürürlüğe koymuştur. Ayrıca güçlü ve modern bir ordunun oluşturulmasına yönelik çalışmaları da başlatmış ve eski yapıyı da büyük ölçüde tasfiye etmiştir. Yine sanayi ve teknolojik alt yapının kurulmasına yönelik reformları hayata geçirmiştir. Bu reformlar arasında hava, deniz ve kara yollarının geliştirilmesine yönelik çalışmalar da bulunmaktadır. Rıza Şah bilhassa Türkiye ve İran arasındaki demir yolu hattının inşasını önemsemiş ve 1934 yılında Atatürk ile birlikte bu projenin hayata geçirilmesi kararı alınmıştır. Ulaşım reformlarının yanı sıra Şah, ülkedeki eğitim kurumlarının ve olanaklarının artırılmasına yönelik çalışmaları da hızlıca gündemine almıştır. Çünkü Şah çocukluğunda eğitimden yoksun ve hatta okuma yazma bilmeyerek yetişmiştir. Bunun yanı sıra para politikasının iyileştirilmesi, toprak alanındaki reformlar ve kadın hakları Şah’ın bu dönemdeki reform başlıkları arasında yer almaktaydı. Toprak reformu alanındaki çalışmalarında Şah, ülke ekonomisinde önemli payı bulunan zengin

grupların direnişiyile karşı karşıyaydı. Bu nedenle toprak reformu tam anlamıyla sonuca ulaşamamıştır. Bir diğer reform ise ülke genelindeki üretim sanayilerinin devlet tekeli altına alınmasıydı. Ancak bu durum devlet yönetiminde bulunan üst düzey yetkilileri ve onların yakınlarının istismarına yol açmaktaydı. Bu istismar belli bir süre sonra sistematik hale gelince halk arasında da duyulmuş ve yönetime olan gücen sarsılmıştı.

1928 yılında Rıza Şah, İran ve yabancı devletlerle yapılan ve onlara ayrıcalık tanınan bütün anlaşmaları tek taraflı feshetmiştir. Bununla birlikte yabancı devlet bankaları ve ulaşım sistemlerini millileştirerek devlet yönetimi altında birleştirmiştir. Rıza Şah, iç politikada her ne kadar başarılı bir reform süreci geçirdiyse de dış politikada ciddi zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Yapılan birçok reform çalışmalarına rağmen İngiltere ve Rusya'nın İran üzerindeki etkisi ortadan kaldırılamamıştır. İkinci Dünya Savaşı'na gelindiğinde İran'ın Almanya safında yer almasına yönelik çıkan söylentiler İngiltere ve Rusya'yı endişelendirmiş ve bu endişe öyle ki İran'ın yeniden bu güçler tarafından işgal edilmesine yol açmıştır. 1941 yılında Rıza Şah'a, tahttan indirilmesine dair çok ciddi baskılar yapılmış ve bu baskıya direnemeyen Şah yerine oğlu Muhammed Rıza Pehlevi'yi bırakmıştır. Rıza Şah Pehlevi ise İngiltere tarafından önce Mauritius'a daha sonra Güney Afrika Cumhuriyeti'ne götürülmüş ve 1944 yılında burada vefat etmiştir.

3.4.2 Muhammed Rıza Pehlevi Dönemi (1941 – 1979)

Muhammed Rıza, Pehlevi hanedanlığı kurucusu Rıza Şah Pehlevi'nin en büyük oğludur. İsviçre'de bir süre eğitim aldıktan sonra İran'a dönen Muhammed Rıza İran'da da 3 yıl askeri akademide eğitim aldı. Babasının Nazi Almanya'sına karşı olan sempatisi sonucunda Rusya ve İngiltere'nin İran'ı işgal ettiğinin farkındaydı. Bu durumdan ders çıkaran Muhammed Rıza, tahta geçtikten hemen sonra Rusya ve İngiltere ile işgalin sona ermesine yönelik bir anlaşma yaparak karşılığında Almanya'ya savaş açacağını beyan etmiştir. Bunun yanı sıra işgal birliklerini bu savaştan altı ay sonra İran'dan çekeceklerinin sözünü vermişlerdi. Ancak geçen zaman diliminde İngiltere ve Rusya her ne kadar birliklerini geri çekse de İran'ın içişlerine karışmaya devam etmiştir. Böylece bu iki güç ülke içinde zıt kutupta bulunan grupları destekleyerek bölgedeki nüfuzunu da güçlendirmiştir. İngiltere Sovyet komünizmine karşı ulema ve din adamlarını desteklemeyi tercih etmiş Rusya ise ülkedeki sol

örgütlerden biri olan Tudeh Partisini destekleme yoluna gitmiştir. Bu durum karşısında Muhammed Rıza Şah herhangi bir radikal eylemde bulunmayarak Pehlevi hanedanlığının devamı için sessiz kalmaktaydı (Gündoğan, 2016).

Muhammed Rıza babasının izlemiş olduğu katı politika vizyonunun aksine 1953 yılına kadar daha ılımlı bir siyaset anlayışı ile hareket etmekteydi. Öyle ki tahta geçtikten sonra siyasi hükümlüleri serbest bırakmış ve muhalefet üzerinde oluşan baskıyı en aza indirerek bir süre halk tarafından sempati kazanmıştı (Çağlayan, 2012, s.78). Mecliste çıkan kararlara saygılı olacağını her ortamda dile getiren Muhammed Rıza Şah Pehlevi, 1906 anayasasına bağlılığını çoğu kez teyit ediyordu. Yine halk arasında öğrenimini İsviçre’de aldığını vurgulayarak demokratik bir yönetim anlayışı ile hareket edeceğinin sinyallerini vermektedir. Bunun yanı sıra babasından kalan mal varlıklarının bir kısmını devlet hazinesine aktardı. Yine babası döneminde cebren alınan toprakları mal sahiplerine iade edeceğini belirtmekteydi. Bir diğer önemli reformu ise Rıza Şah döneminde eğitim bakanlığı idaresine alınan vakıf arazilerinin bakanlık bünyesinden çıkarmasıydı. Bu durum zamanında ulema ile Rıza Şah arasında gerginliğe neden olmuş ve Muhammed Rıza’nın bu reformu, ulema ile devlet yönetimi arasında yaşanan hoşnutsuzluğu ortadan kaldırmıştır. Bununla beraber Muhammed Rıza, kadınların giyim noktasında özgürce seçim yapabileceğini açıklamıştır (Gündoğan, 2016). Bunun dışında Rıza Şah döneminde baskılanan gazete ve dergi imtiyaz sahiplerine serbestçe yayın yapma imkânı tanınmıştır. Ulema üzerinde de daha önce bir baskı bulunmaktaydı. Muhammed Rıza Şah ile beraber ulema sınıfıyla aralarında olan husumet giderilerek daha önce getirilen bazı yasaklar kaldırıldı. Suudi Arabistan ve İran ilişkilerinde ciddi bir sorun yaratan Hac yasağı 1948 yılı itibarıyla yine Muhammed Rıza Şah’ın girişimleriyle çözüme kavuşturuldu (Ahavi, 1990).

Muhammed Rıza Şah, iktidarının ilk 12 yılında yalnızca askeri konularla ilgileniyor, mecliste çıkan kararlara pek müdahil olmuyordu. Ancak izlenen bu politika gelecekte Başbakan Musaddık ile yaşanan sorunların temelini oluşturmaktaydı. 1949 yılında anayasaya yeni eklenen bir maddeyle senatonun kurulması kararlaştırılarak Muhammed Rıza Şah’a meclisi feshetme yetkisi tanındı. Şah, İkinci Dünya Savaşı boyunca İngiltere ve SSCB’ye karşı mesafeli bir tutum sergileyerek ABD ile ilişkilerini geliştirmeyi tercih etti. Bu ilişkilere önem vermesinin nedenlerinden biri de İran ordusuna yeni askeri teçhizatlar kazandırmaktı. İran’ın ABD ile olan bu

yakınlaşması nitekim onu İngiltere ve SSCB'nin saldırgan tutumundan korudu. SSCB ve İngiltere ile 1942 yılında yapılan anlaşma sınırlarının dışına çıkılmaması bir bakımdan ABD'nin İran ile olan ilişkilerinin yansımasıydı. İran'ın kuzeyindeki SSCB işgali yine ABD'nin desteğiyle sonlandırıldı. ABD ve İran arasındaki bu güçlü ortaklık, 1979 İslam Devrimi'ne kadar katlanarak devam etti.

3.5 İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dünya Düzeninde İran

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte dünyada pek çok güç yıpranmış ve çok büyük zayıflar vermiştir. Bunların başında şüphesiz savaş sahnesinin en önemli oyuncularını Avrupa ülkeleri gelmekteydi. Savaştan sonra İngiltere de büyük ölçüde küresel çapta etkinliklerine son vererek kendi kabuğuna çekildi. Ortaya çıkan bu otorite boşluğunu, dönemin iki ayrı ideolojisini temsil eden ABD ve SSCB doldurdu. İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan 1991 yılında SSCB'nin dağılmasına kadar bu iki devlet arasında yeni dünya düzeni şekillendi. Soğuk savaş olarak nitelendirilen bu dönemde yukarıda adı zikredilen ülkelerin oluşturmuş olduğu doğu ve batı blokları vardı. Savaşın karakteristiğine bakıldığında birinci ve ikinci dünya savaşlarında yaşanan cephe savaşlarının aksine bu iki bloğun bölgesel rekabetinden kaynaklanan kısmi çatışmalar mevcuttur. Nitekim bu rekabetin yaşandığı en önemli coğrafyalardan biri de Ortadoğu olmuştur. 1950'li yıllara doğru Ortadoğu'da bu iki bloğun haricinde bir de bağlantısızlar hareketi ortaya çıkmıştır. İngiltere, 1960 yılına kadar Ortadoğu'da varlığını devam ettirmiş bu tarihten sonra yerini ABD doldurmuştur. ABD'nin bölgedeki etkinliği 1991 yılına kadar SSCB için bir dengeleme ve misilleme unsuru olmuştur. 1990 yılına kadar ABD bölgede fiilen bir askeri varlık göstermemiş bu tarihten sonra Körfez Savaşı'na dâhil olarak askeri unsurlarını bölgeye sevk etmiştir. ABD için Ortadoğu'da SSCB'ye karşı kullanılabilecek en önemli ülkelerden biri de İran'dır. 1950'li yıllarda bilfiil ilişkilerini geliştiren ABD için İran, bölgedeki müttefiklerinin komünizm yayılcılığına karşı ileri karakollarından birini oluşturmaktaydı. Nitekim 1953 yılında Başbakan Musaddık'ın İran petrolünü millileştirme girişimine karşı Central Intelligence Agency (CIA) desteğiyle iktidardan indirilişi ve İran Şahının korunması, ABD'nin o dönemde İran'a ne denli önem verdiğinin somut bir göstergesidir. İran'daki yönetim, o dönemde ABD'nin bölgesel varlığı açısından oldukça önemlidir. Çünkü İran bölgede jeopolitik ve jeostratejik güzergâhları da uhdesinde barındırmaktadır. *İran'ın Coğrafi Sınırları ve Jeostratejik*

Konumu başlığında da değinildiği üzere İran; Avrasya'nın Avrupa'ya, Hazar Denizi'nin Basra Körfezi'ne bağlayan bir konumda yer almaktadır. Köklü bir devlet geleneği, güçlü bir askeri yapısı ve fars milliyetçiliğiyle birbirine kenetlenmiş güçlü bir genç nüfusun varlığı Batı Bloğunun komünizmle mücadelesinde büyük bir öneme sahiptir (Davutoğlu, 2001, s.426).

İran, tarihten günümüze hemen her dönem bu coğrafyada bölgesel güç olma motivasyonu ile politikalarını belirlemiştir. Pehlevi hanedanlığı döneminde de bu motivasyon aynen devam etmiştir. 1970'li yıllara gelindiğinde İran, güçlü bir askeri kapasiteyle bölgede varlığını hissettirmiştir. Nitekim bu askeri araç ve mühimmatların çoğu ABD tarafından tedarik edilmiştir. İran, bölgedeki jeopolitik önemi ve SSCB'ye karşı olan misyonunun farkında olarak ABD ile olan ilişkilerini kazan kazan ekseninde ilerletmiştir. Bununla birlikte günümüzde sıklıkla tartışılan İran'ın nükleer alt yapısı Muhammed Rıza Şah döneminde ABD desteğiyle atılmış ve 1970'li yıllara kadar önemli bir mesafe kat etmiştir. Devrimle beraber İran, ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli üslerinden biri olurken, devrimle beraber ABD bölgede büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın etkisinin giderek azaldığı bir döneme girilmesi ABD'nin bu hayal kırıklığını kısa sürede telafi etmiştir. Devrimle beraber ABD yönetimine kin ve nefret besleyen bir halk ve ABD'yi büyük şeytan olarak tanımlayan bir İran ortaya çıkmıştır (Chubin, 2000, s.15). Bunun yanı sıra devrimin ilk yıllarında SSCB de ABD ile eş değer tutulmuştur. Yine İsrail ABD'nin bölgedeki tetikçisi ve iş birliği içinde olan her devlet İran'ın düşmanı olarak nitelendirilmiştir.

Ortadoğu coğrafyasında bu dönem İran'ın en önemli müttefiki Suriye olmuş ve devrim ihracı düşüncesi bölgedeki diğer devletleri endişelendirmiştir. Devrimin ilk yıllarında ortaya atılan bu devrim ihracı söylemi, Şii inancı üzerine inşa edilmiştir. Bu durum meşruiyeti güçlü olmayan yapıları daha da korkutmaktadır. Şiiilerin en yoğun yaşadığı ülkelere bakacak olursak bunların başında İran, Lübnan, Irak, Bahreyn ve Azerbaycan gelmektedir. Yine Afganistan, Pakistan, Suudi Arabistan, Hindistan ve Kuveyt'te de 14 milyonun üzerinde Şii nüfusu bulunmaktadır. İran'ın Şiiilik temelli devrim ihracı propagandası, yukarıda zikredilen bu ülkeleri doğrudan hedefe koymaktadır (Keskin, 2007). Günümüze gelindiğinde bu ülkelerin birçoğunda örgütlenen Şii ideolojik unsurların devlet otoritelerine nüfuz etme arayışları daha iyi anlaşılmaktadır.

Şiilik ideolojisi etrafında şekillenen isyan ve hareketler İslam Devrimi'nden önce de çoğu kez ortaya çıkmıştır. 1920'li yıllarda bu unsurlar İngiltere'ye karşı ayaklanmış fakat çok geçmeden bastırılmıştır. Ancak sistematik olarak devlet düzeyinde bir siyasi kimliğe bürünmesi 1979 devrimiyle beraber mümkün olmuştur (Fuller ve Francke, 2000). Dolayısıyla bu durum diğer ülkelerdeki Şii inancına sahip yapılara örnek olmuş ve onları otoritelerine karşı cesaretlendirmiştir. Şii jeopolitiği kavramı da İslam Devrimi'yle birlikte hayat bulmuştur. Öyle ki İran, dış politika araçlarını da Şii hilali söylemi üzerine kurgulamıştır (Şahin, 2006, s.40). Ancak devrimden sonra geçen süre zarfında devrim ihracı politikasının çok başarılı olduğunu söylemek oldukça zordur. Bunun temel nedenlerinden biri de Şiilikle bezenmiş Fars milliyetçiliğinin bölgedeki diğer devletler tarafından benimsenememesidir. Yine ABD ve Irak'ın bölgede İran'a karşı izlediği politika da devrim ihracını nispeten sekteye uğratmıştır. Zaten Irak'taki bir çok Şii grubun İran'a bağlılığı da halen sorgulanmaktadır. Keza devrim, daha çiçeği burnundayken Irak ile aralarında yaşanan sekiz yıllık savaş İran'ı hayli yıpratmıştır. Savaştan bir yıl sonra devrimin kurucu lideri Ayetullah Humeyni'nin vefatı ile birlikte İran, devrim kazanımlarını kaybetme korkusuyla yeni askeri ve politik stratejiler geliştirmiştir. Özellikle askeri alanda yapılan radikal değişimlerle konvansiyonel stratejiler büyük oranda terkedilmiş bunun yerine asimetrik güç unsurlarına yatırımlarını kaydırmıştır.

3.6 İran İslam Devrimine Giden Yol ve Dine Dayalı Yönetim

İran yönetiminde bulunan Pehlevi hanedanlığının son veliahtı Şah Muhammed Rıza Pehlevi, halkın da desteğini giderek kaybettiği bir döneme girmiş ve kendisi İran'ı Batı'ya Pazar olarak açmakla suçlanmıştır. Şii muhafazakar din adamları da Pehlevi'nin davranışlarından son derece rahatsızdı. 1978'de toplumsal katılımın giderek arttığı gösteriler, Ocak 1979'da Pehlevi'nin yurtdışına kaçmasıyla son bulmuştur. Bir süredir yurtdışında bulunan Ayetullah Ruhullah Humeyni, Şubat 1979'da İran'a gelerek halkın da desteğiyle yeni bir rejimi kurmakla görevlendirilmiştir. 1 Nisan 1979'da da resmen İran İslam Cumhuriyeti ilan edilmektedir. Aralık 1979'da da Humeyni resmi olarak dini lider sıfatını almaktadır.

Humeyni, İran halkı tarafından sorgulanmayan ve dini anlayışa göre itaat edilmesi gereken, şii mezhep geleneğine göre kayıp on ikinci imama velayet eden fakih olarak

tasvir edilmektedir. Humeyni yeni bir rejimi kurmada özellikle şii mezhebini esas alarak yola çıkmış ve din adamlarından oluşan bir şura ile rejimi şekillendirmiştir. Diğer ulus-devletlerden farklı özelliklere sahip olan İran, hem cumhuriyeti hem de dini ritüelleri aynı noktada buluşturmuştur. Mevcut siyasal düzenin anlaşılmasında din belirleyici bir faktör olmaktadır.

Ayetullah, Allah'ın vekili sıfatıyla İran'da en üst düzeyde bulunmaktadır ve sembolik olmaktan ziyade yönetimin aktif bir parçasıdır. Geniş yetkilere sahip olan bu makam, Cumhurbaşkanlığı yönetiminin de üstünde yer almaktadır (Çitlioğlu, 2015). Ağustos 1979'da da anayasal düzenlemelerle "Devrim Muhafızları" geçiş hükümeti kurularak devrimin temel yapısı oluşturulmuş ve yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu durumda kanun ve anayasa, dine dayalı olarak planlanmış ve tüm bunların korunması ve tatbik edilmesi Anayasa Koruyucular Konseyi ile en yetkili makam olan Velayet-i Fakih yani Ayetullah tarafından yapılmaktadır.

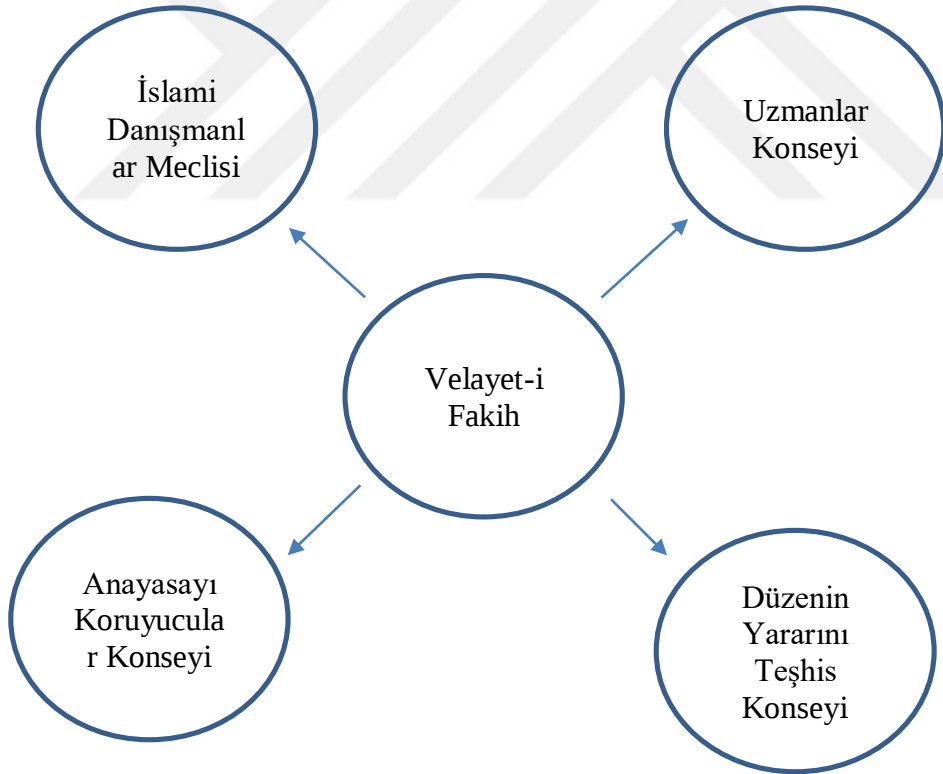
İran Kanuni Esasi'sinin 110. maddesine göre Ayetullah, başkomutan sıfatına sahip olmakla birlikte savaş ilan etme hakkına sahip ve askeri istihbarata da başkanlık etme yetkisini elinde bulundurmaktadır. Bunun yanı sıra bağımsız olan yargının başına da Rehber (Ayetullah) beş yılda bir göreve gelen müçtehitleri atamaktadır ve yargı mahkemeleri doğrudan rehberin yetkisi dahilinde yer almaktadır. İran'da bir diğer önemli makam da Milli Güvenlik Yüksek Konseyi'dir. Bu makamın kontrolü ve takibi yine Ayetullah tarafından yapılmakta ve devrimin kazandırdığı değerleri muhafaza etmek adına konsey, önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Devletin en üst makamlarını içeren bu konseyde Dışişleri Bakanı, İstihbarat Bakanı, Devrim Muhafızları Komutanı, İçişleri Bakanı, Genelkurmay Başkanı, Planlama ve Bütçe Bakanı ve Silahlı Kuvvetler temsil edilmektedir.

Dini liderden sonra bir diğer önemli makam cumhurbaşkanlığıdır. Cumhurbaşkanı, devlet başkanı olup seçimle 4 yıllığına iş başına gelmektedir. Anayasaya göre, Allah insanlar üzerinde mutlak hâkimiyete sahiptir ancak dünyada kendi kaderini tayin hakkı insanlara verilmiştir. Bu öğretiyeye dayanarak seçilen başkan, ilahi bir güç tarafından onanmaktadır (Çitlioğlu, 2015, s.44).

İran, sistemsal olarak değerlendirildiğinde atanmışlar ve seçilmişler arasındaki denge atanmışların lehine sonuçlanmaktadır. Atananların, seçilenleri denetlediği bu sistemde Fakih'in (Ayetullah) tüm bu sistemin en tepesinde yer alması, atananların da denetlenip yeri geldiğinde görevden alınmasını mümkün hale getirmektedir. Ayetullah ise Anayasal çerçevede teknik olarak Uzmanlar Konseyi tarafından görevden alınma yetkisine sahip ancak İran'ın muhafazakâr şia toplumu göz önüne alındığında bunun dahi normal şartlar altında mümkün olamayacağı düşünülmektedir.

3.7 Devrim Sonrası İran Siyasetine Yön Veren Siyasi Kurumlar

1979 yılında İran İslam Devrimi'nin gerçekleştirilmesiyle beraber daha önce var olan siyasi kurumlar devrimin amaçlarına hizmet etmek üzere dönüştürülmüştür. İran'ın günümüzdeki iç ve dış politikasının belirlenmesinde devrim sonrası oluşturulan bu siyasi kurumlar etkili olmaktadır.

Şekil 3.1: Devrim Rehberine Bağlı Siyasi Kurumlar

3.7.1 Velayet-i Fakih

Velayet-i Fakih, devrim sonrası İran idari yapılanmasının temelini oluşturan kurumların başında gelmektedir. Kavram, İran anayasasında da tanımlanarak meşru

bir zemine oturtulmuştur. İlk kez Ayetullah El Neraki tarafından dile getirilmiş olsa da Humeyni tarafından kurumsallaştırılmış ve İslam Cumhuriyeti'nin doktrin ve tezleri bu kavram etrafında şekillenmiştir (Üstün, 1999, s.24). Şah'ın sürgününden sonra Humeyni, Irak'ın Necef kentinde yıllarca bu konuda çalışmalar yürütmüş ve talebelerine dersler vermiştir. Kavramın bir devlet yönetim modeli haline uyarlanma süreci Necef'teki sürgün yıllarında olgunlaşmıştır. Humeyni, Hz. Muhammed döneminde bir İslam Devleti'nin kurulduğunu ve günümüze kadar yalnızca adının kaldığını vurgulayarak İran topraklarında Müslümanları tekrar himayesine alan bir İslam Devleti tahayyül etmektedir. Humeyni'nin teorisine göre kayıp imam, yeryüzünde siyasi olarak adil bir fakih tarafından temsil edilmektedir. Ancak bu konuda Şii ulemaları arasında bir fikir birliği bulunmamaktadır. İran ve çevre ülkelerde Şii toplumu içindeki mercii taklidlerin büyük bir çoğunluğu velayeti fakih teorisine karşı çıkarak, imamı temsilen ulemanın siyasi otoriteyi yönetmesini eleştirmişlerdir (Işılak, 2015).

1979 devrimiyle beraber sistem Humeyni'nin baskılarıyla anayasada yer alarak kabul ettirilmiştir. Anayasanın hazırlık süreçlerinde de bazı kesimler bu teorinin yeni olduğunu ve ilk defa duyduklarını dile getirerek Humeyni ile görüş ayrılığı yaşamıştır. Genel olarak devrim toplumun desteğiyle gerçekleşse de Humeyni ve onun teveccühüne hak kazananlar arasından seçilen Akiller Şurası, anayasanın şekillenmesinde büyük rol üstlenmiştir. Böylelikle en üst dini ve siyasi otorite velayet-i fakih olmuştur.

Devrim anayasasının 5. maddesinde kayıp on ikinci imamın görünmediği ve bu süreçte onun yerine adil bir fakih idaresinde hem iç politikada hem de dış politikada yetkilendirilen tek merci olarak nitelendirilmektedir. Zamanla din adamlarının devlet yönetiminde bir zümre haline geldiği ve fakihe yakın isimlerin kritik rolleri üstlendiği görülmektedir. Her ne kadar anayasa, güçler ayrılığı üzerine inşa edilen bir cumhuriyet niteliğinde görünse de arka planda Ayetullah'ın yani veliyyi fakihin çizmiş olduğu sınırlarda politika yürütülmektedir. Nitekim anayasanın 57. maddesinde yasama, yürütme ve yargı erklerinin ayrılığından bahsedilmiş ve bu erklerin denetimi ise devrim rehberinin sorumluluğuna verilmiştir (Yegin, 2013).

Velayet-i Fakih teorisini temellendirilen yegâne unsur Şia inancı olmuştur. Bu inanca göre peygamberlerin en önemli iki görevi vardır. Bunlardan biri vahiy diğeri ise hükümettir. Hükümet, vahiy kaynaklarına dayanarak ümmetin yönetilmesidir. Bununla beraber vahiy görevinin temelini risalet, hükümet görevinin temelini de imamet oluşturmaktadır. Risalet ise peygamberin vefatıyla birlikte sona ermiştir. Ancak ümmetin idare ve yönlendirilmesinde vahye ihtiyaç duyulduğunu savunan Şia inancına göre imamet peygamberden sonra da devam etmelidir. İmameti, risaletten ayıran tek farkın vahiy olduğu ve dolayısıyla bu özelliğin haricinde peygamber ile aynı özelliğe sahip oldukları vurgulanmaktadır. İmam tıpkı peygamber gibi Allah tarafından seçilir ve halk tarafından seçimle veya halkın seçtiği vekillerin parlamentoda oy çoğunluğuyla seçilme gibi bir durum söz konusu olamaz. Şia inancına göre peygamberin vefatından sonra imamet vazifesi Allah tarafından önce Hz. Ali'ye ve ondan sonra sırasıyla 12 imama verilmiştir. Mehdi Muntazar olarak bilinen on ikinci imamın çocukluk yaşlarında gaybete çekildiğine ve insanlar arasında bir süre gizlendiğine inanılmaktadır (Taflioğlu, 2013).

Humeyni'nin velayet-i fakih teorisi de kayıp olan sonuncu imamın yerine ümmeti kim, nasıl ve ne şekilde idare edeceğine açıklık getirmek üzere şekillenmiştir. Ancak şu da belirtilmeli ki bu tartışma yalnızca Humeyni ile birlikte ortaya çıkmamış on ikinci imamın gaybete çekilmesinden sonra dönemin din adamları tarafından da gündemde tutulmuştur. Konumuzun sınırlılıkları devrim sonrası dönemi kapsadığından Humeyni'nin velayet-i fakih teorisi bu anlamda ele alınmıştır.

Bu çerçevede devrim sonrası teoride rehber/dini lidere atfedilen misyonun anlaşılması için devlet yönetimindeki görev ve sorumlulukları da incelemekte fayda vardır. Anayasanın rehber/dini lidere yüklemiş olduğu sorumluluklar ise aşağıda başlıklar halinde özetlenmiştir:

- 1- Rehber, silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır.
- 2- İran yönetimi, politikalarını Düzenin Yararını Teşhis Konseyi üyeleriyle birlikte istişare ederek belirler.
- 3- Rehber, referandum kararı almada yetkilidir.
- 4- Savaş veya barış ilan etme yetkisine sahiptir. Yine seferberlik ilanında yetkilidir.

- 5- DMO'nun başkomutanını, yargının en üst yöneticisini, fakihler arasından Anayasayı Koruyucular Konseyi'ne (AKK) seçilen üyeleri, genelkurmay başkanını, radyo ve televizyon kurumu başkanını, askeri ve güvenlik kurumlarının üst düzey komuta kademesini atamakla ve görevden almakla yetkilidir.
- 6- Yasama, yürütme ve yargı güçleri arasındaki uyuşmazlıkların giderilmesinde ve bunlar arasındaki ilişkilerin tesisinde etkin bir rol oynamaktadır.
- 7- Düzenin Yararını Teşhis Konseyi aracılığıyla olağan bir şekilde çözilemeyen sorunların çözüme kavuşturulmasında yetkilidir.
- 8- Cumhurbaşkanı adaylarının seçim süreci başlamadan önce anayasaya göre uygunluğunun denetlenmesi ve onaylanmasından sorumludur. Bu süreçte AKK ile birlikte hareket etmektedir. Yine seçimlerden sonra cumhurbaşkanı, rehberin onayıyla resmi bir şekilde göreve başlamaktadır.
- 9- Cumhurbaşkanının yasal olarak tanımlanan görevlerini yerine getirmemesi ve ülke menfaatlerine zarar vermesi neticesinde Yargıtay'ın kararı ve meclisin 89. maddeye dayanarak almış olduğu kararı gözeterek devrim rehberi, cumhurbaşkanını görevden alma yetkisine sahiptir.
- 10- Rehberin, yargı başkanının tavsiyeleri ile İslami kurallar çerçevesinde hükümlülerin cezasını hafifletme veya tahliyesine karar verme yetkisi bulunmaktadır (Yegin, 2013).

3.7.2 Anayasayı Koruyucular Konseyi (AKK)

İslami usullere dayanarak anayasanın korunması gibi görevlerinin yanı sıra millet meclisinde alınan kararların fıkhi ve şer'i olarak anayasaya uygunluğunu denetlemek ve ihtilafları ortadan kaldırmakla görevlidir. Yine anayasanın yorumlanması ve son şekline kavuşturulması konsey üyelerinin görüşleriyle belirlenmektedir. Bunun yanı sıra Cumhurbaşkanlığı ve millet meclisi seçimlerini denetlemek ve adayların uygunluklarını belirlemek, AKK'nin temel görevleri arasında yer almaktadır. Ayrıca Uzmanlar Konseyi üyelerinin belirlenmesinde de inisiyatifleri bulunmaktadır. Konsey devrim öncesinde kurulan ve devrim sonrasında da devam ettirilen kurumlar arasında yer almaktadır. İlk olarak 1906 yılında dönemin ileri gelenlerinden Şeyh Fazlullah Nuri yasaların İslami açıdan uygunluğunu denetlemek maksadıyla bir konsey kurulması önerisinde bulunmuş ve böylelikle ilk konseyin temelleri bu dönemde atılmıştır. Ancak dönem içinde konsey etkisini pek gösterememiş sembolik olarak

varlığını devam ettirmiştir. İslam Devrimi ile beraber konseyin etkinliği artarak rehberin en önemli kurumlarından biri haline gelmiştir.

İslam Devrimi'nden sonra AKK'nin en önemli görevi anayasanın İslami ölçülere göre hazırlanması ve korunmasıdır. Nitekim İslam devletinde kanun koyma ve hâkimiyet Allah'a aittir. Bu yüzden anayasanın İslami değerlere (Şia inancı doğrultusunda) uygunluğu son derece önemlidir. İslami değer ve içtihatlarla uygunluğunun sağlanması adına konsey üyelerinin altısı fakihlerden oluşmaktadır ve doğrudan devrim rehberi tarafından atanmaktadır. Diğer altısı da hukukçular arasından seçilmektedir. Hukukçuların seçimi ise yargı başkanı tarafından yapılmaktadır. Asil üyelerin iki katı kadar belirlenen adaylar önce Millet Meclisi'ne sunulmakta ve mecliste oy çokluğunu elde eden adaylar konsey üyeliğine seçilmektedir (Cenneti, 1995).

Koruyucular Konseyi, Millet Meclisi'nden çıkarılan bütün kanunların incelenmesinden sorumludur. İncelenme esnasında anayasaya veya İslami ölçütlere uygun olmayan bir kanun iptal edilerek meclise geri gönderilir. Konseyde ise kararlar oy çokluğuna göre alınmaktadır. Ancak İslami açıdan uygunluğunu değerlendirme ve oy kullanma yetkisi yalnızca fakihlerdedir. Fakihler arasında yapılan oylamalarda da en az dört kişinin oyu gerekmektedir. Kanunların, anayasaya uygunluğunda ise hukukçular ve fakihler birlikte oy kullanmaktadır. Meclis tarafından ülke menfaatine katkı sağlayacağı düşünülen ancak Koruyucular Konseyi tarafından reddedilen bir kanun tekrar değerlendirilmek üzere Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'ne sevk edilebilir (Yegin, 2013).

AKK'nin bir diğer vazifesi ise yürütme erki tarafından çıkarılan kararnamelerin denetlenmesidir. Çıkarılan her kararnamenin konseyin onayına sunulması gerekmektedir. Bunun yanı sıra ülke genelinde yapılan halk seçimleri ve referandumların denetimi de konseyin yetkileri arasında yer almaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde AKK, politika yapım sürecinde önemli yetkileri elinde bulundurmaktadır. Konseyin devrim rehberi ile arasındaki organik bağı ve fakihlerin konsey üzerindeki ağırlığı ülkedeki muhalif grupların eleştirdiği konular arasındadır. Özellikle seçim sürecinde adayların uygunluğunun belirlenmesinde konseye verilen yetkiler reformist adayların seçime girmesini zorlaştırmaktadır (Koç, 2017).

3.7.3 Milli Şura Meclisi – Millet Meclisi

Milli Şura Meclisi, devrimden önce var olan ve devrimle birlikte yeniden yapılandırılan kurumlar arasında yer almaktadır. Mayıs 1980’de Humeyni’nin direktifleriyle devrim menfaatlerine uygun bir şekilde dizayn edilmiştir. Milli Şura Meclisi’nde toplamda 290 milletvekili vardır ve bunlar dört yıllığına halk tarafından seçilmektedir. Meclis’te İran sınırları içinde bulunan bazı azınlık gruplarına da kontenjan ayrılmıştır. Yahudiler, Güney ve Kuzey Ermenileri, Aşuriler, Zerdüştler, ve Keldaniler bu kontenjan içerisinde yer almaktadır. Meclis, yasa çıkarma yetkisine sahip olmakla birlikte bakanlar kurulu üyelerinin onayından da sorumludur. Anayasanın 93. maddesi gereğince yasama faaliyetlerinde Milli Şura Meclisi, AKK’nin onayını almak zorundadır. Mecliste bulunan milletvekillerinin tamamı AKK tarafından hem anayasa hem de İslami açıdan incelenmekte ve adaylığı onaylanan kişiler seçime girmektedir. AKK’nin yapısı göz önüne alındığında aslında dolaylı olarak yine devrim rehberinin milletvekili seçimlerinde etkisini görmek mümkündür. Milletvekili adaylık sürecinde adaylarda aranan şartlardan biri de Humeyni’nin velayeti fakih tasavvuruna olan bağlılıkları ve ona olan inancıdır. Bu bağlılık ve inancın zayıf olması, milletvekili adaylarının adaylık sürecini zorlaştırmaktadır (Koç, 2017).

Devrim rehberinin doğrudan olmasa da dolaylı olarak Milli Şura Meclisi’nde de nüfuz sahibi olduğu görülmektedir. Devrim anayasasının ve devrim sonrası dönüştürülen kurumların görevini icra ederken, İslami çizgiden ayrılmamaları üzerine bir felsefe geliştirilmiştir. Anayasanın 57. maddesinde de belirtildiği üzere yasama, yürütme ve yargı erklerinin denetimi ve koordinasyonu devrim rehberi eliyle gerçekleşmektedir. Nitekim devrimin batıya karşı kazanılmış bir zafer olması ve devrim kazanımlarını kaybetme korkusu, devrim rehberinin kurumlar üzerindeki otoritesini anlamamıza yardımcı olmaktadır (Aghabalaee Fanid, 2020, s.136).

3.7.4 Uzmanlar Konseyi – Uzmanlar Meclisi

Konsey ilk olarak devrim sonrası İran anayasasının hazırlanmasında etkin bir rol oynamıştır. Konsey üyeleri ilk başta tamamen din adamlarından oluşmamaktaydı. Anayasanın onaylanmasıyla birlikte üyelerin dini ve ilmi konulara vakıf ve sosyo-politik konularla ilgili olması şartı eklenmiştir. Konseyin kuruluş amacına

bakıldığında devrim rehberi yani dini liderin belirlenmesi, faaliyetlerinin denetlenmesi ve gerekli görüldüğü takdirde görevden azledilmesiyle yetkilendirilen kurumdur (Yegin, 2013, s.58). Anayasanın 107. Maddesinde devrim kurucusu Humeyni'den sonra devrim rehberinin tayini, halk tarafından seçilen uzmanlar meclisine verilmiştir. Uzmanlar meclisinin üyeleri halk tarafından seçilmekte olup görev süreleri sekiz yıldır. Seçilecek üyelerin niteliklerinin İslami kriterlere ve anayasaya uygunluğu ise AKK tarafından yapılmaktadır (Mokhtarpour, 2012, s.140).

İran anayasasının 5. ve 109. maddelerinde devrim rehberinde olması gereken özellikler sıralanmıştır. Bu özelliklere göre fıkhi ve siyasi konularda bilgili ve halk tarafından kabul görmüş fakihler arasından uzmanlar meclisinde danışılarak atanmasına karar verilir. Devrim rehberinin zaman içinde verilen sorumlulukları yerine getiremediği, 5. ve 109. maddelerde belirtilen özelliklerden birini sağlayamadığına kanaat getirildiği vakit görevinden uzaklaştırılır. Bu durumun açığa çıkarılması, tespiti ve takibi uzmanlar meclisine anayasanın 108. maddesiyle verilmiştir. Mevcut rehberin azledilmesi, uzaklaştırılması veya ölmesi durumunda yeni bir rehber tayin edilene dek bu süreç Cumhurbaşkanı, AKK üyelerinden bir fakih ve yüksek yargı başkanından oluşan bir koordinasyonla Düzenin Yararını Teşhis Konseyi tarafından yürütülür (Yegin, 2013, s.50).

Ancak Uzmanlar Meclisi'nin kimi taraflarca devrim rehberinin ödev ve sorumluluklarını yerine getiremediği durumlarda denetlemek yerine yalnızca teşhis etmekle sınırlı kaldığı vurgulanmaktadır. Öyle ki anayasanın 111. maddesinde devrim rehberini denetleme yerine teşhis etme kavramları tercih edilmiştir. Uygulamada da rehberin görevden azli veya uzaklaştırılmasına dair somut bir örnek olmadığı için günümüzde Uzmanlar Meclisi'nin devrim rehberine karşı görevini tam anlamıyla ifa edemediği gerçeğini ortaya koymaktadır. Nitekim önceki dönem yargı erki başkanlarından Sadık Laricani de anayasanın ilgili maddesinde yer alan teşhis kavramının denetleme kavramı anlamı taşımadığını belirtmiştir. Ancak ister denetleme kavramıyla isterse de teşhis kavramıyla bu durum ortaya çıkarılsın, her halükarda devrim rehberinin görevini ifa edemeyeceği ve ilgili maddelerde bulunan özelliklerden birini taşımadığı saptanırsa teknik olarak Uzmanlar Meclisi tarafından görevine son verilir (Koç, 2017, s.12).

3.7.5 Düzenin Yararını Teşhis Konseyi

Düzenin Yararını Teşhis Konseyi, İslam devrimi ile birlikte oluşturulan kurumlar arasında yer almaktadır. Konsey, Milli Şura Meclisi ile AKK arasındaki ihtilafları çözüme kavuşturmak üzere 6 Şubat 1988 tarihinde devrim rehberi Humeyni tarafından kurulmuştur. Bilindiği üzere AKK, Milli Şura Meclisi'nden çıkan kanun ve yasaları İslami konular ve anayasa çerçevesinde incelemekte ve uygun görüldüğü takdirde onaylamaktadır. Ancak onaylamadığı durumlarda yaşanabilecek olası sistemik tıkanmaların önüne geçebilmek adına Düzenin Yararını Teşhis Konseyi'ne başvurulmaktadır. Özellikle ülkenin bekasına olumlu fayda sağlayacak meseleler, tekrardan incelenmekte meclis veya AKK lehine alınan karar yasalaştırılmaktadır.

Konseyin toplamda 51 üyesi bulunmaktadır. Üyeler arasında yasama, yürütme ve yargı erki başkanları, Genel Kurmay Başkanı, AKK'nin fakih üyeleri, Milli Güvenlik Yüksek Konsey Sekreteri, toplantı gündemiyle bağlantılı ilgili bakanlık temsilcileri ve meclis komisyonu başkanları yer almaktadır. Bunun yanı sıra toplantılara 13 din adamı ve resmi bir görevi bulunmayan 25 sivil üye katılım sağlamaktadır. Konsey başkanı da devrim rehberi tarafından tayin edilmektedir. Üyelerin olağan görev süreleri beş yıllıktır, görev süreleri dolan üyeler tekrar üyeliğe seçilebilmektedir (Koç, 2017, s.8). Konsey uhdesinde muhtelif konuların ele alındığı daimi komisyon ve alt komisyonlar bulunmaktadır. Devrim rehberinin ihtiyaç duyduğu bazı konularda danışmanlık sağlamak üzere bu komisyonlar toplanmakta ve alınan kararlar doğrudan rehberine sunulmaktadır. Konseyin kurulmasındaki bir diğer amaç ise yasaların yetersiz kaldığı durumlarda ortaya çıkan ihtilafların çözümüne dair kararlar almaktır. Alınan bu kararlar Milli Şura Meclisi veya AKK'nin denetimine takılmadan hayata geçirilmektedir. Bunun sebebi ise vakit kaybının önüne geçmek ve acil durumlarda hızlı kararlar alabilmektir. Ancak daha sonra anayasada yer alması gereken bir husus varsa bu konu meclise havale edilir. Devrim rehberinin ölmesi veya görevden uzaklaştırılması sonrasında kurulan geçici koordinasyonda AKK'nin fakih üyelerinden seçilecek kişiyi Düzenin Yararını Teşhis Konseyi belirlemektedir (Yegin, 2013).

Genel olarak incelendiğinde Konsey, ülke politikaları hakkında devrim rehberine görüş bildirmek üzere kurulan bir nevi akıl insanlar topluluğudur. Zaten üyelerinden

bir kısmı yasama, yürütme ve yargı erklerinde görev yapan bürokrat ve teknokratlardan oluştuğu için hemen her konuda danışmanlık sağlayabilecek bilgi, donanım ve tecrübeye sahip kişiler bulunmaktadır.

3.8 Devrim Sonrası İran'ın Ulusal Güvenlik Stratejisi

Şubat 1979'da Pehlevi iktidarına son veren İran devriminin önde gelenleri, bölgedeki dengeleri de yeniden şekillendirmiştir. Çünkü devrimle birlikte İran, yeni bir düzene kavuşmuş ve Pehlevi döneminden kalan networkü de tersine çevirmiştir. Bu bağlamda her egemen bir devlet gibi İran da yeni önceliklerini ve stratejilerini belirlemiş ve dış politikasını bu stratejiler üzerine inşa etmiştir. Yine her ulus devletin birincil ajandası olan güvenlik, İran'ın da önem atfettiği konuların başında gelmektedir. Hatta İran için güvenlik, devrimin garantisi ve geleceği adına hayati bir öneme sahiptir. İran'ın ulusal güvenlik stratejisinin temel doktrinine baktığımızda, bölgede güçlü bir Şii ağı üzerine kurulu “direniş cephesi” listenin başında yer almaktadır. Diğer politik hedefler de bu doğrultuda şekillenmektedir. ABD ve İsrail ile olan mücadelesi de esasında bölgedeki politikalarının önünde bir engel teşkil etmesinden kaynaklıdır. Yine İran, bölgedeki nüfuzunun devamlılığı ve caydırıcılığı açısından; nükleer kapasite, siber güvenlik, deniz kuvvetleri, hava kuvvetleri ve kara kuvvetlerine ciddi manada kaynak ayırmaktadır. Örneğin nükleer kapasiteli balistik füzeler ve uranyum zenginleştirme faaliyetleri İran'ın ne derece güvenliğe önem atfettiğinin somut bir göstergesidir (Salihi, 2011).

İran'ın bölgesel güvenlik stratejilerinin şekillenmesinde genel olarak iç ve dış faktörler etkili olduğu söylenebilir. İç faktörlere bakacak olursak; istikrarsız ekonomik düzen, siyasi istikrar (sızlık), etnik azınlıkların olası ayaklanması buna bağlı olarak devrim sonrası kurumların sorgulanması ve meşruiyet açığını tetiklemesi bu bağlamda sıralanabilmektedir. Dış faktörlerde ise yakın komşulardaki meşruiyet krizi ve otorite boşluğu, bölgesel rakipler, mezhebe dayalı gerilimler ve çatışma/iç savaş gibi nedenler etkili olabilmektedir. Tüm bunlar İran'ın, bölgede güvenlik eksenli politikalar izlemesine ve saldırgan bir dış politika davranışına sebebiyet vermektedir. Bunun yanı sıra devrimin gerçekleştiği yıldan itibaren artan ABD baskısı ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin (BMGK) ağır yaptırımları İran'ın güvenlik stratejilerini şekillendiren unsurlar olmuştur. Yine 1980-1988 yılları arasında Irak'la yürüttüğü

savaş karşılıklı olarak iki ülkeyi yıpratmıştır. Bu minvalde İran gerek konvansiyonel kapasitesini gerekse konvansiyonel olmayan gayri nizami harbe yönelik ciddi manada yatırım yapmıştır. Soğuk savaşın sona ermesi ve çok kutupluluğa giden süreçte İran, yeniden müttefik/düşman kavramlarını revize etmiştir (Ostovar, 2018). Özellikle SSCB'nin dağılması sonrası bağımsızlıklarını kazanan devletler, İran için yeni bir mecra olarak değerlendirilebilir. Ancak çok geçmeden ABD'nin bölgeye intikali ve burada müttefik arayışı İran'ı agresif politikalarına yöneltmiştir.

Bununla beraber Afganistan'ın işgali sonrası bölgede ortaya çıkan kaos, İran için ayrı bir mücadele alanı olarak karşısına çıkmaktadır. El Kaide'nin bölgedeki dinamikleri etkilemeye başlamasıyla beraber İran'ın mezhepsel politikalarında da bir derinlik gözlemlenmektedir. El Kaide sonrası diğer radikal selefi cihadi örgütlerin artan eylemleri İran'ın bölgedeki şii milislerini de bir araya getirmiştir. Özellikle İran'ın ulusal güvenlik stratejisini şekillendiren vekil güçlerin ortaya çıkışı bu radikal örgütlerin palazlanmasıyla hemen hemen aynı döneme denk gelmektedir. 2003'teki ABD'nin Irak işgali bu anlamda İran adına hem krizlere hem de fırsatlara kapı aralamıştır (DIA, 2019).

İran'ın bölgesel güvenlik stratejisinin temel ayağını bölgedeki Şii eksenli vekil güçler olarak tanımlamak herhalde isabetli olacaktır. Çünkü konvansiyonel harp stratejileri, Irak-İran savaşından da alınan deneyimler sonucu büyük bir maliyete dayandığını ve askeri varlığı ciddi manada yıpratmış olduğunu düşündürmektedir. Bu nedenle, İran asimetrik güce dayalı bir savunma stratejisi benimsemiştir. Böylelikle büyük bir maliyetten nispi olarak kurtulmuş ve karşı tarafı da yıpratma kapasitesini elinde tutmuştur. İran'ın bu stratejisinde temel hedef, bölgede kendi kendine yetebilen özünde mobilize gelecekte ise var olduğu devlet sınırları içinde yer edinebilen bir mekanizma kurmaktır. Bu nedenle propaganda unsurları ve mezhepsel aidiyet de bölgesel stratejinin diğer yüzünü oluşturmaktadır.

Genel olarak İran'ın ulusal güvenlik stratejisinin parametrelerine bakacak olursak, devrim menfaatlerini korumak ve buna yönelik iç ve dış tehditleri önlemek değişmeyen öncelikleri oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak bir imparatorluk bakiyesi ruhuyla ve mezhepsel öğretilerle rejimini ayakta tutmayı amaçlamaktadır. Körfez'deki varlığı ve yine Lübnan, Suriye, Irak, Yemen ve Bahreyn'deki etkinliği bu nedenlerin

somut bir ürünü olarak yorumlanmalıdır. Türkiye ile rekabeti de hem iki ülkenin geçmişteki imparatorluk deneyimleri hem de mezhepsel ve yönetim anlayışı bakımından birbirinden farklılıklar barındırmasından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle İran, bölgede tehdit algılamasına dayalı olarak ulusal güvenlik stratejisini inşa etmekte ve bu doğrultuda ittifaklarını genişletmektedir.

3.9 Teokratik Liderlik Çerçevesinde Dış Politika Dönüşümü

İran, 1979 yılı itibariyle farklı bir yönetim modelini benimsemiş ve hem demokratik kurumları içinde ihtiva etmiş hem de dine dayalı ruhani bir mekanizma ile diğer üniter yapılara adeta bir meydan okumuştur. Bu doğrultuda Şii ilahiyat öğretilerine dayanan, kayıp on ikinci imamın imameti ve velayeti ile şekillenen bir yönetim modeli ortaya çıkarılmıştır. İlk olarak Humeyni velayeti fakih olarak adlandırdığı bu sistemi kendiliğinden işleyen bir mekanizmaya dönüştürmüştür. Humeyni, İran halkı tarafından sorgulanmayan ve dini anlayışa göre itaat edilmesi gereken, Şii mezhep geleneğine göre kayıp imama velayet eden fakih olarak tasvir edilmektedir. Humeyni yeni bir rejimi kurmada özellikle Şii mezhebini esas alarak yola çıkmış ve din adamlarından oluşan bir şura ile rejimi şekillendirmiştir. Diğer ulus-devletlerden farklı özelliklere sahip olan İran, geliştirdiği bu mekanizmayı etki alanlarına da ihraç etmeyi tahayyül etmektedir. Böylelikle İslam dünyasının İran merkezli bir bölgesel güç etrafında toplanılacağına inanılmaktadır. İran mevcut siyasi yapısının ve yine dış politika retoriğinin de bu anlayış üzerine bina edildiği söylenilebilir. Teokratik liderlik ve cumhuriyetin iç içe geçtiği bir düzende özellikle liderin “sorgulanamaz” oluşu ve “tam itaat” ilkeleri bölgedeki varlıkların da İran’a bağılılıklarını şekillendiren unsurlar olmuştur (Akkaya ve İbrahimli, 2018).

Ayetullah, Allah’ın vekili sıfatıyla İran’da en üst düzeyde bulunmaktadır ve sembolik olmaktan ziyade yönetimin aktif bir parçasıdır. Geniş yetkilere sahip olan bu makam, Cumhurbaşkanlığı yönetiminin de üstünde yer almaktadır (Çitlioğlu, 2015). Bu minvalde devrim sonrası dış politikadaki dönüşüm Humeyni tarafından oluşturulan bu anlayış üzerine şekillenmektedir. Devrimle beraber, elde edilen kazanımların bölgedeki diğer Şii nüfusu potansiyeline sahip ülkelere aktarmak, dış politika retoriğinin de sahadaki yansımalarını ortaya koymuştur. Devrimin ilk yıllarında sıklıkla ismi zikredilen “devrim ihracı” modeli batıyı ve onun Ortadoğu’daki

müttefiklerini rahatsız etmiş ve bu tehlikeye karşı aksiyon almaya yöneltmiştir. İran, kendisini şer eksenli ilan eden ABD'yi "büyük şeytan" ve onun bölgedeki önde gelen müttefiki İsrail'i ise "küçük şeytan" olarak nitelemekteydi. Bu niteleme Ortadoğu coğrafyasında da yankı bulmuş ve İran, bölgede Şii halkları tarafından teveccüh toplamıştır. Bölgesel aktör olma yolunda çabalayan İran, "Şii hilali" projesiyle dış politikada gerek yumuşak güç unsurları gerekse sert güç unsurlarıyla hareket etmiş ve bölgeye nüfuz etmeyi bir nebze de olsa başarmıştır.

Bununla birlikte İran, 1989'daki yeni anayasasına önemli bir madde ekleyerek dünyadaki bütün Müslümanların hamiliğine soyunduğunu açıkça ortaya koymuştur. Bu durum İran için dış politikada idealist bir devrim fikri olarak görülse de Sünni muhafazakâr toplumlarda devrim ihracı ve ideolojik bir adım olarak görülmekteydi (Doğan, 2018). Bunun yanı sıra İran'da farklı etnik kökenlere sahip milliyetlerin bulunması İran hükümeti tarafından devrim çıkarlarına tehlike arz etmektedir. Dış politikada da bunun farkında olan İran, zaman zaman bu etnik çeşitliliği kendi lehine çevirmek istemiştir.

Ortadoğu coğrafyasında Şii nüfusunun varlık gösterdiği yerler, İran dış politikasının öncelikleri arasında yer almaktadır. Şii nüfus, bölgedeki denklemlerin kendi lehine dönüştürülmesi açısından oldukça hayati bir yer teşkil etmektedir. Öyle ki, günümüzde Lübnan'da hükümete talip bazı çevrelerin İran destekli olması ve bunların Şii çoğunlukta olması, şii nüfusuna nasıl önem atfettiğinin somut örneğini oluşturmaktadır. Bununla birlikte dış politikada, İran'ın hem Suriye'deki varlığı hem de Doğu Akdeniz'deki mücadelesi Lübnan'daki yatırımların bir sonucu olarak yorumlanabilir. Aynı zamanda bölgede aktif faaliyet gösteren Hizbullah'ın da İran ile olan sıkı ilişkileri, İsrail'e karşı önemli bir koz oluşturmaktadır. Bir diğer önemli mücadele alanı olarak Basra Körfezi bulunmaktadır. İran petrol ihracatının önemli bir kısmını Hürmüz boğazından uluslararası pazarlara ulaştırmaktadır. Dünya petrol tüketiminin beşte biri Hürmüz boğazından geçtiği bir gerçek iken, İran'ın bölgedeki varlığı kendi çıkarları açısından vazgeçilmez bir unsurdur (BBC Türkçe, 2019).

3.10 Devrim Sonrası İran Dış Politikası

1979 İslam Devrimi'nden günümüze kadar olan süreçte İran dış politikası ele alınacaktır. Devrimle birlikte her ne kadar teokratik liderliğe dayalı bir yönetim olsa

da demokrasilerde olduğu gibi cumhurbaşkanlığı makamı da bulunmaktadır. Cumhurbaşkanları halk tarafından seçilerek ve devrim rehberinin de onayını alarak dört yıllığına yürütme erkine başkanlık yapmaktadır. Cumhurbaşkanı her ne kadar halk tarafından seçilse de adaylık sürecinden mazbatasının verilmesine kadar olan süre zarfında devrim rehberi ve AKK'nin denetim ve gözetimi altında ilerlemektedir. Bu durum yürütme erkinin devrim rehberinden bağımsız karar almasını da zorlaştırmaktadır. Devrim rehberiyle fikir ayrılıklarının yaşanması durumunda siyasi krizler ortaya çıkmakta ve karar alma mekanizması tıkanmaktadır. Bu kapsamda devrim sonrası seçilen cumhurbaşkanlarının dış politika anlayışlarının incelenmesi yürütme ve devrim rehberi arasındaki ilişkilerin dış politikaya yansımalarının anlaşılması bakımından önemlidir.

3.10.1 Haşimi Rafsancani Dönemi İran Dış Politikası (1989 – 1997)

1979 İslam Devrimi'nden 1989 yılına kadar olan süre zarfında cumhurbaşkanlığını Ali Hamaney sürdürmüştür. Bu süre zarfında İran dış politikası devrim rehberi Humeyni'nin gölgesinde şekillenmiştir. Humeyni'nin 1989 yılında vefat etmesinden sonra dini liderlik makamına dönemin cumhurbaşkanı Ali Hamaney tayin edilmiştir. Cumhurbaşkanlığından boşalan kadro için de Haşimi Rafsancani aday olarak gösterilmiştir. Rafsancani yapılan seçimlerde %96 oy alarak Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur. Rafsancani'nin iktidara geldiği ilk yıllar İran'ın ekonomik ve siyasi olarak yıprandığı zamana denk gelmektedir. Bu nedenle ekonomik ve siyasi alanda yeni politikalar geliştirerek İran'ın üzerindeki bu yükü hafifletmeye çalışmıştır. İran-Irak savaşında yaşanan maddi kayıpların telafi edilmesi için Rafsancani yeni dönemde dışa açık ve daha ılımlı bir politika izleme kararı almıştır. Dış politikasını da iş birliği ve uzlaşma üzerine inşa ederek liberal ve pragmatist anlayışla sürdürmüştür. Her ne kadar devrim ilkeleriyle yetişse de Rafsancani, Batı ile olan ilişkilerini pragmatist çerçevede sürdürmüştür. Sadece devletlerle değil uluslararası örgütlerle olan ilişkilerine de önem vermiş ve diplomatik iletişim kanallarını olabildiğince açık tutmuştur. Bunun yanı sıra bölgede de komşularıyla ekonomik, ticari ve kolektif güvenlik alanlarında ikili ve çok taraflı ilişkiler tesis etmeye çalışmıştır (Çitlioğlu, 2015).

Rafsancani'nin iç politikadan ziyade dış politikaya özel bir ilgi göstermesinin nedenlerinden biri de uluslararası konjonktürde yaşanan radikal değişimler olmuştur.

Nitekim 1990'lı yıllarda iki kutuplu düzenin sona ermesi ve SSCB'nin dağılması, 1991'de Irak'ın Kuveyt'i işgali ve hemen akabinde gelen ABD müdahalesi bu değişimler arasında gösterilebilir. Bu durum şüphesiz dönemin İran dış politikasında izlenilen siyaseti de şekillendirmiştir. Rafsancani bir taraftan yakın zamanda savaştan kaynaklı ortaya çıkan ekonomik yoksunluğu gidermeye yönelik reformlar yaparken öte yandan bölgesel güç olma yolunda adımlar atarak İran'ın devrimle birlikte ortaya çıkan kötü imajını da düzeltmeye çalışmaktadır. Dış politikada çatışmadan uzak daha ılımlı ve yapıcı bir tutum sergilemiştir. Devrim'in ilk yıllarında Humeyni ile birlikte benimsenen *ne doğu ne batı* söylemi rafa kaldırılmış onun yerine *hem kuzey hem güney* söylemi geliştirilmiştir (Ramazani, 1992). Bu söylem Rafsancani'nin ne denli iş birliği ve diyaloga önem verdiğinin apaçık göstergesidir. Uluslararası alanda yapılan iş birlikleri İran'ın ekonomik kalkınmasına da yansımaktadır. Güçlü bir İran ekonomisinin ancak devletlerarası ekonomik ve ticari iş birliğiyle mümkün olabileceğine inanmaktadır. 1989 yılında Rafsancani, ilk ekonomik kalkınma planını hazırlayarak bu alandaki reformlarını içeren paketi açıklamıştır. Ancak savaşın İran'a maliyeti ve bu süre zarfında yatırımcıların İran'dan çekilmesi bu ekonomik kalkınma planının hayata geçirilmesini zorlaştırmıştır. Bunun yanı sıra ABD'nin devrimle birlikte İran yönetimine uygulamış olduğu ambargo da İran ekonomisini durma noktasına getirmiştir. Tüm bu acı deneyimler, Rafsancani'nin dış politikasını çıkar ve denge üzerine kurmasını sağlamıştır.

Rafsancani, Humeyni döneminde izlenilen millileştirme politikasının aksine özelleştirme politikasını izleyerek kamu maliyesini iyileştirmeyi amaçlamıştır. Ancak bu durum beklenildiği gibi olmamıştır. Millileştirme döneminde çoğu kurum ve kuruluş suiistimal edilerek kötü yönetildiği için yatırımcıların ilgisini pek çekmemiştir. Yine devrim sonrası İran'ın bölgedeki imajı ve belirsizlikler, özelleştirme çalışmalarını sekteye uğratmıştır. Bunun yanı sıra SSCB'nin dağılması ve Birinci Körfez Savaşı İran dış politikasını bir süre meşgul etmiştir. ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri Irak'ı Kuveyt'ten çıkarmak üzere harekete geçmiştir. Bu durum bölgesel güvenliği de olumsuz etkilemiş ve İran'ı tedirgin etmiştir. Bu dönem Rafsancani her ne kadar ılımlı ve dışa dönük bir politika izlese de ABD'nin İran için büyük şeytan olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Uluslararası koalisyonun Irak'a müdahalesine bir süre tarafsız kalan İran, Irak'ın toprak bütünlüğüne önem vermiştir. Çünkü istikrarsız bir Irak, İran'ın güvenliğini de tehdit edecektir. İran bu

süreçte Saddam Hüseyin'e açık bir destek vermek yerine, göçmenleri kabul ederek Irak'a olan desteğini dolaylı olarak göstermiştir. Ancak Irak'ın Kuveyt'i işgaline İran karşı çıkmıştır. Bu durum ABD ve Batı'nın İran hakkındaki algısını olumlu yönde etkilemiştir. SSCB'nin aynı dönemde çözülmesiyle birlikte İran için bölgedeki riskler daha da artmıştır. Çünkü bölgede güvenliği tesis edebilecek bir dengeyin olmaması devletleri kendi başına bir önlem almaya itecektir. Nitekim Irak'ın Kuveyt'e olan müdahalesi bu perspektiften de yorumlanabilir (Dursunoğlu, 2005).

SSCB'nin dağılmasından sonra İran'ın jeopolitik önemi daha belirgin hale gelmiştir. İran, SSCB'nin dağılmasını her ne kadar risk olarak değerlendirse de bu riski zamanla fırsata çevirmeye yönelik adımlar atmıştır. Birlikten ayrılan Müslüman ülkeler İran için yeni fırsatlar ortaya çıkarmıştır. Hem ekonomik hem de politik olarak etki edebilecek araçlar üzerine bir politika geliştirmiştir. İran'ın günümüzdeki vekil güç stratejisinin temelleri de o dönemde atılmıştır. Bağımsızlığını elde eden bu devletler ayrıca otorite olarak da zayıf olduğundan İran'ın devrim ihracı politikası için nüfuz edilebilecek bir potansiyel taşımaktadır (İşyar ve Taşdemir Kaderli, 2021). Ancak Rafsancani, iktidarı boyunca devrim ihracı kavramını arka planda tutmuş onun yerine ulusal menfaatleri önceleyen bir tutum sergilemiştir (Takeyh, 2003).

Rafsancani dönemi dış politikası liberal eksende ilerlemiş ve İran'ın hem ekonomik hem de politik imajını onarmak ve güçlendirmek üzerine bir strateji geliştirilmiştir. Bu doğrultuda İran, 1993 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne başvuru yaparak liberal ekonomiye geçişin sinyallerini vermiştir (Gürkaş, 2007).

3.10.2 Muhammed Hatemi Dönemi İran Dış Politikası (1997 – 2005)

23 Mayıs 1997'de yapılan halk seçimleriyle Hatemi, İran'ın yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Seçimlerde halkın yaklaşık %70'inin oyunu alan Hatemi, yeni dönemde büyük değişimlerin ve reformların yaşanacağı sinyalini vermektedir. Ancak süreç içinde sistemin ve statükonun bu duruma karşı direnci, politikaların hayata geçirilmesini zorlaştırmıştır. Yine de bu durum halkın Hatemi'ye olan ilgisini azaltmamış ve nitekim 2001 seçimlerinde bir önceki seçime oranla %7.8 daha fazla oy alarak bir kez daha cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturmuştur (Aktaş, 2004).

Muhammed Hatemi tıpkı Rafsancani gibi, Humeyni ile devrim öncesinden gelen ilişkileri vardı. Devrime giden süreçte Humeyni'nin yanında olarak devrimin gerçekleşmesine destek verenler arasında yer almıştır. Devrim sonrasında da Humeyni tarafından çeşitli siyasi ve idari pozisyonlarda konumlandırılmıştır. Devrim çıkarlarıyla yetişmesine rağmen Hatemi, cumhurbaşkanlığı döneminde Humeyni'nin kullanmış olduğu sert ve katı dil yerine daha uzlaşmacı ve dışa dönük bir tutum sergilemiştir. Rafsancani'nin geliştirmiş olduğu politikadan devam ederek ideolojik tartışmalardan olabildiğince uzak durmuştur. Çünkü bu tartışmaların İran'a zarar verdiğini ve güçlü bir İran'ın pragmatist temelde ve çok taraflı ilişkiler geliştirerek var olabileceğini savunmaktadır. İran'ın batı ile olan ilişkileri bu dönemde büyük bir ivme kazanmıştır. Öyle ki devrim tarihinde batıya ziyaretler gerçekleştiren ilk lider Hatemi olmuştur. Bunun yanı sıra Müslüman ülkelerle de diyalogunu güçlü tutmuş ve 1997 yılının Aralık ayında İslam Konferansı Teşkilatı'na ilk defa İran ev sahipliği yapmıştır (Djalili ve Kellner, 2011).

Hatemi dönemi dış politikasını şekillendiren söylemlerden biri de *Medeniyetlerarası Hoşgörü*'dür. Bu söylemin geliştirilmesinde 1993 yılında S. Huntington'un *Medeniyetler Çatışması* tezi etkili olmuştur. Hatemi, medeniyetler çatışması yerine medeniyetlerarası hoşgörüye vurgu yaparak uluslararası barışın sağlanması için devletlerarasında iş birliği, güven ve diyalogun geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Hatemi'nin geliştirmiş olduğu bu söylem iktidarı boyunca uyguladığı politikalarda da kısmen de olsa hayata geçirilmiştir. Hatemi her ne kadar uluslararası barışa ve diyaloga vurgu yapsa da İran siyasetinde ve rehber kanadında yer alan ulema ve muhafazakâr gruplar bu söylemi desteklemeyerek uygulamada zorluk çıkarmaktadır (Sabet-Saeidi, 2012).

Hatemi, kendisinden önce izlenilen liberal ekonomik kalkınma planlarını devam ettirmiş ve bunun üzerine İran petrolünün yatırımına dair yabancı sermayeli şirketleri İran'a davet etmiştir. Ayrıca Hatemi döneminde kadın ve gençleri kapsayan yeni toplumsal reformlar hazırlanarak bazı iyileştirmeler yapılmıştır. Kültür, sanat, basın ve yayın alanlarında da keza toplumu memnun edecek adımlar atmıştır. Toplumsal tabakada ayrıştırmaya yol açacak faaliyetlerden mümkün oldukça uzak durmuş ve bu nitekim seçim sonuçlarına da olumlu yansımıştır. Demokratikleşme yolunda atılan bu adımlar devletlerarası ilişkilerine de yansımıştır. Örneğin ABD nükleer çalışmalar

nedeniyle İran'a uyguladığı ambargoyu 1999 yılında gevşetmiştir. Yine Birleşmiş Milletler (BM), İran'ı insan hakları ihlalleri listesinden çıkararak demokratikleşme yolundaki adımlarını memnuniyetle karşılamıştır. Avrupa'dan, Rusya'dan ve Japonya'dan bazı şirketler, enerji ve otomotiv sektörlerindeki yatırımlarını İran'a kaydırmıştır (Adıbelli, 2012).

İran, 11 Eylül 2001'de El Kaide örgütünün ABD'ye yapılan saldırısını kınamış ve saldırı sonrasında ABD'nin bölgedeki terörle mücadele politikasına destek vermiştir. Esasında ABD ile aralarındaki bu müttefiklik İran'ın pragmatist politikalarının bir sonucuydu. Öyle ki El Kaide'nin Afganistan'daki faaliyetleri İran sınırlarını da tehdit etmekteydi. Bu nedenle Afganistan'ın istikrara kavuşturulması, İran'a olan mülteci akınlarını durduracak ve ilerleyen süreçte İran'da bulunan Afgan mültecilerin geri dönüşü sağlanacaktı. Ancak 2002 yılına gelindiğinde ABD Başkanı George W. Bush bir konuşmasında *şer eksen*i olarak nitelendirilen ülkeler arasına İran'ı da eklediğini ilan etmiştir. Bu açıklamadan sonra İran ve ABD arasındaki iyi ilişkiler tersine dönmüş ve İran'ın bölgedeki ikili ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Başkan Bush'a göre İran, El Kaide örgütüne gizliden yardım etmektedir. Bunun yanı sıra İsrail güvenlik güçlerinin yaptığı operasyonda İran'ın Filistin'e 50 ton civarında silah yardımı yaptığı ortaya çıkmıştır (Sinkaya, 2005).

Hatemi döneminde ayrıca körfez ülkeleriyle de ikili ilişkiler tesis edilerek bölgesel ticaretin artırılmasına yönelik adımlar atılmıştır. Türkiye ile ilişkilerine bakıldığında bu dönem İran-Türkiye ilişkileri rekabet ekseninde ilerlemektedir. İran, müttefiki Suriye ile birlikte Partiya Karkerên Kurdistan (PKK) terör örgütüne destek vererek Türkiye'nin bölgedeki ağırlığını hedef almaktadır. Türkiye ise bu duruma karşın İsrail ile ilişkilerini geliştirerek İran ve Suriye'yi dengelemektedir. Yine aynı dönemde İran, Türkiye'ye karşı Yunanistan ve Ermenistan ile ittifak arayışına girdiği gözlemlenmektedir. İran'ın Ermenistan ile olan diyalogu bölgede Azerbaycan'ı da rahatsız etmiş ve Türkiye-Azerbaycan-İsrail üçgeninde bir bölgesel ittifak oluşmuştur. İran'ın devrim sonrası Suriye, Lübnan ve Filistin'deki ideolojik unsurlarıyla yürüttüğü çalışmalar, İsrail'i oldukça tedirgin etmiş ve İran'a karşı her zaman teyakkuzda olmuştur.

Bunun yanı sıra Hatemi'nin ilk yıllarında Suudi Arabistan ile iyi ilişkiler tesis edilirken ABD'nin 2003'teki Irak'ı işgali sonrası İran – Suudi Arabistan ilişkilerinde yeniden bir gerginlik yaşanmıştır. İran'ın iç savaş sonrası Irak'taki Baas rejimi ve Sünni Arap kadrolarını sindirme politikası ve onun yerine Şii unsurları destekleme girişimi Suudi Arabistan'ı rahatsız etmiştir. 2003'ten sonra İran'ın arka planda tuttuğu mezhep temelli politikaları yeniden gündeme gelmiştir. Hatemi, her ne kadar uzlaşmacı ve iyimser bir dış politika söylemi ile iktidara gelmişse de son yıllarına doğru belki de dönemin konjonktürü gereği ideolojik enstrümanlarla bölgesel politikasını şekillendirmiştir (Sanyürek, 2018).

3.10.3 Mahmud Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikası (2005 – 2013)

2005 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde çoğunluğun oyunu alarak iktidara gelen Ahmedinejad, İran'da yeni bir dönemi başlatmıştır. Haşimi Rafsancani ile başlayan ılımlı, uzlaşmacı ve dışa dönük dış politika anlayışı Hatemi döneminde devam ettirilmiş ve Ahmedinejad dönemiyle bu anlayış yerini daha muhafazakâr, korumacı ve ideolojik temelli bir politikaya bırakmıştır.

11 Eylül saldırılarına kadar İran, ABD ve Batı ile ilişkilerini pragmatist bir düzlemde normalleştirmişken Bush'un İran'ı şer eksenli olarak nitelendirmesinden sonra İran ve ABD ilişkileri bozulmaya başlamıştır. İran'ın nükleer silahlanmaya yönelik gizli çalışmaları ABD tarafından deşifre edildikten sonra ABD bu konuda BM'ye ambargo çağrısında bulunmuştur. Tüm bu gelişmeler İran kamuoyunda bilhassa muhafazakâr kanatta tepkiye yol açmıştır. Başından beri ABD ve Batı ile ilişkilerin geliştirilmesine karşı çıkan muhafazakâr grup, haklılığını meşrulaştırmaya çalışmış ve 2005 yılındaki seçimlerde muhafazakâr grubunun adayı Ahmedinejad oy çoğunluğuyla iktidara gelmiştir.

Ahmedinejad, İran devrimine giden süreçte Humeyni'nin yanında yetişmiş ve İran'ın devrimci muhafazakâr kanadında uzun yıllar yer almıştır. Devrimci muhafazakâr blokta çoğunluk askerlerden oluşmaktadır ve prensiplerinin temelinde de sert güç unsurları yer almaktadır. Ahmedinejad iktidara geldiği ilk yıldan itibaren ABD, Batı ve İsrail'e karşı radikal söylemlerle dış politikasını şekillendirmiştir (Doğan, 2014). Seleflerinin devrim ilkelerinden uzaklaştığını ve devrim otoritesini zayıflattığını öne süren Ahmedinejad bu dönemde dini otoritenin güçlendirilmesine yönelik söylemleri de sıklıkla ön plana çıkmaktadır (Turan, 2007). Humeyni'nin geliştirmiş olduğu devlet

geleneği bu dönemde de devam ettirilmektedir. Ancak Ahmedinejad, Humeyni'nin dış politikada kullandığı devrim ihracı söylemini kullanmayarak bu konuda Humeyni'den ayrılmaktadır (Muran ve Atay, 2009). Bu dönemde dış politikanın temel gündeminde İran'ın nükleer faaliyetleri ve Batı'nın İran'a yönelik yaptırımları yer almaktadır. Ancak İran bu konuda tavizsiz faaliyetlerine devam ederek Batı'nın ve ABD'nin yaptırım tehditlerini umursamamıştır (Aydın ve Tekbıyık, 2007).

Bununla birlikte Ahmedinejad, İsrail'e karşı sert söylemlerde bulunarak İsrail'in yok edilmesini açıkça konuşmalarında dile getirmiştir. Bu söylemler ABD ve Batı'nın İran'a uygulanan yaptırımlarının daha da genişletilmesine ve dolayısıyla İran'ın bölgede yalnızlaşmasına neden olmuştur. İran'ın bu dönemde uluslararası sisteme dair eleştirileri de ön plana çıkmaktadır. İsrail'in Filistin halkına uyguladığı zulme karşı uluslararası kuruluşların sorumluluğunu yerine getirmediğini ve bu kuruluşların işlevini yitirdiğini belirtmektedir. İran'ın bu radikal söylemleri bölgede bazı Müslüman devletler tarafından kabul görse de neticede İran'a uygulanan yaptırımları hafifletmemektedir. Nitekim bu yaptırımlar İran ekonomisini hedef aldığı için halkın refah ve sosyal statülerini de olumsuz etkilemiştir.

İran dış politikasını bu dönemde şekillendiren bir diğer söylem de ezen ve ezilenler kavramıdır. İran, ABD ve İsrail'in mazlumların hakkını gasp ettiğini ve bu zulme karşı ezilenlerin yanında mücadele edeceğini pek çok platformda açıkça dile getirmiştir. Nükleer çalışmalarını da ABD ve İsrail'in zulmüne son vermek için önemli bir caydırma unsuru olarak görmektedir. Bu doğrultuda o dönemde Arap yarımadasında ortaya çıkan halk hareketleri ABD ve İsrail'e karşı desteklenmiştir. Öyle ki İran'ın takınmış olduğu bu tutum Körfez ülkeleri tarafından da kabul görmüştür (Taeb ve Khalili, 2008). İran yönetimi, bu dönemde Körfez İşbirliği Teşkilatına üyeliği gündemine almış ve üye ülkelerle iyi ilişkiler tesis etmeyi amaçlamıştır. İran'ın devrim ihracı söylemini rafa kaldırmış olması aslında bölgedeki diğer Müslüman ülkelerle daha iyi ilişkiler geliştirmesinin önünü açmıştır. Ancak gerek ABD'nin bölge ülkeler üzerindeki nüfuzu gerekse de Suudi Arabistan'ın vahhabilik inancı temelinde kurmuş olduğu ikili ilişkiler İran'ın Müslüman devletlerle olan diyalogunu etkilemiştir.

İran'ın bu dönemde en iyi müttefiki Lübnan ve Suriye olmuştur. 2006 yılında İsrail ve Hizbullah arasında yaşanan savaşta İran aktif bir rol oynayarak Hizbullah'a lojistik ve

askeri danışmanlık sağlamıştır. İran bu dönemde Ermenistan'la da ikili ilişkilerini karşılıklı çıkar doğrultusunda sürdürmüştür. Her ne kadar İran yönetimi retorikte devrimci muhafazakâr söylemini dile getirmiş olsa da uygulamada İran çıkarlarıyla örtüşen pragmatist tutum ve davranışlar ön planda tutulmuştur. Bu pragmatist tutumun bir yansıması olarak İran – Katar ilişkileri örnek gösterilebilir. Katar, ABD'nin askeri üssüne ev sahipliği yapmasına rağmen İran ile olan ilişkilerini dengede yürütmüştür. Hatta BMGK'nin İran'a dair alınan uranyum zenginleştirmesinin durdurulması kararına Katar karşı çıkmıştır. Bir dönem BMGK geçici üyesi olan Katar, üyeliği boyunca İran'a dair alınacak kararlarda İran lehine tutum sergilemiştir (Albayrakoglu, 2011).

İran, bölgedeki halk hareketlerini bu dönemde memnuniyetle karşılamış ve emperyalizme başkaldırı noktasında önemli bulmuştur. 2010 yılında başlayan Arap Baharı'nı bu minvalde *İslami Uyanış* olarak nitelendirmektedir. Devrim rehberi Hamaney de Tunus ve Mısır'daki halk hareketlerini, İslam Devrimi'nin domino etkisi olarak yorumlamış ve ABD hegemonyasının sona erdirilmesinde önemli bir dönüm noktası olarak görmüştür (Şen, 2012). İran, Tunus ve Mısır haricinde Bahreyn ve Libya'daki halk hareketlerinde de direnişçilerin yanında olmuştur. Fakat 2011 yılının Mart ayında Suriye'de başlayan halk hareketleriyle İran, halka karşı Suriye rejiminin yanında olmayı tercih etmiştir. Nitekim devrim sonrası İran, Suriye ile dostane ilişkiler tesis etmiş ve Şii hilali söyleminin en önemli saç ayaklarından biri haline gelmiştir. Suriye'de Esad rejiminin devrilmesiyle İran'ın Lübnan ve Irak siyaseti üzerindeki nüfuzu da olumsuz etkilenecektir.

Ahmedinejad dönemi İran dış politikasının ana gündemlerini genel anlamda İran'ın nükleer çalışmaları, İsrail – Lübnan savaşı, Arap Baharı ve Suriye iç savaşı oluşturmuştur. Dış politikayı şekillendiren temel düşünce ise radikalizm, sert güç, devrim çıkarları ve ABD/İsrail karşıtlığı üzerine inşa edilmiştir.

3.10.4 Hasan Ruhani Dönemi İran Dış Politikası (2013 – 2021)

Hasan Ruhani de diğer cumhurbaşkanları gibi Humeyni'nin yanında ve devrime giden siyasi atmosferde yetişen önemli politikacılardan biridir. Devrim sonrasında pek çok üst düzey kadrolarda görev alarak cumhurbaşkanlığı makamına aday gösterilecek kadar teveccüh elde etmiştir. 2013 yılında yapılan seçimlerde hem reformcu kanattan

hem de muhafazakâr kanattan destek alarak cumhurbaşkanlığına aday gösterilmiştir. Reformcu kanadın önemli isimlerinden Rafsancani ve Hatemi ve dini lider Hamaney bu süreçte en çok destek veren kişiler arasında yer almıştır. Ruhani, iktidara geldiği ilk yıllarında ambargoların etkisi altında ezilen halkın ekonomik refahını artırmaya yönelik adımlar atmıştır. Ahmedinejad döneminde nükleer çalışmalar nedeniyle maruz kalınan ambargoyu hafifletmek dış politikadaki öncelikleri arasında yer almaktadır. Bu doğrultuda P5+1 olarak nitelendirilen BMGK'nin beş üyesi ve Almanya ile nükleer çalışmalara yönelik bir müzakere süreci başlatılmış ve İran ekonomisi üzerindeki baskı hafifletilmiştir. Bunun yanı sıra Ahmedinejad döneminde ABD ve Batı ile bozulan ilişkiler Ruhani dönemiyle yeniden onarılmaya çalışılmıştır (İRAM, 2017). Nükleer müzakerelerden ilk netice Kasım 2013'teki Cenevre Anlaşması ile alınmıştır.

Bu anlaşmaya göre İran;

- a) Nükleer faaliyetleri peyderpey azaltmayı,
- b) Uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermeyi,
- c) Nükleer programını ilgili uluslararası kurumların denetimine açık hale getirmeyi,
- d) Stokta bulunan hammaddeleri imha etmeyi taahhüt etmektedir.

Buna karşın İran; sağlık, havacılık ve bankacılık alanlarındaki ambargoların kaldırılmasını ve bundan sonra yeni bir ambargonun uygulanmamasını talep etmiş ve bu şekilde geçici de olsa ilk anlaşma imzalanmıştır. İmzalanan bu anlaşma daha sonra 2015 yılında BMGK'ya sunulurken üyeler arasında oy birliğiyle kabul edilmiş ve 2016 yılında geçerlik kazanmıştır.

Ruhani dönemi İran dış politikası, Ahmedinejad'ın muhafazakâr, radikal ve korumacı anlayışının aksine uzlaşmacı, dışa dönük, reformist ve itidalli bir anlayış ile şekillenmektedir. Nükleer anlaşmayla beraber İran üzerindeki baskının nispeten kalkmasıyla beraber İran, bölgesel politikalarına daha fazla vakit ayırabilmiştir. Suriye ile ilişkileri bir önceki yönetimin devamı niteliğinde olmuş ve bölgedeki İran bağlantılı unsurlar örtülü şekilde desteklenmiştir. ABD ve İran, nükleer çalışmalar konusunda her ne kadar bir uzlaşma sağlasa da bölgedeki müttefiki Suudi Arabistan ve İsrail ile iyi ilişkiler tesis edememiştir. İran bu dönemde Avrupa Birliği, Çin, Rusya ve Hindistan'la ikili ilişkilerine önem vermiş ve bu ülkelerle ticaret hacmini artırmaya

yönelik girişimlerde bulunmuştur. İran, izlemiş olduğu bu politika sayesinde Ruhani'nin vadettiği ekonomik ve sosyal refah, işsizliğin azaltılması ve gelir adaletsizliğinin ortadan kaldırılması gibi hedeflerin nispeten gerçekleşmesini mümkün kılmıştır.

Türkiye ve İran ilişkileri de bu dönemde bölgesel rekabetin seyrine göre şekillenmiştir. İran'ın nükleer müzakerelerinde Türkiye, ABD ve İran arasında arabulucu rol oynayarak İran'ın uluslararası sisteme yeniden entegre edilmesinde yapıcı bir politika izlemiştir. İran'ın küresel sistemden izole bir şekilde faaliyetlerini sürdürmesi bölgesel politikalarında belirsiz ve agresif bir dış politika izlemesine neden olacaktır. Bu durum Türkiye'nin bölgedeki politikalarına da yansımayaacaktır. Bu nedenle sistemin içinde kontrol edilebilir olması hem Türkiye'nin hem de ABD'nin yararına olacaktır. İran ile bu dönemde yaşanan en büyük gerginlik, Suriye iç savaşında İran'ın rejime ve Türkiye karşıtı silahlı örgütlere destek vermesidir. Türkiye ilk yıllarda Suriye rejiminin sonlandırılmasına dair bir politika izlerken daha sonra rejimle birlikte siyasi bir geçişin ve Suriye toprak bütünlüğünün korunmasına dair yapıcı bir politika izlemiştir. Ruhani döneminde Türkiye, Rusya ve İran Suriye'de kalıcı barışın tesis edilmesine yönelik birçok kez devlet başkanları nezdinde toplantılar icra etmiş ancak halen başarılı bir siyasi geçiş sağlanamamıştır.

Bu dönem İran dış politikasını şekillendiren bir diğer unsur ise devrim rehberinin görüşleridir. Devrim rehberinin koymuş olduğu bir takım kırmızı çizgiler nedeniyle Ruhani liderliğindeki bazı kadroların reformcu söylemleri dış politikada sınırlı bir şekilde karşılık bulmuştur. Nitekim Ruhani'nin 2017 yılında yeniden cumhurbaşkanlığına seçilmesinden sonra kabinesinin büyük bir çoğunluğu değişmiş ve yeni dönemde daha muhafazakâr kişiler kabineye seçilmiştir. Bir önceki kabineden ise yalnızca petrol bakanı ve dışişleri bakanı yeni kabinede yer almıştır.

Ruhani'nin ikinci dönemini şekillendiren iki temel politika hedefi bulunmaktadır. Bunlardan ilki P5+1 ülkeleriyle yapılan nükleer anlaşmanın korunması ve devam ettirilmesi, ikincisi de ekonomi diplomasisidir. Ancak 2017 yılında ABD'de Donald Trump'ın iktidara gelmesiyle birlikte İran ile yapılan nükleer anlaşma rafa kaldırılmıştır. ABD bununla kalmamış maksimum baskı olarak nitelendirdiği ağır yaptırım listesine İran'ı dahil etmiştir. Bu durum İran'ın ekonomik alt yapısına ciddi

anlamda zarar vermiş ve İran halkı ekonomik bunalımın eşiğine gelmiştir. Ruhani iktidarının ikinci döneminde benimsenen ekonomi diplomasisinin temel gündeminde ise korumacı politikalar yerine liberal ekonomi politikaları, yabancı yatırımcıların teşvik edilmesi, iktisadi teşebbüslerin özelleştirilmesi ve uluslararası finans sistemine dâhil olma gibi konular yer almaktadır. Ancak bu hedefler, hem ABD’de Trump döneminin başlaması hem de devrim rehberi ve din adamlarının eleştirel tutumu nedeniyle gerçekleştirilememiştir (Sinkaya, 2017). 2017-2021 yılları arasında Ruhani dönemi dış politikası genel anlamda yukarıda ele alınan konular çerçevesinde şekillenmiştir. 2021 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hasan Ruhani’nin sekiz yıllık iktidarı son bulmuş ve yerine yine muhafazakâr kanadın adayı İbrahim Reisi seçilmiştir.

3.10.5 İbrahim Reisi Dönemi İran Dış Politikası (2021 – Devam Ediyor)

18 Haziran 2021 tarihinde İran yeni cumhurbaşkanını seçmek üzere sandık başına gitmiştir. Seçimlerin tamamlanmasının ardından %62 oy oranıyla İbrahim Reisi İran’ın yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bu dönemde seçime katılım oranı incelendiğinde devrim sonrası en az katılımı sonuçlanan seçim olarak İran tarihine geçmiştir. Halkın bir kısmı ekonomik zorluklar nedeniyle sandığa gidemezken diğer bir kısmı da İran siyasetinde etkili kişilerin aday gösterilmemesi neticesinde kitlelerine boykot çağrısı yapmasından dolayı düşük bir katılımı seçim gerçekleşmiştir (Dursun, 2021).

İbrahim Reisi seçimden sonra yaptığı açıklamalarla Ruhani döneminde izlenen politikaların nispeten devam ettirileceği sinyallerini vermiştir. Reisi, yeni dönemde hem bölgesel hem de küresel düzeyde ilişkilerini geliştireceğini ve İran ekonomisinin iyileştirilmesi için devrim maslahatını da gözeterek politikalarını şekillendireceğini belirtmiştir. Reisi bu dönemde özellikle komşularıyla iyi ilişkiler tesis etmeyi hedeflemektedir. Yine Ruhani’nin nükleer müzakereler ile sınırlı kalan dış politikasını eleştirerek yeni dönemde nükleer müzakerelerin yanı sıra daha önemli konuları da dış politikanın gündemine alacağını ifade etmiştir. Reisi dönemi dış politikasının gündemleri arasında Körfez ülkeleriyle normalleşme süreci de yer almaktadır. Nitekim Reisi ve kurmaylarının açıklamaları bu konuyu teyit etmektedir. Yine Suudi Arabistan ile ilişkilerinin onarılmasına dair ABD öncülüğünde her iki ülkenin Irak’ta görüşmelere başladığıyla ilgili adımlar atılmıştır (Middle East Monitor, 2021). Bu

dönemde Reisi'nin dış politika gündemini meşgul eden diğer bir konu da Viyana'da devam eden nükleer müzakerelerdir. Nükleer müzakerelere sıcak baktığını dile getiren Reisi, İran yararına bir netice alınırsa karara uyacaklarını belirtmiştir. Ancak günümüze kadar yapılan müzakerelerde henüz net bir karar alınmamıştır.

Reisi dönemi ABD ve İsrail ile ilişkilerin yine ideolojik temelde ilerlemeye devam edeceği beklenmektedir. Her ne kadar nükleer alanda müzakereler yapılsa da ABD ve İran'ın Ortadoğu politikalarında uyuşmazlıklar devam edecektir (Caner, 2021, s.16). ABD ve İran ilişkilerinin geleceğini nitekim Reisi'nin ve devrim rehberinin alacağı aksiyonlar da şekillendirecektir. Reisi'nin cumhurbaşkanlığı kariyeri öncesinde dâhil olduğu bazı hukuksuz eylemlerden dolayı ABD, Reisi'yi yaptırım listesine almıştır. Nitekim bu durum önümüzdeki dönemde İran ve ABD ilişkilerini etkileyecektir. Reisi şimdilik ABD ve İsrail'e karşı sert söylemlerden kaçınarak diplomatik iletişim kanallarını etkin kullanmaktadır.

Reisi'nin iktidarıyla birlikte önümüzdeki dönemde İran'ın bölgedeki asimetrik unsurlarına da yatırımlar devam edecektir. Devrim rehberinin ve ona bağlı DMO'nun bölgesel siyaseti ile Reisi'nin dış politika anlayışı örtüşmektedir. Diğer konularda da rehber ve cumhurbaşkanı arasında ciddi bir görüş ayrılığı olması beklenmemektedir. Çünkü Reisi de muhafazakâr grubun en önemli temsilcileri arasında yer almaktadır. Öyle ki Hamaney sonrası devrim rehberinin Reisi olacağı yönünde söylentiler mevcuttur. Reisi'nin diğer muhafazakâr liderlere oranla daha ılımlı, dışa dönük ve uzlaşmacı tutumu bir bakımdan İran çıkarlarının mevcut konjonktürde korunmasıyla ilgili geliştirmiş olduğu bir stratejinin ürünüdür. Reisi'nin son bir yıllık iktidarı incelendiğinde aslında pragmatist ve rasyonel bir dış politika anlayışıyla hareket ettiği gözlemlenmektedir. Bundan sonraki dönemde nasıl bir politika izleyeceği küresel ve bölgesel gelişmelere bağlı olduğundan tahminlerde bulunmak oldukça zordur (Caner, 2021, s.18).

4. İRAN ASKERİ GÜCÜ VE ASİMETRİK GÜÇ KAPASİTESİ

1979 İslam devrimiyle birlikte İran askeri gücü büyük oranda yeniden yapılandırılmış ve yeni yapılar ortaya çıkmıştır. DMO da kurulan bu yeni yapıların arasında yer almaktadır. Doğrudan devrim rehberine bağlı olmasıyla dikkat çeken yapı günümüzde İran'ın hem iç siyasetinde hem de dış politikasında belirleyici bir öneme sahiptir. Irak-İran savaşında her iki tarafın da büyük maddi kayıplar yaşaması İran'ın savaş stratejisini yeniden gözden geçirmesini zaruri kılmıştır. Bu kapsamda konvansiyonel araçlar çoğunlukla terkedilmiş ve yerine asimetrik güç unsurları ikame edilmiştir. Günümüz İran'ın bölgesel güvenlik politikalarının anlaşılmasında İran'ın yeni askeri yapısı ve asimetrik güç kapasitesi oldukça önemli bir yere sahiptir.

4.1 İran Askeri Gücü

Bulunduğu coğrafya ile hem önemli bir jeopolitiğe sahip olmanın avantajlarını elde eden hem de risk ve tehditlerin çevrelediği bir yerde bulunan İran için, gerek Şah döneminde gerekse de devrim sonrası dönemde güvenlik; devrim çıkarlarının muhafazası ve devletin korunmasında önemli bir paya sahiptir. Şüphesiz güvenlik olgusu günümüzün koşullarında ortaya çıkan bir kavram değil aynı zamanda ilk toplu yaşama kültürünün ortaya çıktığı tarihten beri varlığını koruyan bir kavramdır. Her kabile ya da devlet kendi bireylerini, vatandaşlarını korumak ve ona göre bir vaziyet almakla yükümlüdür. Rousseau'nun *toplum sözleşmesinde* de vurgulanan bireylerin kendi güvenliği için bir üst otoriteye yetki vermesi durumu günümüzde de devletin şiddeti tekelinde bulundurması ile sonuçlanmıştır.

Bu eksenle İran, güvenliğe yönelik çok ciddi harcamalar yaparak, içerden ve dışardan gelebilecek her türlü tehlikelere karşı güvenliği diğer alanların önünde tutmuş ve askeri kapasitenin artırılmasında önemli adımlar atmıştır. Şah Rıza Pehlevi döneminde petrol gelirlerinin büyük bir kısmı savunmaya ve istihbarata ayrılmış fakat bu durum halkın sosyal refahını olumsuz yönde etkilemiştir (Çitlioğlu, 2015, s.92). Pehlevi hanedanının sonunu getiren belki de bu harcamaların gereğinden fazla yapılması ve toplumu ihmal etmesiydi. Son dönemlerinde Şah, İran güvenlik güçlerinin kendi otoritesinin korunmasında ve artan ayaklanmaların bastırılmasında kullanması kendisinden olmayan bütün unsurların tepkisine yol açmıştı. Belki de devrimden sonra

ilk lağvedilen ve sınırlandırılan kurumların başında askeri kuvvetlerin gelmesi, bu durumun bir yansıması olacaktır. Çünkü devrimin kazanımlarını Şah’a bağlı çalışan bir orduya emanet etmek, devrimin akıbetini de olumsuz etkileyebilirdi.

Günümüzde İran’ın askeri stratejisi, ülke sınırları dışında “vekil” unsurları üzerinden ilerlemekte, ülke içinde de devrim öncesinde kurulan ancak modernize edilmiş silahlı kuvvetleri vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Özellikle bölgesel faaliyetlerinde vekâlet güçlerini kullanma stratejisi İran’ın belki de devrimden sonra en köklü değişikliklerinden birisini oluşturmaktadır. Bugün, Lübnan, Afganistan, Suriye, Irak, Yemen ve diğer bölgelerde vekil güçleri elinde bulunduran İran, devletleşme süreçlerinde bu ülkelerin önemli kademelerine nüfuz etmiş bulunmaktadır. Bu durum, gerek bölgesel aktörlere gerekse küresel aktörlere karşı koymada İran’ın elini güçlendirmektedir.

İran’ın bir diğer askeri stratejisi ise ağır silahlar ve hava savunma sistemlerine dayalı bir envanter, orta ve uzun menzilli silahların ve füze savunma sistemlerinin stratejik yerlere konuşlandırılmasıdır. İran, bu politikalarıyla zaman zaman ABD ve onun müttefiklerinin tepkisini çekmiş ve günümüzde de hala devam eden yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Ancak bu savunma doktrini, İran devriminin ve onun getirdiği ideolojinin korunması açısından bel kemiğini oluşturduğu için, bu stratejiden vazgeçilmesi kısa vadede mümkün gözükmemektedir.

Kara, hava, hava savunma ve deniz kuvvetlerinden müteşekkil İran ordusu, iki ayrı yapılanmaya sahiptir. Bunlardan ilki devrim öncesi ihdas edilen İran düzenli ordusu diğer adıyla “Arteş” ve bir diğeri de devrime destek veren ilk başlarda gönüllü milislerden oluşan DMO ve Besic’tir. DMO da tıpkı İran düzenli ordusu gibi hava, hava savunma, kara ve deniz unsurlarına sahiptir. “Besic” olarak adlandırılan yapılanma da yine DMO’nun komutasında hareket eden ve devrimin ilk yıllarında ortaya çıkan bir yapılanmadır. İran ordusu Genelkurmay başkanlığına bağlı iken, DMO ve diğer alt organları doğrudan Ayetullah’a bağlıdır (Dumlupınar, 2017, s.9).

4.1.1 Devrim Muhafızları Ordusu (DMO)

İran’ın savunma gücünü incelediğimizde karşımıza iki ayrı yapı çıkmakta ve yapısal olarak da birbirinden farklı iki silahlı kuvvet bünyesinde barındırmaktadır. Bir önceki

başlıkta da değinilen “Arteş” gücünün Pehlevi hanedanlığından bir miras kaldığı bilinmektedir. Arteş’in Şah’a bağlılık yemini eden subaylarının, devrimin çıkarlarını muhafaza etmesi için görevlendirilmesi, yeni kurulan bir rejim için yeni doğmuş bir bebeği katiline teslim etmek olacaktı. Nitekim Humeyni ülkesinden ayrı kaldığı zaman diliminde bunun hesaplamalarını yapmış olmalı ki devrimden sonraki yıllarda devrim çıkarlarına tehlike arz eden Arteş’i sınırlandırmak en önemli işlerin başında gelmişti. Bunun yerine devrime destek veren, gönülden bağlılığını ispatlamış ve devrim çıkarlarını kendi çıkarlarının üstünde gören bir grup, Rehber için güvenilecek bir hedefti. Ancak Şah’a karşı hareketlenmelerde liberal, sol görüşe müntesip insanlar da vardı. Bunun farkında olan dini lider ve etrafındaki ulema sınıf, milis güçlerini özellikle Irak-İran savaşından sonra kurumsallaştırma yolunda desteklemiş ve sadakat testini geçenler DMO’ya katılarak profesyonelleşmeye gitmiştir. Her ne kadar bu yapı 1979’da Humeyni tarafından kurulsada kurumsallaşması 1990’ları bulmuştur. DMO, doğrudan Ayetullah’a yani dini lidere bağlıdır ve görev ve yetkileri dini lider tarafından belirlenir. Bu nedenle bürokratik engellerden arınmış bu örgütlenme operasyonel kabiliyeti ve hızlı mobilize olma özelliği ile diğer kurumlardan ayrılmaktadır.

Günümüzde DMO komutanlığını, devrim rehberi Hamaney tarafından atanan Hüseyin Selami yapmaktadır. Bunun yanı sıra Ayetullah bu yapının her zaman doğal bir komutanıdır ve atadığı komutan dışında görevlendirdiği temsilciler, DMO’nun işlevlerini, faaliyetlerini ve eğitimlerini takip ederek Rehber’e rapor vermekle sorumludur.

14 Aralık 1989’da Rehber Hamaney’in destekleri ile DMO, ekonomik alanda da İran’da Hatemul Enbiya yapı karargâhını kurarak ülke içerisinde devasa bir şirketi elinde bulunduruyor. Yaklaşık beş bin şirketle ticareti olan bu yapı, bünyesinde 150.000 kişinin istihdam edilmesiyle dikkat çekmektedir. Öyle ki son zamanlarda ekonomiyi tekeline almakla suçlanan bu yapı, İran’da muhafazakâr toplum dışında tepkilere neden olmuştur. Bunun yanı sıra DMO’ya bağlı birçok şirket daha bulunmaktadır. Mahan Air, Ensar Bankası, Oryantal Oil Kış ve Kaim Yapı Karargâhı gibi enerji, lojistik, medya, ekonomi, inşaat alanında İran’ın sayılı önde gelen şirketlerinden bazılarıdır. Ayrıca ülkenin balistik füze programının korunmasını ve

idaresini üstlenen Devrim Muhafızları, savunma envanterinde 300 ile 3.000 km'ye sahip balistik füzeleri bulundurmaktadır (Dursun, 2019).

DMO'nun ülke içinde ve dışında giderek artan otoritesi kurulduğu ilk yıllarda atfedilen görevlerin dışına çıkarak sosyal, ekonomik, siyasal alanlarda da temayüz etmiş bulunmaktadır. Bu durum, rejim içindeki çevrelerde de zaman zaman bu yapının kontrol edilemeyecek bir unsur haline dönüşmesini akıllara getirmektedir (Dumlupınar, 2017, s.12). Bununla beraber dini otorite ile DMO arasındaki özel ilişkiler, İran sivil siyasetine de yön vermektedir.

Bu durum, her dönemde olumlu seyirde ilerlememiştir. Zaman zaman DMO ile İran Cumhurbaşkanlığı otoritesinin karşı karşıya geldiği durumlar da olmuştur. 1990'lı yıllarda DMO'nun mevcut siyasete yönelik müdahaleleri dikkat çekmiştir. 1997 yılında İran Cumhurbaşkanlığına seçilen Muhammed Hatemi ve onun ekibinden birkaç kişi velayeti fakih kurumunu tartışmaya açarak gündeme getirmiş ve bu durum DMO'nun üst yöneticilerini endişeye sevk etmiştir. Tartışma, kaynağını ilahi hükümlerden aldığı varsayılan velayeti fakih'in, halkın oylarıyla seçilen bir meşru hükümetten daha az demokratik olduğu söylemiyle ortaya çıkmıştır (Sinkaya, 2010, s.123).

Genel olarak değerlendirildiğinde DMO salt bir askeri güç olmaktan öte İslam Cumhuriyeti'nin birçok siyasi kurumunda söz sahibidir. Nitekim DMO'nun çeşitli kademelerinde bulunarak rüştünü ispat eden bazı yetkililer devrim rehberi tarafından diğer siyasi organlara üst düzey yönetici olarak atanabilmektedir. Bir bakımdan İran'ın üst düzey yöneticilerinin yetişmesinde önemli bir ekosistem vazifesi görmektedir.

4.1.2 Besic

Devrimin gerçekleşmesinde önemli katkıları olan bu paramiliter unsurlar, çocuk, genç, yaşlı, kadın, erkek gibi toplumun her katmanındaki bireyleri kapsamakta olup bu yüzden düzensiz ve gönüllü birliklerden oluşmaktadır. Ancak devrimden hemen sonra bu yapıya bir kurumsal kimlik inşa süreci başlatılmış ve meşruiyetini anayasanın 151. maddesinden alarak bu da tıpkı DMO gibi Ayetullah'ın (Rehber) kontrolüne bırakılmıştır.

Günümüzde Besic'in en önemli vazifesi rejime karşı ayaklanmaları bastırmak ve devrim değerlerine gelebilecek tehlikeleri pasifize etmektir. 1980-1988 yılları arasındaki İran-Irak savaşında göstermiş olduğu başarı Besic'e kurumsal ve meşru bir statü kazandırdı. Besic, Kudüs Gücü gibi sınır dışında faaliyet göstermekten ziyade iç güvenlikten sorumludur. Bunun dışında aynı görevi ifa eden içişleri ve istihbarat bakanlığı da mevcuttur ancak bu bakanlıklar, siyasi erke bağlıdır. Ancak 2011'de Suriye iç savaşının patlak vermesiyle Besic, sınır dışı operasyonlarda da Şii milislerin eğitilmesi görevlerini üstlenmektedir. Besic paramiliter gücü, olağanüstü savaş durumunda 3 milyona yakın üyesiyle aktif bir şekilde mücadele edebilme kabiliyetine sahiptir (Yeğin, 2016, s.15).

4.1.3 Kudüs Gücü

Kudüs gücü, DMO'nun Ortadoğu coğrafyasında faaliyet gösterdiği askeri-istihbarat konularında ihtisaslaşan ve özellikle Şii nüfusun yoğun olduğu bölgelerde bunları mobilize ederek mücadelelerine katkı sunan bir alt yapı örgütlenmesidir. Bu örgütlenme de özelde DMO'nun kontrolünde genelde Ayetullah'a bağlı çalışarak, emirleri sadece buradan almaktadır. Cumhurbaşkanlığına hesap verme ya da bu kurum tarafından araştırılma, üyelerini yargıya sevk gibi bir durum söz konusu değildir. Asimetrik güç ilişkilerine ve savaş taktiklerine çok iyi hakim olan bu örgüt, özellikle istikrarsız bölgelerde vekil unsurlara silah eğitimi, mühimmat desteği ve onları mevcut düzene entegre etme gibi stratejik alanlarda rehberlik etmektedir. Ayrıca gerekli görüldüğü takdirde yerel hükümetle de İran'ı temsilen masaya oturmakta ve iş birliğine gitmektedir.

Geçtiğimiz yılda gündeme gelen ve İran'da çok tartışılan, Suriye devlet başkanı Beşar Esad'ın Tahran ziyareti, Kudüs Gücü tarafından planlandığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra İran Dışişleri Bakanı'nın bilgisi dışında bu ziyaretin gerçekleşmesi ve Dışişleri Bakanı'nın görüşmeye davet edilmemesi, DMO'nun ne derece siyasete etki yapabileceğinin somut bir göstergesidir (Euronews, 2019). Günümüzde Lübnan (Hizbullah) ve Suriye (Nusayriler) başta olmak üzere, Irak (Haşdi Şabi), Yemen (Husiler), Afganistan (Hazaralar) gibi devlet olgusunun zayıf olduğu yerlerde DMO'ya bağlı Kudüs Gücü önemli faaliyetler gerçekleştirmektedir (Ünal, 2015, s.3). 1998 yılında bu örgütün komutanlığına getirilen General Kasım Süleymani, İran'ın Ortadoğu politikasına yön veren dış politikada önemli isimler arasında yer almıştır.

Nitekim ABD'nin Ocak 2020'de Irak'ta düzenlediği operasyon sonucunda Süleymani hayatını kaybetmiştir. Süleymani'den sonra Hamaney tarafından yine DMO'nun üst düzey komutanlarından Tümgeneral Hüseyin Selami DMO'nun yeni komutanı olarak atanmıştır.

İran ve Irak'ta eğitilen Şii milisler, Kudüs Gücü tarafından Suriye ve Afganistan'a gönderilerek, yeniden inşa sürecinde devletlerin geleceğinde önemli imtiyazları elde edebilmektedir. İran'ın Şii hilali projesi ve mezhepsel politikaları düşünüldüğünde atılan bu adımlar, gelecekte bölgesel anlamda İran'ın elini güçlendirecek ve kurulan denklemlerde oyunun vazgeçilmez bir parçası haline gelecektir.

Devrim Muhafızları Ordusu ve özelde Kudüs Gücü'nün bölgedeki Şii milis güçlerle olan ilişkileri her geçen gün daha da görünür hale gelmektedir. Bilhassa Suriye ve Irak'taki Şii milis güçlerinin varlığı İran etki kapasitesinin somut bir göstergesidir. Suriye ve Irak, günümüzde İran'ın Ortadoğu politikasının şekillenmesinde öncü rol oynamaktadır. Bu ülkelerdeki Şii milislerle olan ilişkilerinin ele alınması İran asimetrik güç kapasitesinin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

4.2 İran'ın Asimetrik Savaş Kapasitesi Bağlamında Suriye ve Irak Örneği

Suriye ve Irak, devrim sonrası İran'ın bölgesel politikalarında önemli bir rol üstlenmektedir. Devrimin ilk yıllarında Irak hükümetiyle her ne kadar bir çatışma olsa da ülke genelindeki Şii nüfus İran'ın direniş eksenli stratejisinde göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Öyle ki Irak nüfusunun %55'ini Şiiler oluşturmaktadır. Irak'taki toplam Müslüman nüfus ise yaklaşık %95 civarındadır. Şii nüfusun toplam Müslüman nüfusu oranına bakıldığında ülkedeki Müslüman nüfusunun yarısından fazlasını Şiiler oluşturmaktadır (Karaalp, 2019).

Suriye'de ise Şii nüfusu azınlıkta olmasına rağmen İran'ın devrim sonrası Suriye rejimi ile olan iyi ilişkileri sayesinde İran önemli kazanımlar elde etmiştir. İran'ın günümüzde Suriye topraklarında desteklediği Şii milis güçlerinin bu kadar rahat mobilize olması da Suriye ile olan dostane ilişkilerinden kaynaklıdır. Nitekim bu milis güçlerin Suriye'deki faaliyetlerini 1963 yılına kadar dayandırmak mümkündür. O dönemde Baas Partisi'nin Suriye yönetimini ele almasıyla beraber rejim yanlısı ve

çeşitli azınlık gruplardan oluşan “halk komiteleri” düzensiz ve paramiliter bir şekilde ihtiyaç duyulması halinde rejime karşı ayaklanmaları bastırmakla görevlendirilmiştir. Bu paramiliter grup, 2011’de ortaya çıkan halk hareketlerinin bastırılmasında da Esad rejimi adına önemli bir rol üstlenmiştir. Daha sonra İran tarafından bu grup Ulusal Savunma Gücü (USG) olarak yapılandırılmış ve ülke genelinde önemli bir milis güç haline gelmiştir (Orhan, 2015).

Devrim sonrası İran’ın Irak’la ilişkilerine bakıldığında ilk yıllar rekabet, çatışma ve savaş ekseninde şekillenmiştir. İran’ın günümüzde Irak’taki artan nüfuzu ise ABD’nin Irak işgaliyle beraber hızlanmıştır. Nitekim uzun yıllar iktidarda kalan Saddam Hüseyin’in indirilmesiyle birlikte ortaya çıkan otorite boşluğu İran tarafından fırsat olarak değerlendirilmiştir. İşgalden sonra kurulan geçici hükümetlerde İran, bölgedeki Şii unsurları destekleyerek devlet yönetimindeki varlığını peyderpey artırmıştır.

Bu bölümde de İran’ın devrim sonrası Irak ve Suriye’deki varlığı ele alınacak ve öncesinde her iki ülke ile olan siyasi ilişkilerine değinilecektir. Bunun yanı sıra tezin ana konusunu belirleyen İran’ın asimetrik güç kapasitesi, Irak ve Suriye’deki Şii milis güçlerinin faaliyetleriyle somutlaştırılacaktır.

4.2.1 Irak İşgali Sonrası İran’ın Bölgesel Etkinliği

2003 yılında ABD koalisyonu öncülüğünde Irak’taki istikrarsızlıkları ortadan kaldırmak ve demokratikleşmesini sağlamak amacıyla bir dizi operasyon başlatıldı. Bu durum başta Irak’taki muhalefet olmak üzere bölgedeki birçok kesim tarafından memnuniyetle karşılandı. Çünkü Irak’ta Saddam Hüseyin’in artan otoritesi özellikle Şii ve Kürt grupların mevcut politikadaki nüfuzunu da engellemekteydi. Bu nedenle ABD’nin başlatmış olduğu bu operasyon belki de baskılanan gruplara yeni bir yaşam alanı sunacaktı. Ancak işgalin ertesinde Irak’ta S. Hüseyin’e karşı oluşan yapılar arasında da çatlak meydana gelmeye başladı. ABD her ne kadar bölgede bir geçiş koalisyonu oluşturmak istese de her grubun kendi ideolojik tutumu ile orantılı olarak gücünü ve nüfuzunu artırma isteği bölgedeki düzen arayışlarını da olumsuz etkilemekteydi (Sinkaya, 2013).

Bu kapsamda Irak işgali sonrası bir taraftan kendi özerkliğini ilan etme arayışında olan Kürt gruplar, diğer taraftan Irak’ın asıl sahibi olduklarını iddia eden Şii gruplar

bölgedeki rekabeti farklı bir boyuta taşıyarak olası uzlaşılardan önünü tıkamaktaydı. Bununla beraber gerek ABD işgali sonrası oluşan otorite boşluğu gerekse bölgedeki devlet dışı aktörlerin hegemonik istekleri bölgeyi adeta bir sorun yumağına dönüştürdü. Ayrıca ABD'nin Irak'ın bütününde kontrolü elinde tutamaması da bu sorunu şekillendiren diğer unsurlar arasında yer almaktadır. İran'ın Irak'taki ilerleyişi ve nüfuzu da tam olarak ABD işgali sonrasına denk gelmektedir. Bunun yanı sıra İran ve ona bağlı şii gruplar her ne kadar ABD'yi şer eksenli olarak konumlandırırsa da Irak'ın işgalinde ortak bir tavır benimsemişlerdir. İran, Arap Baharına kadar olan döneme dek dış politikada yumuşak güç enstrümanları ve diplomatik girişimlerle hareket etmiş bu durum da bölgedeki diğer aktörlerle çatışma ihtimalini azaltmıştır.

Devrim ile birlikte İran, ideolojisini kurumsal bir boyuta taşıyarak hareket etmiş ve bölgesel projeksiyonunu da bu olgu üzerine inşa etmiştir. Bölgesel denklemleri kendi lehine çevirmek adına bu ideolojik tutum çerçevesinde “devrim ihracını” gerçekleştirme arzusuyla dış politikasını şekillendirmiştir. Irak, bu doğrultuda İran'ın bölgesel tasavvurunda en makul bir konumda yer almaktadır. Nüfusunun yüzde altmışına yakın bir bölümünün Şii inanca sahip oluşu, Necef ve Kerbela gibi şehirlerin İran devriminin ideolojik temelleri açısından önemli bir yerde duruşu, Irak'ın neden elde tutulması gerektiği sorusunun, kısmi olarak anlaşılmasını sağlamaktadır (Öztürk, 2018).

Irak, dini motivasyonlar dışında ayrıca güvenlik noktasında da İran açısından önemli bir yerde durmaktadır. Bu kapsamda İran'ın bölge siyasetine yönelik güvenlik hususunda en temel iki endişesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki ABD'nin işgal sonrası bölgede kalıcı olarak yer edinmesi ve dolayısıyla İran'ın yanı başında devrime oldukça karşı bir küresel aktörün varlığıdır. İkincisi ise Bağdat'ta kurulabilecek olası bir rejimin İran devrim değerlerinden uzak oluşu ve “düşman” bir rejimin Irak'ta tesis edilmesidir. İran bu yüzden Irak için devrim liderine bağlı hareket eden DMO'yu görevlendirmiş ve bölgeye yönelik politikalarını bu yapı üzerinden ilerletmiştir. Özellikle “Kudüs Gücü” 2005 yılından sonra Irak'ta Şii varlıklara askeri eğitim ve danışmanlık hizmetleri sağlayarak onların bölgedeki nüfuzunu tesis etmiştir (Korkmaz, 2016).

Irak Şii havzasının Saddam sonrası iktidar tahayyülü, İran'ı cesaretlendirmiş ve bu minvalde gerek Kudüs Gücü gerekse ülkedeki diğer paramiliter yapılar işgal sonrası oluşan kargaşada en büyük aslan payını elde etmiştir. Fakat Irak'ta İran'ın bu ulus aşırı projeksiyonlarını eleştiren ve karşı çıkan Şii gruplar da mevcuttur. Örneğin ABD işgaline karşı çıkan ve buna taviz vermeyen Mukteda es Sadr grubu İran'ın Irak'taki varlığından da rahatsız olmaktadır. Nitekim İran, ABD işgalini ilk dönemde açıkça desteklemese bile herhangi bir tarafı desteklemeyerek müdahaleyi kolaylaştırıcı davranışlarda bulunmuştur. Yine İran'ın Irak'taki faaliyetlerinden ve dini liderlik makamının siyaset ve orduya müdahalesinden hoşnut olmayan Ayetullah Sistani ve ona biat eden Şii havzası, Irak'ta önemli bir etki alanına sahiptir. Sistani, Irak Şiiilerinin ruhani lideri olarak da bilinmektedir. Necef kentinde ikamet eden Sistani, Irak'ta çok güçlü Şii aşiretlerinin desteğini almaktadır. Bu cenahın mensubiyetleri de ABD müdahalesine karşı çıkarak, işgalin Irak'ın bütünlüğünü bozduğunu dolayısıyla dini motiflerin ortadan kalkacağını ileri sürmüştür (İHH, 2015).

4.2.2 Devrim Sonrası İran'ın Suriye Stratejisi

İran devriminin başlangıcına kadar Suriye ile olan ilişkilerin pek de sıkı olduğu söylenememektedir. Ancak devrimle beraber İran ve Suriye arasındaki bağlar giderek artmış ve bölgesel sorunlarda ortak bir dayanışma örneği sergilenmiştir. Bununla birlikte bu dayanışmanın arkasında Irak yönetiminden gelen ortak tehditler gösterilebilir. Saddam Hüseyin'in her iki ülkeye karşı saldırgan dış politikası bu bağları daha da kuvvetlendirmiş ve birlikte aksiyon almasına yöneltmiştir. Öte yandan Suriye diğer Arap hükümetlerin aksine, 1980-1988 Irak-İran savaşında İran safında yer almış ve bu durum İran'a büyük avantajlar sağlamıştır. Yine İsrail'in 1982 yılında Lübnan'ın güneyine başlattığı işgal girişimi Suriye ve İran'ın dayanışmasını güçlendiren unsurlar arasında yer almaktadır. O dönemde İran Lübnan'daki Şii varlıkları İsrail'e karşı desteklemiş ve Suriye de İran'a buradaki Şiiilere ulaşabilmesi için büyük bir destek sunmuştur. Bu tarihten itibaren İran'ın organizasyonunda Hizbullah örgütü tesis edilmiş ve İsrail'e karşı direnişler bu minvalde şekillenmiştir. Hizbullah'ın Lübnan'da kök salmasına bir nevi Suriye hükümeti aracı olmuştur. Böylelikle Suriye İsrail ile doğrudan muhatap olmadan İran destekli milislerle güney ve batı bölgelerini korumaya almıştır (Çalışkan, 2016).

Yine 2003'teki ABD'nin Irak işgali hem Suriye'yi hem de İran'ı tedirgin etmiştir. Bu ortak tehdit iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran etken olarak değerlendirilebilir. Ancak 2011'de ABD'nin Irak'tan çekilmesi gündeme gelince her iki ülke bunu memnuniyetle karşılamış ve oluşan boşluğu İran bir fırsat olarak değerlendirmiştir.

İran hemen her dönemde Suriye'ye uluslararası ortamda arka kollamış ve aralarındaki bu ittifaka büyük önem atfetmiştir. 2005 yılında Lübnan Başbakanı Refik Hariri suikasti sonrası Suriye yönetimi dikkatleri üzerine toplamış ve bu kapsamda başta ABD olmak üzere batılı müttefikler tarafından ciddi bir baskı oluşmuştur. İran ve Rusya ise bu baskıyı dizginleyerek konunun gündemden düşmesine yardımcı olmuştur. Bu bakımdan 2011'de Suriye'de başlayan ayaklanmalar sonrası hem İran hem Rusya Şam yönetimiyle birlikte hareket etmiştir. Her iki ülkenin gelecek hesaplamalarında Suriye çok önemli bir stratejik konumda yer almaktadır. Bununla beraber ABD işgali, her ne kadar İran ve Suriye için tehditleri beraberinde getirse de işgal sonrası hükümeti devralan Şii ekol İran'a bölgede önemli imtiyazlar sağlamıştır. Böylelikle Irak'tan Suriye'ye oradan da Akdeniz'e ulaşan bir alan İran'a kapı aralamıştır. Zaten öncesinde Lübnan'da Hizbullah'ın derinliği biliniyorken Irak'ta böyle bir fırsatın doğuşu bölgedeki Şii yapbozun büyük bir kısmını tamamlamış oldu (Tamer, 2018).

Tüm bunların yanı sıra 2011'de Tunus'ta başlayan ve daha sonrasında Arap yarımadasını teslim alan halk hareketleri, Suriye için büyük bir endişe uyandırdı. Ancak bu halk hareketleri ilk başlarda İran tarafından desteklenmekte ve "İslami uyanış" olarak betimlenmekteydi. Suriye'ye Mart 2011 tarihi itibarıyla sıçramasıyla birlikte, İran bu hareketleri tehdit olarak görmeye başladı. Türkiye'nin defaatle sorunu çözmeye yönelik attığı girişimler Suriye hattında karşılıksız kalmış ve İran, Suriye için güvenilir bir liman olarak görülmüştür. Bu tarihten sonra Şam yönetimi göstericilere karşı sert müdahalelerde bulunmuş ve bölge adeta kaosun eşiğine dönmüştür. İran, halk hareketlerinin başlamasından bu yana Esad'ın iktidarda kalması gerektiği görüşünü tekrar etmiş ve bu yönde desteklerini sonuna kadar sürdürmüştür. Çünkü Suriye iktidarının düşmesiyle beraber kendi ulusal güvenliğinin de tehlikeye düşeceğine inanmaktadır. Ayrıca yıllardır hayalini kurduğu direniş eksenli projesinin önemli bir ayağında böyle bir son buluşun, İran için bunca yıllık yatırımların gözden çıkarılması olarak yorumlanmalıdır.

Suriye’deki istikrarsızlığın düğümlemesiyle paralel olarak İran’ın Esad’a vermiş olduğu siyasi destek sahaya da yansımıştır. Bu minvalde başta Lübnan Hizbullah’ı olmak üzere bölgedeki Şii varlıklarını bu bölgeye sevk etmiştir. İran’ın bölgesel vekil unsurlarına baktığımızda son derece mobilize bir ağı olduğunu görebilmekteyiz. Öyle ki Suriye iç savaşıyla beraber, Lübnan dışında Afganistan, Irak, Yemen, Bahreyn ve bilinmeyen birçok menşeli gönüllü savaşçı bölgede bulunmaktadır. İran bu anlamda hem finansal hem de askeri eğitim, danışmanlık, ve istihbarat gibi alanlarda çeşitli yardımlarda bulunarak bu grupların kesintisiz direnişini sağlamaktadır. Ayrıca İran sadece bölgedeki vekil güçlerle yetinmeyip DMO’nun yetkili komutanlarını da sahaya göndermiş ve ekipleri bizzat koordine etmiştir. Buna ek olarak Rusya’nın da iç savaşa müdahale olmasıyla beraber Şam eksenini, gücünü muhafaza etmiş ve İran destekli milislere alan hâkimiyeti kazandırmıştır (Posch, 2017).

4.3 Suriye ve Irak’ta Faaliyet Gösteren Şii Milis Güçleri

Bölgede bulunan Şii milis güçleri tek bir ülkede faaliyet göstermemekle birlikte birden fazla ülkede mobilize olmaktadır. Bir sonraki bölümde detaylıca ele alınacak bu milis güçleri her ne kadar bir dini veya etnik grubu temsil etse de ortaya çıktığı ülkenin haricinde de örgütlenebilmektedir. Bunun yanı sıra İran, bu unsurların motivasyonunu artırmak ve iyi bir savaşçı olmalarını sağlamak adına dini öğretilerle desteklemektedir. Örneğin 2014 yılında Irak Şam İslam Devleti’nin (DEAŞ) bölgedeki işgalini hızlandırmasıyla birlikte İran destekli bu milis güçleri bölgede bulunan Şiilik inancının kutsal mekânlarını korumak maksadıyla DEAŞ’a karşı mücadele ettiklerini ileri sürmüştür.

Milis güçlerinin gayri nizami ve asimetrik yapısı, onları bölgedeki diğer modern birliklere karşı daha dayanıklı kılmaktadır. Bunun yanı sıra modern birliklere oranla daha az maliyetle operasyonlarını icra etmektedir. Son olarak bölgedeki çoğu Şii milis gücünün askeri eğitimi, lojistiği ve modernizasyonu İran DMO tarafından sağlanmaktadır. Şii milislerin bir kısmı da Irak dini lideri Ayetullah El Sistani tarafından desteklenmektedir. İran ve Irak mercileri arasında bazı konularda fikir ayrılıkları yaşansa da sahada milis güçlerinin faaliyetleri Şii nüfuzuna katkı sağlamaktadır.

4.3.1 Haşdi Şabi

2014 yılının Haziran ayında Irak-Şam İslam Devleti'nin Musul'u ele geçirmesinden sonra Irak hükümeti askeri kapasitesini yeniden gözden geçirmiştir. DEAŞ, Musul'u ele geçirdikten sonra yeni hedefi Şii nüfusun ve kutsal mekânların yoğun olduğu bölgeler olmuştur. Bu duruma karşı Irak dini mercii Ayetullah El Sistani bir seferberlik çağrısı yaparak bütün Iraklı vatandaşları DEAŞ'a karşı mücadele etmeye davet etmiştir. Bunun üzerine çoğunluğu Şii olmak üzere, birçok grup DEAŞ'a karşı mücadele etmek için gönüllü olarak bu harekete katılmıştır. Daha sonra bu dağınık ve düzensiz gruplar Haşdi Şabi olarak tek çatı altında toplanmış ve Sistani tarafından desteklenmiştir (IISS, 2019, s.122). Sistani'nin bu çağrısı İran tarafından da destek görmüştür. Haşdi Şabi'nin içinde Şiilerin yanı sıra Sünniler, Hristiyanlar, Yezidiler gibi farklı etnik ve dini kökenli gruplar da yer almaktadır. Yine bu gruplardan bazıları ABD tarafından Irak El Kaidesi'ne karşı desteklenmiştir. Yayımlanan bazı raporlara göre Haşdi Şabi'nin kurulduğu ilk yıllarda elliye yakın milis gücünü bünyesinde barındırdığı belirtilmektedir. Haşdi Şabi'nin günümüzde bilinen en etkili milis güçleri arasında Bedir Örgütü, Ketaib Hizbullah, Asaib Ehlul Hak (AEH), Ketaib İmam Ali, Saray El Selam, Hareket El Nuceba, Ketaib Seyyid El Şuheda ve Horasan Tugayı yer almaktadır (Rawabet Center, 2016).

İlk olarak düzensiz ve paramiliter bir yapı olarak ortaya çıkan Haşdi Şabi'nin profesyonelleşme süreci dönemin Irak Cumhurbaşkanı Fuat Masum tarafından başlatılmıştır. Kasım 2016 yılında Irak parlamentosunda alınan bir kararla örgütün yasal zemini hazırlanmış ve faaliyetlerini bu çerçevede sürdürmüştür. Bu kapsamda örgüt, Başbakanlık makamının kontrolüne bırakılmıştır. 2017 yılında örgütün DEAŞ'a karşı yürütmüş olduğu mücadele zaferle sonuçlanmış ve bu tarihten sonra Haşdi Şabi'nin devam ettirilmesine dair tartışmalar gündeme gelmiştir. Örgütün dağıtılması veya Irak ordusuna dâhil edilmesi tartışma konularından bazılarıdır. Ancak tartışmalardan bir sonuç çıkmamış ve örgüt yapısı büyük oranda muhafaza edilmiştir. Bunun yanı sıra örgütün Irak hükümetince desteklendiği ve yetkililerinin maaşa bağlandığına dair bazı bilgiler de elde edilmiştir (Watling, 2019).

Örgütün yasal zemini olmasına rağmen halen günümüzde kurumsallaşamadığı görülmektedir. Bu durum üye gruplar arasında zaman zaman ihtilafa neden

olmaktadır. Günümüzde Haşdi Şabi'den ayrılarak bağımsız bir şekilde faaliyetlerini sürdüren birçok örgüt bulunmaktadır. Örgütte yaşanan bu çözülmenin nedenlerinden biri Ocak 2020'de ABD tarafından Ebu Mehdi El Mühendis'in öldürülmesidir. Mühendis, Haşdi Şabi'nin üzerinde önemli bir etkiye sahipti. Ölümünün ardından örgütün sevk ve idaresi, lojistik ve finansmanında çok ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Mühendis'in yerine Ketaib Hizbullah'ın kurucularından Ebu Fedek, örgütün yeni komutanı olarak atanmıştır. Ebu Fedek'in atanmasına yönelik örgüt içinde Irak dini lideri Ali Sistani'ye yakın bazı milis gruplar itirazda bulunmuş ve Nisan 2020'de örgütten ayrılarak doğrudan Irak Başbakanlık makamına bağlanmıştır (Al Sadoun ve Alaca, 2020).

4.3.2 Asaib Ehlul Hak (AEH)

Asaib Ehlul Hak (AEH), Haşdi Şabi çatısı altında Irak merkezli kurulan bir örgüt olup Irak'taki şii milisler arasında en etkili yapılardan biridir. Mukteda El Sadr tarafından kurulan Mehdi Ordusu'nun 2008 yılında silahlı eylemlerine son vermesini açıklamasıyla örgüt içinde bu durumdan rahatsız olan bir grup Kays El Hazali liderliğinde AEH'i kurmuştur (Kılıç, Gök ve Keskin, 2018). Örgüt İran'a ve rehber Hamaney'e bağlılığıyla bilinmektedir. Bununla birlikte İran'ın Irak siyaseti üzerindeki nüfuzunda örgüt önemli bir yere sahiptir. Irak'ta Şii nüfusun yoğun olduğu bölgeler başta olmak üzere ülkenin birçok kentinde faaliyetlerini sürdürmektedir. 2011 yılında Suriye iç savaşının başlamasıyla örgüt mensupları Esad rejimi saflarında yer almış ve isyanların bastırılmasında aktif rol üstlenmiştir. Ayrıca AEH, İran'ın bölgedeki direniş eksen politikasının önemli unsurlarından biri haline gelmiştir. İran DMO'nun bölgedeki özel kuvveti Kudüs Gücü tarafından örgüt mensuplarına yönelik askeri danışmanlık, istihbarat, mühimmat ve finans desteği sağladığı bilinmektedir. Suriye'deki Iraklı Şii milislerin çatı örgütü olarak bilinen Ebu Fadıl Abbas Tugayı'na en çok destek veren örgütlerden biridir. Günümüzde örgüt üyesinin 15.000 civarında olduğu belirtilmektedir. Son olarak savaşçılar, bölgedeki çatışma yoğunluğuna göre konumlanmakta ve ülkeler arası hızlıca mobilize olmaktadır (Jones, 2019).

4.3.3 Ebu Fadıl Abbas Tugayı

Ebu Fadıl Abbas Tugayı, Suriye'deki Irak kökenli Şii milis güçlerinin oluşturmuş olduğu çatı örgütlenmedir. İlk olarak Ketaib Hizbullah ve Mehdi Ordusu tarafından kurulan bu örgüt zamanla bölgedeki diğer Şii milisleri de içine alarak genişlemiştir.

Adını Kerbela hadisesinde şehit edilen Hz. Ali'nin oğlu Abbas'tan almaktadır. Bu bakımdan örgüt propagandasında mezhepsel konular ön planda tutularak mensuplarının motivasyonu korunmaktadır (Özdemir, 2022).

Örgüt, İran'a ve özelde devrim rehberi Hamaney'e bağlılığıyla ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte örgüt, Suriye iç savaşından sonra İran'ın da destekleriyle oluşturulan Yerel Savunma Güçleri (YSG) ile koordineli hareket etmektedir. Şam ve Humus kentlerinin muhtelif kasabalarında aktif olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Bunun yanı sıra Deyrezzor'da da yakın zamanda karargâhlarının olduğu bilinmektedir.

Yine örgüt, iç savaşın başlangıcından günümüze Esad rejiminin yanında yer alan Lübnan Hizbullahı ile yakın ilişkilere sahiptir. Öyle ki Suriye'nin yeniden inşası ve siyasi geçiş sürecinde tüm bu yapılar, İran etki kapasitenin önemli sac ayaklarını oluşturmaktadır (Orhan, 2015). Son olarak Ebu Fadıl Abbas Tugayı, İran destekli Şii milis güçleri ile DMO arasındaki iletişimi ve koordinasyonu sağlamaktadır.

4.3.4 Hizbullah El Nuceba Hareketi

Hizbullah El Nuceba Hareketi, AEH'te daha önce görev alan Ekrem El Kaabi tarafından 2013 yılında kurulmuştur. Temel kuruluş gayesi, Irak ve Suriye'de bulunan kutsal mekânların DEAŞ ve benzeri terör örgütlerinden korunmasıdır. Örgütün İran DMO tarafından finanse edildiği bilinmektedir. Bununla birlikte örgüt lideri Kaabi, velayeti fakih sistemine ve devrim rehberine olan bağlılığını dile getirerek İran tarafından desteklendiğini teyit etmektedir (Semin, 2021).

Suriye'de faaliyet gösteren Ammar Bin Yasin Tugayı, El Hamad Tugayı ve İmam El Mucteba Tugayı da Hizbullah El Nuceba Hareketi altında yer almaktadır. Hareket, 2017 yılında ABD tarafından İran destekli terör örgütleri yaptırım listesine alınmıştır. Yaptırım nedenleri arasında örgütün insan hakları ihlalleri gerçekleştirdiği ve Lübnan Hizbullahına destek verdiği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra 2017 yılında Golan Tepelerini İsrail'den alarak Suriye'ye yeniden kazandırmak ve İsrail'i yok etmek üzere kurulan Golan Kurtuluş Ordusu yine Hizbullah El Nuceba Hareketi'nin girişimleriyle ortaya çıkmıştır. Hareket'in Irak ve Suriye'de toplam 10.000 civarında milise sahip olduğu ve bunlardan 3.000'e yakını Suriye'de savaştığı düşünülmektedir (Suriye Gündemi, 27 Ekim 2018). İlk başta Seyyide Zeynep bölgesinin korunmasında

konuslanan örgüt, daha sonra muhalif güçler ve DEAŞ'ın Suriye topraklarında artan etkinliği nedeniyle Şam ve Halep'te de faaliyetlerde bulunmuştur (Özdemir, 2022).

4.3.5 Mehdi Ordusu

Mehdi ordusu 2003'te ABD'nin Irak işgali sonrası Mukteda Es-Sadr tarafından kurularak faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır. Kısa bir süre sonra 300'e yakın personeli Lübnan'a eğitim almak adına göndermiş ve burada da Hizbullah'ın kamplarında bir süre istihdam edilmiştir. Mehdi ordusunun Hizbullah'la bu irtibatının İran tarafından kurulduğu öne sürülmekle birlikte grubun lider kadrosu bir çok defa İran DMO Kudüs Gücü eski komutanı Kasım Süleymani ile bir araya geldiği bilinmektedir. Yine bu örgütün kurulduğu yıllar itibariyle Hizbullah tarafından silah eğitimi, suikast planlama ve istihbarat gibi alanlarda Suriye ve Irak'ta da eğitimler aldığı bilinmektedir. Örgütün toplam savaşçı kapasitesine baktığımızda 10.000'e yakın bir milis ağı bulunmaktadır. Bunlardan 500'e yakın savaşçı, Suriye'de; Şam, Hama ve Halep'te Esad safında yer almaktadır. Ancak örgütün 2014 yılında Suriye'de resmen bulunduğunu açıklamasının ardından burada diğer Şii grupların Esad'ı koruma gibi bir amacı varken kendilerinin buradaki türbeleri korumak amacıyla bulunduğunu iddia etmektedir. Ayrıca örgüt lideri Mukteda Es-Sadr, İran ile ilgili bağlantılarını reddetmekle beraber, özellikle DEAŞ sonrası İran'ın Irak'taki faaliyetlerini de tepkiyle karşılamıştır. Genel olarak Mehdi Ordusu, Şii milliyetçiliğiyle ön plana çıkmış ve faaliyet alanını türbelerin korunması gibi bir görevle sınırlı tuttuğunu ileri sürmüştür (Karataş, 2018).

4.3.6 Lübnan Hizbullahı

Lübnan Hizbullahı, İran'ın 1979 yılından sonra benimsemiş olduğu devrim ihracı politikasının en somut ve başarılı örneklerinden biridir. Bu nedenle Hizbullah'ın kuruluş serüvenini incelemek günümüzdeki diğer bölgesel Şii unsurların da anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Hizbullah'ın, 1978'lere kadar dayanan bir serüveni olmakla birlikte esas itibariyle 1985 yılında kurulmuş çoğunluğunu Şiilerin oluşturduğu bir örgütlenmedir. 1985 yılında yayınladığı bir bildiride İran rehberi Humeyni'ye ve velayeti fakih müessesesine bağlılığını açıkladı. Bu bakımdan Ayetullahı dini anlamda en yüce merci makamı olarak görmekte ve Lübnan Hizbullah'ını da bu makamın bir sekreterliği olarak tasvir etmektedir.

Hizbullah'ın eylemlerindeki meşruiyet araçlarından biri de Şiilik öğretileridir. Bu öğretiler üzerine inşa edilen hareket, İran merciinden beslenmektedir. Dönemin konjonktörüne göre Hizbullah, eylemlerinde şiddet temelli araçları kullanarak bunun da dayanağını Şiilik inancıyla meşrulaştırmaktadır. Bunun yanı sıra hareketin ortaya çıkmasında ülkedeki askeri-politik gelişmeler de etkili olmuştur. İsrail'in 1982 yılında Lübnan'ı işgalinden sonra Hizbullah hareketi eylemlerine hız vermeye başladı. Ayrıca 2000'li yıllara kadar Şiilerin Lübnan devleti içindeki kültürel ve siyasal dışlanmışlığı, Hizbullah'ın şiddet kullanma eğilimini artırarak radikal bir örgüte dönüştürdü. Bu süreçte Lübnan'da mukim ve Şii dünyasında önemli din adamlarından Şeyh Suphi Tufayli ve Seyyid Abbas El Musevi'nin liderlik ettiği hareketlerle birleşerek Hizbullah'ın yapısı şekillendirildi. Bu kapsamda 1982-1983 yılları arasında bu iki hareketin temsilcileriyle Baalbek'te yapılan toplantılar, Hizbullah yapılanmasında önemli bir yere sahiptir.

Hizbullah'ın ideolojik olarak temellerini de 1978 yılına kadar dayandırmak mümkündür. Günümüz Hizbullah Sekreteri Hasan Nasrallah'ın hocası Abbas Musevi Necef'ten Baalbek'e yerleşerek çalışmalarını burada yürütmüş ve örgüt kuruluşuna zemin hazırlamıştır. Bunun yanı sıra 1981-1985 yılları arasında İran'ın Şam büyükelçiliği görevini ifa eden Ali Ekber Muhteşemi de Hizbullah'ın kuruluş sürecinde önemli rol üstlenmiştir. Görev süresi boyunca Lübnan'a sıklıkla ziyaretler gerçekleştirerek otorite boşluğundan faydalanmış ve İran devrim rehberi Humeyni'den aldığı talimatları buradaki Şii din adamlarıyla paylaşmıştır. Büyükelçiliği sonrası İran içişleri bakanı olarak tayin edilen Muhteşemi, Lübnan'daki Hizbullah deneyimini İran'ın diğer bölgesel Şii unsurlarına aktarmayı hedeflediğini açıklamıştır (Alagha, 2007).

Hizbullah'ın Lübnan'daki faaliyetlerini tabana yaymasındaki en önemli çalışmalardan biri de "Dokuzlar Komisyonu'nun" kurulmasıdır. Komisyonda Beka bölgesinden üç, İslami komitelerden üç ve İslami Emel hareketinden de üç kişi bulunmaktadır. Komisyonun kuruluşu ve çalışmalara başlanmasında İran devrim rehberi Humeyni'nin desteği olduğu belirtilmektedir. Kuruluş amaçlarına bakıldığında Şii kesimin temsiliyeti, kurulacak olan partinin şekli ve yapısı gibi konular bulunmaktadır. Her ne kadar bir siyasi parti olarak kurulmuş olsa da silahlı eylemlere başvurmaktan

çekinmemiştir. Kurulduğu ilk yıllarda parti kanadı bu silahlı eylemleri reddederek ilgisinin olmadığını belirtmiştir (Boran, 2007).

Hizbullah'ın uluslararası kamuoyunda ilk duyumu, 1983'teki büyük kanlı bir eyleme dayanmaktadır. Bu tarihte ABD ve Fransız askerlerinin olduğu bir karargâha saldırı düzenlenmiş ve 300'e yakın asker hayatını kaybetmiştir. Bu tarihten sonra Hizbullah ülke içerisindeki etkinliğini arttırmaya başlamıştır. Yapılan bu eylemler ülkedeki diğer örgütler tarafından üstlenilmeye başlanınca, Hizbullah yaptığı eylemleri duyurma kararı almıştır. Hizbullah'ın kısa sürede halk desteğini almasının sebeplerinden biri de İsrail'in Lübnan işgali sonrası ortaya çıkan güvenlik sorunları olmuştur. İşgal ile birlikte ülkede ciddi bir güvenlik zafiyeti oluşmuş ve İsrail'in ayrılmasından sonra da devam etmiştir. Hizbullah'ın ülke yönetiminde giderek artan hakimiyeti de oluşan bu otorite boşluğunda sağlanmıştır. İsrail işgalden sonra Lübnan yüzölçümünün %10'u kadar bir güvenlik şeridi oluşturarak ülkeden ayrılmış ve bu şeridin güvenliği için iş birliği içinde olduğu Güney Lübnan Ordusu'nu görevlendirmiştir (Norton, 2000). 2000 yılına kadar olan süre zarfında Hizbullah'tan İsrail'e ve İsrail'den güney Lübnan'a çok sayıda saldırı düzenlenmiştir. Yine Güney Lübnan Ordusu bulunduğu bölgede Hizbullah'a destek veren - Müslüman veya Hristiyan farketmeksizin - grupları hedef almıştır. Bu kapsamda İsrail ve Güney Lübnan Ordusu arasında baskılanan halk, Hizbullah'ı bir kurtarıcı olarak görmüş ve örgütün faaliyetlerine destek vermiştir. 2000 yılından sonra Hizbullah'ın İsrail sınırlarına olan saldırıları yine aynı şekilde devam etmiştir.

2006 yılında Hizbullah, İsrail bölgesine sızarak bazı askerleri infaz etmiş ve iki askeri de kaçırarak Lübnan'a getirmiştir. Bu olay Lübnan – İsrail ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmış ve Temmuz 2006'da Lübnan'ın İsrail tarafından yeniden işgal edilmesine yol açmıştır. İşgal süresince Güney Lübnan'ın büyük bir kısmı tahrip edilmiş ve çok sayıda Şii köyleri hedef alınmıştır. Savaşın önlenmesine yönelik BM tarafından oluşturulan ateşkes taslağı ABD tarafından reddedilmiştir. Ortalama 1300 kişinin hayatını kaybettiği bu savaş, halkın Hizbullah'a daha fazla destek vermesiyle sonuçlanmıştır. Bununla birlikte İsrail ordusunun karadan Hizbullah'a karşı yetersiz kalışı ordusunun güçlü imajını da zedelemiştir. 2008 yılına kadar halkın büyük bir kısmının desteğini alan Hizbullah, 2008 yılında Beyrut'a yönelik işgal girişimiyle itibarını zedelemiştir. Yine 2011 yılında Suriye iç savaşına taraf olmasıyla beraber bu

destek daha da azalmıştır. Günümüzde ise destekçilerinin büyük çoğunluğunu Şii gruplar ve az da olsa Hristiyan partiler oluşturmaktadır (Danış, 2016).

Hizbullah'ın İsrail'e yönelik yıpratıcı bu saldırılarının arkasında İran desteği de bulunmaktadır. Hizbullah, siyasi ve askeri olarak güçlendiği ilk yıllarda İran DMO'dan danışmanlık almıştır. Yine günümüzde Kudüs Gücü bünyesinde çeşitli danışmanlık ve istihbarat desteği de aldığı bilinmektedir. Hizbullah, kuruluş gayesini İsrail karşıtlığı ve onunla mücadele üzerine kursa da faaliyetlerini günümüzde Suriye, Irak ve Yemen'de de görmek mümkündür. Bu kapsamda oradaki çeşitli milis kuvvetlerine eğitim, teçhizat ve istihbarat desteği sağlamaktadır. İran, Lübnan'ı devrim ihracı politikasının bir parçası olarak görmekte ve bu modeli diğer devletlere rol model olarak sunmaktadır. Çünkü geline nokta 1980'den günümüze Hizbullah, Lübnan'da çok güçlü bir siyasi ağına sahip olmuştur. Zaten İran'ın milis gücü oluşturmadaki temel motivasyon da Hizbullah gibi kendi kendine yetebilir bir mekanizmaya sahip olmaktır. Bu bakımdan Hizbullah, Lübnan'da devlete paralel bir yapılanmadan ziyade devletin kendisi olmayı amaç edinmiş nitekim kısmen de olsa başarılı olabilmıştır (Hollingshead, 2018, s.24). Geline nokta Hizbullah Lübnan meclisinde siyasi olarak da temsiliyet kapasitesini artırmıştır. Lübnan'da şu anda uygulanan sisteme göre meclis başkanlarının Şii olma zorunluluğu esasında Hizbullah'ın ülke içerisinde ne gibi kazanımlar elde ettiği veya edeceğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Kökçam ve Özkaynak, 2019).

4.3.7 Fatimiyyun Tugayı

Bu örgütü; İran'ın son zamanlarda kendi vekâlet savaş stratejileri bağlamında oluşturduğu ve Esad safında savaşmak adına desteklediği bir tugay olarak nitelemek mümkündür. Tugay daha çok Afganistan'da bulunan Hazara'lardan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra Suriye iç savaşının ortaya çıkmasıyla beraber İran burada ciddi anlamda asker kaybı yaşamış ve bunu önlemek adına ülkedeki Afgan göçmenleri mobilize ederek cüzi ücret karşılığında burada savaşmaya yönlendirmiştir. Bununla birlikte Afgan savaşçılar Suriye savaşının ilk yıllarında Irak kökenli Abul Fadl el-Abbas Tugayı ve Lübnan Hizbullah'ının bir kolu olan Afganistan Hizbullah'ının komutasında savaşmıştır. Ancak Afgan savaşçıların Suriye'deki sayısı arttıkça 2013 yılında daha organize bir yapı kurulmuş ve Kudüs Gücü'ne bağlı birlikler olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Örgütün savaşçı niteliği daha çok işsiz, fakir ve sosyal

haklar bakımından kısıtlı gruplardan oluşmakta ve radikal eğilimli tipleri bünyesinde barındırmaktadır. İran ülkesindeki bu riski böylelikle sınır dışına taşıyarak krizi fırsata çevirmeyi başarabilmiştir (Vatanka, 2018).

Suriye'deki Afgan savaşçıları üç kategoride incelemek mümkün gözükmektedir. Bunlardan ilki iç savaş başlamadan önce Suriye'ye yerleşen mülteci gruplar olmuştur. Sayıları 3000 olarak tahmin edilmekle birlikte daha çok Şam'ın güneyinde yaşadıkları bilinmektedir. Suriye iç savaşıyla beraber Esad safına katılarak Ebul Fadl el Abbas bünyesinde savaşmışlardır. İkinci grup İran'da yaşayan Afgan mülteciler olup bunlar hayatının hemen hemen üçte ikisini İran'da geçirmiştir. Suriye savaşının başlamasından sonra burada savaşçı olarak istihdam edildiği bilinmektedir. Üçüncü grup ise DMO'ya bağlı sivil inisiyatiflerin Afganistan'da çeşitli yerlerde büro veya seyahat acentesi açarak ikna edilen Afgan savaşçılarından oluşmaktadır. Bunlar da yine para karşılığında Suriye'de istihdam edilmektedir. Elde edilen verilere göre tahmini olarak 20.000 Afgan savaşçı Suriye'de rejim safında yer almaktadır (Farzam ve Sarı, 2017).

4.3.8 Ketaib Hizbullah (Irak Hizbullahı)

Ketaib Hizbullah, Irak Hizbullah'ı olarak da bilinmektedir. 2007 yılında kurulduğu bilinen bu örgüt İran DMO bünyesinde Irak'ta çeşitli görevler üstlenmektedir. Sekreterliğini de yakın zamana kadar Ebu Mehdi El Mühendis yürütmekteydi. Çoğu saldırılarının ABD'nin Irak'taki askeri üslerine planlanması sonucunda dikkatleri üzerine topladı. 2008 ve 2011 yılları arasında ABD koalisyon güçlerine sayısızca saldırılar gerçekleştirdi. 2009 yılında da ABD tarafından terör örgütleri listesine eklendi. 2011 yılında ABD'nin Irak'tan çekilmeye başladığını açıklamasının ardından Ketaib Hizbullah ülkede önemli bir aktör haline gelmeye başladı. DEAŞ'ın ortaya çıkmasıyla beraber ABD'nin bir müddet kadrajından düşen Ketaib Hizbullah birlikte DEAŞ'a karşı mücadele verdi. Örgüt daha sonra Haşdi Şabi çatı örgütlenmesine katılarak faaliyetlerini bu minvalde devam ettirdi. Ocak 2020'de ABD saldırısı ile öldürülen El Muhendis ile beraber örgüt içerisinde de ciddi bir yönetim sorunu ortaya çıktı. Ancak DMO bu açığı kapatmak adına son zamanlarda tecrübeli kadrosunu burada istihdam ederek şii milislere gereken danışmanlığı sağlamaktadır (CISAC, 2019).

4.3.9 Bedir Örgütü

Bedir örgütü Irak'ta kurulan en eski milis ağı olarak bilinmekle beraber 1983 yılında ilk faaliyetlerine başlamıştır. Irak-İran savaşında Irak hükümetinin baskıları nedeniyle İran'a yerleşen mülteciler ve Irak'ta esir alınan halk tarafından kurulmuştur. Baas yönetimine karşı bu dönemde Şiiler ve Kürtler tarafından sıklıkla ayaklanmalar başlatılmış ve Şii ayaklanmaları Bedir örgütü kontrolünde ilerlemiştir. Bununla birlikte İran desteğiyle aynı dönemde Irak İslam Yüksek Devrim Konseyi kurulmuştur. Bedir Örgütü ve Irak İslam Yüksek Devrim Konseyi Saddam Hüseyin'e karşı kurulan en önemli yapılar arasında yer almaktadır. Örgütün kurulma aşamasındaki temel motivasyonlardan biri de Baas rejimi altında ezilen halkların hakkını korumak ve rejimin bu baskılarına karşı siyasi bir irade göstermekti. Ancak zaman içinde parti üyeleri radikal eylemlere başvurarak politik zeminden ayrılmıştır. 2003 yılına kadar silahlı eylemlerine devam eden örgüt, 2003'te silah bıraktığını açıklayarak siyasi partiye dönüştüğünü ilan etmiştir. Ancak her ne kadar bir siyasi parti olarak kurulsa da sahada bir milis güç olarak mücadelesini devam ettirmiştir (Kagan, 2012).

Yine örgüt üyelerinden bir grup, Irak işgalinden sonra devlet yönetimine girerek mücadelesini siyasi alanda sürdürmüştür. 1980 ve 1990'lı yıllar boyunca örgüt, İran sınırları içerisinde üst düzey komutanlar tarafından eğitilerek örgüt mukavemetinin artırılması, gerilla taktikleri, sızma ve adam kaçırma, keskin nişancılık ve patlayıcı yapımı gibi konularda eğitimler almıştır. Irak'ta en eski Şii milis gücü olmasından kaynaklı elde ettiği deneyimlerle Haşdi Şabi'nin kuruluş sürecinde önemli bir rol üstlenmiştir. Yine İran'ın bölgedeki diğer milis güçlerinin savaşıma hazır hale getirilmesinde örgütün katkısı oldukça önemlidir. Bununla birlikte DMO'ya bağlı Kudüs Gücü'nün Irak'taki partnerlerinden biri de Bedir Örgütü olmuştur. Nitekim Kudüs Gücü'nün her yıl örgüte 20 milyon dolar finansman sağladığı belirtilmektedir (CISAC, 2021).

Bununla birlikte İran DMO'su tarafından eğitilen ve Irak-İran savaşında çoğunluğunun yer aldığı bu örgüt, ortalama 20.000 kişiden oluştuğu öne sürülmektedir. Günümüzde liderliğini üstlenen Hadi el Amiri 1970'li yıllarda S. Hüseyin rejimine karşı ayaklanmış ve sonrasında İran'a sığınmıştır. 1980-1988 savaşında İran safında yer almış ve sonrasında ise Irak'taki çeşitli şii grupları

örgütleyerek rejime karşı mobilize etmiştir. 2003 yılı sonrası ise Irak'ta ciddi bir nüfuz elde ederek büyük bir savaşçı ağına erişebilmiştir. 2013 yılına gelindiğinde ise Suriye iç savaşına müdahil olarak, Suriye güvenliğini Irak güvenliği ve bekasıyla eşdeğer olarak görmüş ve diğer milis güçleri de bu minvalde harekete geçirmiştir. Örgütün Halep ve Şam'da etkin olduğu bilinmekle birlikte İran destekli kuvvetlere 1500 kişilik kapasitesiyle destek vermektedir. 2016 yılında üst düzey bir yetkili DEAŞ'ı Irak'ta yenmesinin ardından Suriye'de cepheyi genişleteceklerini açıklamıştır (Watling, 2019, s.27).

Bunun yanı sıra örgüt, günümüz Irak hükümetinin İçişleri Bakanlığı ve federal polis gücünü elinde bulundurmaktadır. Yine örgüt, Irak parlamentosunda önemli bir yeri olan ve Ketaib Hizbullah, Asaib Ehlul Hak ve Ketaib İmam Ali gibi örgütlerin de içinde bulunduğu Fetih Koalisyonu'nda söz sahibidir. Örgütün nihai hedeflerinden biri de Irak'ın güneyinde bir Şii bölgesinin kurulmasıdır. Bu fikir aynı zamanda İran mercii tarafından da desteklenmektedir. Örgüt, faaliyetlerini daha rahat gerçekleştirebilmek adına 2012 yılında Irak İslam Yüksek Devrim Konseyi'nden ayrılma kararı almıştır. Böylelikle DMO ve Kudüs Gücü ile birlikte hareket edilmesinin önündeki yasal engel de kalkmıştır (Kagan, 2012).

Örgüt genel itibarıyla incelendiğinde Irak'ta Şiiler tarafından büyük bir itibarla karşılanmaktadır. Hizbullah gibi Bedir örgütü de hem silahlı olarak mücadelesine devam etmekte hem de siyasal alanda nüfuzunu artırmaktadır. Örgüt ayrıca Haşdi Şabi olarak bilinen çatı organizasyonda da yer almaktadır (Suriye Gündemi, 2018).

5. SONUÇ

Güvenlik kavramının ortaya çıkışını insanoğlunun varoluş tarihine kadar dayandırmak mümkündür. Zaman içinde ortaya çıkan aileler, kabileler yeryüzü üzerinde belirlediği alanlarda yaşamını sürdürmüş ve dışardan gelebilecek tehditlere karşı gücü elinde tutmak istemiştir. Toplulukların güç arayışları zamanla birbirlerinin faaliyet alanlarına müdahale edilmesiyle sonuçlanmıştır. Her dönem farklı güç unsurlarıyla topluluklar birbirlerine karşılık vermiştir. İlk dönemlerde kullanılan ok, yay, sapan, mızrak, sopa, balta gibi unsurlar, teknolojinin gelişmesiyle birlikte daha modern araçların kullanılmasını zaruri kılmıştır. Bu araçların ortaya çıkışı yine güvenlik endişesinin bir neticesidir. Güç ve güvenlik ilişkisini de bu minvalde değerlendirmek doğru olacaktır. Modern dönemde güç ve güvenlik kavramlarını ulus devlet düzeyinde ele alan ve bunlara kavramsal bir çerçeve çizen teorilerin başında realizm gelmektedir. Nitekim realizmin odağında devletler vardır. Güvenliğin tesis edilmesi ve toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi devletin tekeli altındadır. Yine bu akıma göre uluslararası sistemin doğasında anarşizm vardır. Ayrıca devletler, uluslararası sistemin en temel aktörleridir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra idealizm akımı çerçevesinde şekillenen uluslararası sistem, güç ve güvenlik dengesinde kalıcı bir çözüm üretememiş ve İkinci Dünya Savaşı'yla dünya yeniden bir çıkmaza sürüklenmiştir. Realist akım da savaşın nedenleri üzerinde durarak uluslararası sistemin kapsamlı bir analizini yapmış ve devletlerin davranışları üzerinde durmuştur. Yapılan analizlere göre ulus üstü bir otoritenin olmamasından dolayı devletler gücünü sürekli maksimum düzeye çıkarmak istemektedir. Soğuk savaş dönemi bloklar arası mücadeleyi de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra her ne kadar BM gibi düzenleyici bir üst otorite oluşturulsa da ABD ve SSCB arasındaki mücadeleyi önleyememiştir. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte dünya yeniden çok kutuplu bir düzene kavuşmuş ve küresel güç dengesi yerini belirsizliklere bırakmıştır.

Soğuk savaşın sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan otorite boşluğu, küresel güçlerin yanı sıra bölgesel güçlerin de rekabetine kapı aralamıştır. Bölgesel rekabetin en yoğun yaşandığı yerlerden birisi de nitekim Ortadoğu'dur. Soğuk savaş döneminde nispeten dondurulan çatışmalar bu dönemde yeniden gündeme gelmiştir. Teze konu olan İran'ın bölgesel güç mücadelesi de bu dönemde daha fazla ön plana çıkmaktadır. İslam devrimiyle Batı emperyalizmine adeta meydan okuyan İran, bölgesel güç olma

yolunda faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu durum ABD'nin Ortadoğu'daki varlığını da ciddi şekilde tehdit etmiştir. Devrim sonrası İran'ın ABD'yi ve Ortadoğu'daki en önemli müttefiki İsrail'i hedef alan radikal söylemleri bölgedeki tansiyonu yükseltmiştir. İran bununla sınırlı kalmayarak aynı dini paylaştığı diğer devletlerle de sorunlar yaşamıştır. Örneğin Suudi Arabistan'la mezhebe dayalı görüş ayrılıkları üzerinden bir rekabet söz konusudur. İran ve Suudi Arabistan arasında her ne kadar sıcak bir çatışma yaşanmasa da etki alanındaki ülkelerde çatışan taraflar arasında bu durum somut bir şekilde gözlemlenmektedir. Günümüzde halen devam eden Yemen iç savaşı bu rekabetin apaçık bir örneğidir. Suudi Arabistan haricinde bazı ülkelerle de Sünni (Arap) -Şii görüş ayrılıkları rekabetin temelini oluşturmuştur. 1980 yılında Irak'la yaşanan savaş Sünni – Şii geriliminin bir parçasıdır. Her ne kadar bir sınır mücadelesi gibi görünse de Irak tarafından işgal edilen bölgede önemli bir Şii nüfusu bulunmaktaydı. Dolayısıyla bu durum İran'ın Şii nüfusu üzerindeki etkinliğini de tehlikeye düşürmektedir. Genel olarak İran'ın bu dönemdeki bölgesel siyaseti devrim ihracı ve Şii hilali politikası üzerinden şekillenmiştir. Bu politika İran etki kapasitesinin oluşturulmasında önemli bir faktör olmuş ancak kullanılan yöntemler zaman içinde değişmiştir. Örneğin devrimin ilk yıllarında radikal söylemlerle doğrudan çatışmaya taraf olan İran özellikle 1990 yılından sonra bölgesel güvenlik stratejisini yeniden şekillendirmiştir. Bu stratejinin şekillenmesinde şüphesiz 8 yıllık Irak-İran savaşı etkili olmuştur.

8 yıllık savaş neticesinde İran hem ekonomik hem de insan kaynağı açısından çok ciddi kayıplar vermiştir. Çıkarılan bu acı deneyimlerle İran, konvansiyonel ve simetrik savaş stratejisi yerine gayri nizami ve asimetrik savaş stratejisiyle bölgesel güvenlik politikasını şekillendirmiştir. Devrim ihracı ve Şii hilali politikasını da oluşturmuş olduğu bu yeni konseptle hayata geçirmeye çalışmıştır. Ancak izlenilen politikanın sahadaki yansımaları İran hükümetleriyle paralel bir şekilde ilerlemiştir. Bunun nedeni de seçilen her hükümetin aynı siyaset dilini kullanmamasıdır. Örneğin Muhammed Hatemi döneminde devrim ihracı gibi söylemler arka planda tutularak iş birliği, diyalog ve uzlaşya önem verilmiş ve dolayısıyla bölgede çatışmaya yol açabilecek davranışlardan uzak durulmuştur. Fakat Hatemi'den sonra seçilen Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad'ın muhafazakâr ve radikal söylemleri bölgedeki gerilimi yeniden artırmıştır. Seçilen her iki cumhurbaşkanı da devrim değerleriyle yetişmiş ve kurucu rehber Humeyni'nin tedrisatından geçmiş olmasına rağmen kullanmış olduğu

metotla bölgesel politikaların seyrini etkilemektedir. Ancak unutulmamalıdır ki her ne kadar hükümetlerin farklılaşan söylem ve metotları olsa da devrim çıkarları her zaman bu metotların üzerindedir. Bu nedenle İran siyasetinde demokratik ülkelerde olduğu gibi cumhurbaşkanının otoritesinden ziyade devrim rehberinin otoritesi ön plandadır. Bununla beraber retorikte güçler ayrılığı var olsa da bu erklere atanacak kişilerin belirlenmesi ve tayin işlemleri devrim rehberinin kontrolünde ilerlemektedir. Yine ülkedeki silahlı kuvvetler üzerinde de önemli bir otoriteye sahiptir. Devrim sonrası İran, Şah döneminde kalan askeri yapıyı dönüştürerek devrim rehberi kontrolüne bırakmıştır. Çünkü devrim kazanımlarının muhafazasında silahlı kuvvetler önemli bir yere sahiptir. Öyle ki dini lider Humeyni devrimden hemen sonra DMO'yu kurarak silahlı kuvvetlerdeki ilk reformunu gerçekleştirmiştir. Zaman içinde DMO bir silahlı kuvvet olmanın da ötesinde İran siyasetine, ekonomisine ve iç politikasına da yön vererek çok fonksiyonlu bir yapıya dönüşmüştür. Günümüzde İran'ın bölgesel politikalarının yürütücülüğünü Dış İşleri Bakanlığı'nın yanı sıra DMO da yapmaktadır. Dış İşleri Bakanlığı formel ve diplomatik iletişim kanallarıyla bölgesel politikalarını şekillendirirken DMO daha çok informal araçlarla bu politikasını sürdürmektedir. Bölgede Şii milis güçler üzerine kurmuş olduğu bağlantılarla bilhassa devlet otoritelerinin zayıf olduğu yerlerde faaliyetlerini icra etmektedir. DMO yalnızca kara gücünden müteşekkil olmamakla birlikte deniz, hava ve siber gücü de elinde bulundurmaktadır.

DMO'ya bağlı birçok milis güç günümüzde İran'ın bölgedeki etki kapasitesine doğrudan veya dolaylı katkı sağlamaktadır. Nitekim çalışmanın son bölümünde Irak ve Suriye'de İran destekli Şii milis güçlerinin ne denli ülke siyasetine nüfuz ettikleri somut bir şekilde ortaya konmuştur. Irak'ta ABD'nin 2003'teki işgali sonrası Şii milis güçler, İran'ın da desteğiyle her geçen gün faaliyet alanını genişletmiştir. Nüfusunun yarısından fazlasını Şiiilerin oluşturuyor olması, İran'ın elini daha da güçlendirmiştir. İran, DMO aracılığıyla bölgedeki Şii milislere askeri danışmanlık, gayri nizami savaş eğitimi, istihbarat ve finans desteği sağlayarak Irak'ın yeniden inşa sürecine dâhil etmeyi başarmıştır. Siyasi geçiş ve yeni anayasal düzende İran'ın Irak'taki bu girişimi nispeten karşılık bulmuştur. Suriye'de ise Hafız Esad döneminde başlayan ikili ilişkiler Beşar Esad'la birlikte devam ettirilmiş ve pekiştirilmiştir. 2011 Mart ayında Suriye'de ortaya çıkan halk hareketlerinde İran, rejimden yana bir tutum sergileyerek ikili ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Uluslararası kamuoyunun Esad'a olan

baskılarına rağmen İran, Suriye'ye olan desteğini geri çekmemiş ve bu zor zamanda rejimin en güçlü destekçisi olmuştur. Halk hareketleri yerini iç savaşa bırakmış ve rejimin gün geçtikçe muhalefet ve bölgedeki diğer güçlere karşı hâkimiyeti zayıflamıştır. Tam bu noktada İran ve Rusya, kaybedilen toprakların yeniden kazanılması için Şam yönetimine desteklerini sürdürmüştür.

2013 yılında Irak topraklarında halifelik ilan eden Irak Şam İslam Devleti'nin zaman içinde bölgede artan etkinliği, İran'ın Suriye'deki varlığını daha da güçlendirmiştir. 2013 yılından sonra İran destekli Şii milisler, Suriye'deki faaliyetlerine hız vererek DEAŞ ve diğer örgütlerin ülke genelindeki ilerlemesini durdurmak için rejim saflarında yer almıştır. Yine Lübnan Hizbullahı da Suriye iç savaşının başlamasından bu yana Şam yönetimine önemli ölçüde destek vermektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde İran'ın devrim sonrası geliştirmiş olduğu vekâlet savaşı *proxy war* stratejisiyle bölgede Şii unsurlar üzerinden bir etki kapasitesi oluşturduğu gözlemlenmiştir. Bölgedeki bu nüfuzunda bilhassa devrimle birlikte ihdas edilen DMO'nun önemli bir payı bulunmaktadır. Bununla birlikte oluşturulan bu etki kapasitesi İran'ın devrim ihracı ve Şii hilali söylemlerinin uygulamadaki karşılığını ispat etmektedir. İran, Suriye ve Irak'la sınırlı kalmayarak Şii nüfusun yoğun olduğu bölgeler başta olmak üzere halen birçok ülkede faaliyetlerini sürdürmektedir. İran nüfuzu, bilhassa devlet otoritelerinin zayıf olduğu istikrarsız ülkelere daha belirgin bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

2003 yılında ABD ve koalisyon güçlerinin Irak'ı işgalinden sonra parçalanmış bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu durum İran'ın sınır güvenliğini de tehlikeye atmıştır. Çünkü Irak'taki otorite boşluğundan kaynaklı birçok etnik ve dini temelli silahlı aktörler palazlanmıştır. Kontrol edilemeyen yapıların gün geçtikçe artan faaliyetleri bölgesel güvenliği de ciddi manada etkilemiştir. Bunun yanı sıra İran'ın çok kültürlü yapısı ve farklı etnisitelere ev sahipliği yapıyor olmasına bağlı olarak bölgedeki diğer silahlı aktörlerin bu gruplarla temas kurması İran dış politikasını meşgul eden konular arasında olmuştur. Bu nedenle Irak iç savaşının başından bu yana İran, gelişmeleri titizlikle takip etmiş ve Irak'taki Şii unsurları destekleyerek bölgenin geleceğinde söz sahibi olmak istemiştir. Bu kapsamda İran, DMO ve Kudüs Gücü vasıtasıyla bölgedeki Mehdi Ordusu, Ketaib Hizbullah ve Bedir Tugayları gibi Şii milislere askeri

danışmanlık, istihbarat ve teçhizat desteği sağlamıştır. Gelineen noktada bu milis güçlerin bölgede büyük bir asimetrik ağ kurduğu gözlemlenmiştir. Gayri nizami harp ve gerilla taktiklerine sıklıkla başvuran bu güçler, bölgedeki düzenli orduların dahi baş edemeyeceği bir düzeye çıkmıştır. 2013 yılında DEAŞ'ın Irak'ta faaliyetlerine başlamasıyla birlikte ABD güçlerinin yeni hedefi DEAŞ olmuştur. Hem İran'ın hem de ABD'nin ortak tehdidi olmasından dolayı bu süreçte DEAŞ'la mücadele her iki ülkenin dış politika konuları arasında yer almıştır. ABD askeri güçleri bu süreçte yoğunluğunu DEAŞ'a verirken Şii milisler hız kesmeden kendi faaliyetlerini devam ettirmiştir. 2017 yılına kadar Şii milisler Irak'ta ciddi manada nüfuz elde etmiş 2017 yılında Trump'ın ABD başkanı seçilmesiyle oklar yeniden Şii milislerine çevrilmiştir. ABD yeni dönemde hem İran'a hem de bölgedeki İran destekli Şii milis güçlerine yönelik ağır yaptırım kararları alarak İran'ın bölgedeki nüfuzunu azaltmaya çalışmıştır.

Nitekim DMO genel komutanı Kasım Süleymani ve beraberindeki üst düzey komutanlarının Irak'ta öldürülmesi de ABD'nin bu yöndeki kararlılığını apaçık ortaya koymuştur. Bu dönemde DEAŞ'ın bölgedeki etkinliği büyük ölçüde sınırlandırılmış ancak bu sefer Şii milis güçlerinin ABD misyonlarına yönelik saldırıları artmaya başlamıştır. Yine aynı dönemde ABD, DEAŞ'ı yendiğini ilan ederek bölgedeki askeri varlığını peyderpey azaltacağını ilan etmiştir. ABD'nin bölgedeki askeri varlığını azaltmaya yönelik almış olduğu karar sonrası İran destekli Şii milis güçlerinin artan bu eylemleri ABD'yi yeni bir mücadeleye sürüklemiştir. 2021 yılına kadar ABD, İran ve desteklediği Şii milis güçlerini kısıp alarak yoğun bir şekilde mücadelesini sürdürmüştür. 2021 yılında Biden'ın iktidara gelmesiyle İran ve ABD ilişkileri önceki döneme oranla normalleşmeye başlamış ve İran üzerindeki yaptırımlar kısmen hafifletilmiştir. Ancak buna rağmen İran bölgedeki Şii milis güçlerini desteklemekten geri durmamıştır. Gelineen noktada İran, Irak'ta desteklediği ve yetiştirdiği Şii milis güçlerini Suriye'ye, Yemen'e ve bölgede varlığını sürdürdüğü diğer ülkelere göndererek buralarda ciddi manada yapılanmaya devam etmektedir.

Ancak İran'ın izlemiş olduğu bu politikayla bölgede tam anlamıyla başarılı bir devlet modeli çıkarabileceğini söylemek oldukça güçtür. Çünkü bu ülkelerde Şii nüfusun haricinde farklı etnik ve dini kökene mensup insanlar da yaşamaktadır. Dolayısıyla bu insanların Şii öğretilere dayalı bir devlet modelini kabul etmesi kısa vadede mümkün

gözükmemektedir. Şayet bir dayatmayla diğer grupların sindirilmesi neticesinde oluşturulan bir devlette siyasi istikrarın sağlanması zaman almaktadır. Bu duruma örnek olarak Irak'ın günümüzdeki durumu gösterilebilir.

KAYNAKLAR

- Ademoğlu, Y.** (2019, 27 Şubat). Esad'ın Tahran Ziyareti Sonrası İstifa Eden Dışışleri Bakanı Zarif Suriyeli Mevkidaşını Aradı, *Euronews*, Erişim <https://tr.euronews.com/2019/02/27/esadin-tahran-ziyareti-sonrasi-istifa-eden-disisleri-bakan-zarif-suriyeli-mevkidasini-arad>
- Adıbelli, B.** (2012). İran Dış Politikasında İdeolojik ve Jeopolitik Dönüşüm. B. Adıbelli (ed.), *Doğu Batı Yol Ayrımında İran; İdeoloji, Devlet ve Dış Politika*, İstanbul: Bilim Gönül Yayınları, s. 182.
- Aghabalaee Fanid, N.** (2020). İran'ın İdari Teşkilat Sistemi, *Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, ss. 134-157.
- Ağır, B. S.** (2015). Güvenlik Kavramını Yeniden Düşünmek: Küreselleşme, Kimlik ve Değişen Güvenlik Anlayışı, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 22, ss. 97-130.
- Ahavi, Ş.** (1990). *İran'da Din ve Siyaset*, İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Akkaya, S. ve İbrahimli, H.** (2018). İran'ın Bölgesel Güce Yükseliş Süreci, *Güvenlik Stratejileri*, Sayı: 28, ss. 157-186.
- Aktaş, C.** (2004). *Dünyanın Devrimcileri Bugünün reformistleri İran'da Siyasal, Kültürel ve Toplumsal Değişim*, İstanbul: Kapı Yayınları, s. 186.
- Al Sadoun, W. ve Alaca, M.** (2020). Irak'ta Güvenlik Bürokrasisini Anlamak: Kurumlar ve Görevleri, *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, Rapor No: 17, ss. 31-32.
- Alagha, J.** (2007). *Hizbullah: Silahlı Mücadeleden İktidar Partisine*, (K. Göksel, Çev.), İstanbul: Doğan Kitap.
- Albayrakoglu, E. P.** (2011). ABD-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde İran Faktörü, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 8, Sayı: 31, ss. 95-116.
- Alekseev, M.** (2006). Immigration Phobia and Security Dilemma, *Cambridge University Press*, 2006, s.21.
- Aral, B.** (2007). Asimetrik Saldırı Savaşları, Siyaset ve Uluslararası Hukuk, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 4, Sayı: 14, s. 60.
- Arends, J. ve Frederik M.** (2009). Homeros'dan Hobbes ve Ötesine: "Güvenlik" Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 6, Sayı: 22, ss. 3-33.

- Aydın, D. ve Tekbıyık, A.** (2007). “İran Nükleer Programının Türkiye'nin Güvenliğine Etkileri”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, s. 106.
- Balcı, A. ve Kardaş, Ş.** (2014). *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul: Küre Yayınları.
- BBC Türkçe**, (2019, 13 Mayıs). Hürmüz Boğazı: Dünyanın en önemli petrol damarı, *BBC Türkçe*, Erişim <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48252309>
- Boran, Y.** (2007). *Lübnan'daki İran Hizbullah*, İstanbul: Siyah Beyaz Basın Yayın Dağıtım.
- Bozdağlıoğlu, Y. ve Özen, Ç.** (2004). Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 1, Sayı: 4, ss. 59-79.
- Brauch, H. G.** (2008). Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt: 5, Sayı: 18, s. 1-47.
- Brzezinski Z. & Gates, R. M.** (2004). Iran: Time for a New Approach, *Council on Foreign Relations*, s. 9.
- Butterfield, H.** (1951). *History and Human Relations*, Londra: Collins.
- Caner, M.** (2021). İran Cumhurbaşkanı Seçimi: Muhafazakâr Dönüşümün Ayak Sesleri, *SETA, Analiz*, Sayı: 348, ss. 17-20.
- Caner, M.** (2021). İran'ın Filistin-İsrail Siyasetini Anlamlandırmak, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 12, Sayı: 102, ss. 16-19.
- Cenneti, M. A.** (1995). *İran İslam Cumhuriyeti'nin Anayasası*, İslami Kültür ve İlişkiler Merkezi Tercüme Grubu (çev.), Alhuda Matbaacı.
- Chubin, S.** (2000). Iran's Strategic Predicament, *Middle East Journal*, Cilt: 54, Sayı: 1, s. 15.
- CISAC-Center for International Security and Cooperation**, (2019). Kata'ib Hezbollah, *Stanford University Center for International Security and Cooperation* (CISAC), Erişim https://cisac.fsi.stanford.edu/mappingmilitants/profiles/kataib-hezbollah#highlight_text_1691.
- CISAC - Center for International Security and Cooperation**, (2021). Mapping Militants Profile Index, *Stanford University Center for International Security and Cooperation*, Erişim <https://cisac.fsi.stanford.edu/mappingmilitants/profiles>.

- Clausewitz, C. V.** (1999). *Savaş Üzerine*, (H. F. Çeliker, Çev.). İstanbul: Özne Yayınları.
- Cordesman, A.** (2006). Iran's Support of the Hezbollah in Lebanon, *Center for Strategic and International Studies*, July 15.
- Çağlayan, S.** (2012). *Şii Düşüncesinde İslamcılık: İran Mehdiyi Beklerken*, İstanbul: Cinius Yayınları, s. 78.
- Çalışkan, B.** (2016). Küresel Bilek Güreşi: Uluslararası Güçlerin Suriye Politikası, *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, Analiz 17, ss. 14-16.
- Çitlioğlu, E.** (2015). *İran'ı Anlamak*, Ankara: Başkent Üniversitesi, s. 43.
- Dağ, A. E.** (2015). Irak Raporu, *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, ss. 7-17.
- Danış, F.** (2016). 2006 Savaşı'ndan Günümüze Lübnan'daki Siyasi Tablo, *İnsamer*, Analiz 19, Erişim https://insamer.com/rsm/icerik/dosya/dosya_459.pdf.
- Davutoğlu, A.** (2001). *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre Yayınları, s. 426.
- Dedeoğlu, B.** (2014). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji*, İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları.
- DIA-Defence Intelligence Agency**, (2019). Iran Military Power: Ensuring Regime Survival and Securing Regional Dominance, Report, *Defense Intelligence Agency*, Erişim <https://www.dia.mil/News/Articles/ArticleView/Article/2020456/defense-intelligence-agency-releases-report-iran-military-power/>
- Djalili, M. R. & Kellner, T.** (2011). *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi*, (R. Uzmen, Çev.), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım, s. 148.
- Doğan, H.** (2014). İran Siyasi Tarihi. S. Tamçelik (ed.), *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye İran İlişkileri*, Ankara: Gazi Kitabevi, ss. 3-57.
- Doğan, S.** (2018). İran'ın Ortadoğu Siyaseti, *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, Araştırma, Sayı: 74, s. 5.
- Dumlupınar, N.** (2017). İran'ın Güvenlik Politikalarında Devrim Muhafızları Ordusu'nun Yeri, *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*, Analiz No: 1, Yayın No: 3, ss. 9-12.
- Dunne, T., Kurki, M. ve Smith S.** (2013). *International Relations Theories*. Oxford: Oxford University Press.

- Dursun, A.** (2019, 10 Nisan). İran’da Güvenlik, Siyaset ve Ekonominin Merkezindeki Güç: Devrim Muhafızları Ordusu, *Anadolu Ajansı*, Erişim <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranda-guvenlik-siyaset-ve-ekonominin-merkezindeki-guc-devrim-muhafizlari-ordusu-/1447800>
- Dursun, A.** (2021). İran’ın 8’inci Cumhurbaşkanı Seçilen İbrahim Reisi Kimdir?, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-8inci-cumhurbaskani-secilen-ibrahim-reisi-kimdir/2279068>
- Dursunoğlu, A.** (2005). *Dördüncü Dünya Savaşı ve Ortadoğu*, İstanbul: Anka Yayınları.
- Eker, S.** (2015). Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 31-66.
- Elçi, İ. H.** (2019). İran Jeopolitiğinin Enerji Politikasına Etkisi, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 3, ss. 153-173.
- Ergüven, N. S.** (2016). Uluslararası Hukuk Açısından Güvenlik Kavramının Teorik Temelleri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*.
- Eslen, N.** (2003). *Tarih Boyu Savaş ve Strateji*, İstanbul: Q- Matris.
- Farzam, R. ve Sarı, İ.** (2017). Fatimiyyun: İran’ın Afgan Milisleri, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6, ss. 267-290.
- Finefrock, M.** (1983). *Atatürk ve Rıza Şah, Bir Karşılaştırma*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Fuller, G. & Francke, R. R.** (2000). Is Shi’ism Radical?, *Middle East Quarterly*, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 11-20.
- Garthwaite, G. R.** (2011). *İran Tarihi*, Aytuna, F. (çev.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Glaser, C. L.** (2017). “Güvenlik Yaklaşımları: Realizm” *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*, A. Collins (ed.), (N. Uslu, Çev.) Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, ss. 13–27.
- Gündoğan, Ü.** (2016). *İran ve Ortadoğu*, Ankara, Adres Yayınları, ss. 94-95
- Gürcan, M.** (2011). Bir Önceki Savaş İçin Hazırlanmak: Değişen Küresel Güvenlik Ortamının Geleneksel Savaş Olgusuna Etkisi, *Bilge Strateji*, Cilt: 3, Sayı: 5, ss. 127-179.
- Gürkaş, B.** (2007). Türkiye İran İlişkileri. K. Dağcı ve A. Sandıklı (ed.), *Satranç Tahtasında İran Nükleer Programı*, İstanbul: Tasam Yayınları, s. 230.
- Hafeziniya, M. R.** (2017). *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası*, Dilek, K. (çev.), Ankara: İraniyat Yayınları.

- Hammes, T. X.** (2006). War Evolves Into The Fourth Generation, *Contemporary Security Policy*, ss. 189-221.
- Herz, J.** (1951). *Political Realism and Political Idealism: A Study in Theories and Realities*, Chicago: Chicago University Press.
- Hobbes, T.** (2007). *Leviathan*, (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hollingshead, E.** (2018). Iran's New Interventionism: Reconceptualizing Proxy Warfare in the Post-Arab Spring Middle East, *Political Science Honors Projects*, Erişim https://digitalcommons.mcalester.edu/poli_honors/75
- IISS Strategic Dossier.** (2019). Iran's Networks of Influence in The Middle East, *The International Institute for Strategic Studies*, s. 122.
- Işlak, H.** (2015). Merci-i Taklid-Velâyet-i Fakîh Anlayışı ve Irak Şiîliğinde Merci-i Taklidlerin Velâyet-i Fakîh Anlayışına Bakışı, *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*, Cilt: 3, Sayı: 1, ss. 393-400.
- İran Araştırmaları Merkezi (İRAM),** (2017). Ruhani'nin Yeni Dönemi, *İran Araştırmaları Merkezi, Analiz*.
- İşyar, Ö. G. ve Taşdemir Kaderli, D.** (2021). Ortadoğu Politikaları Bağlamında Devrim Sonrası İran Dış Politikasının Temel Bileşenleri ve Dinamikleri, *Bursa Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 40, Sayı: 1, s. 73.
- Jones, S. G.** (2019). War by Proxy: Iran's Growing Footprint in the Middle East, *Center for Strategic and International Studies, CSIS Briefs*, Erişim <https://www.csis.org/war-by-proxy>.
- Kagan, F. W.** (2012). Iranian Influence in the Levant, Egypt, Iraq, and Afghanistan, *Institute for the Study of War/American Enterprise Institute*, s. 63.
- Kaldor, M.** (2007). *News & Old Wars*, California: Stanford University Press.
- Kaldor, M.** (2013). In Defence of New Wars, *Stability Journal*, Cilt: 2, ss. 1-16.
- Kantarci, Ş.** (2012). Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı: "Koalisyonlar Dönemi mi?", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 16, s. 60.
- Karaalp, H.** (2019). Farklı Etnik, Dini Ve Mezhebi Bileşenlerin Mozaigi: Irak, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/farkli-etnik-dini-ve-mezhebi-bilesenlerin-mozaigi-irak-/1641558>
- Karabulut, B.** (2015). *Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek*, Ankara: Barış Kitabevi, s. 43.

- Karabulut, B.** (2016). *Uluslararası İlişkiler, Kavramlar-Teoriler-Kurumlar*, Ankara: Barış Kitabevi, Ankara, ss. 252-253.
- Karataş, H.** (2018, 21 Kasım). Sadr'ın Mehdi Ordusu, *Suriye Gündemi*, Erişim <https://www.suriyegundemi.com/sadr-in-mehdi-ordusu>
- Kazemzadeh, M.** (2007). Ahmedinejad's Foreign Policy, *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Cilt: 27, Sayı: 2.
- Keskin, A.** (2007). İran-Suudi Arabistan İlişkileri ve Şii Jeopolitiği, *Avrasya Dosyası*, Cilt: 13, Sayı: 3, ss. 65-100.
- Kılıç, M., Gök, M. ve Keskin, G. F.** (2018). Kuruluşundan Günümüze Irak'ın Şii Milis Gücü Haşdi Şabi, *Uluslararası Beşeri ve Sosyal Bilimler İnceleme Dergisi*, Cilt: 2, Sayı:1, s. 52.
- Koç, M.** (2017). İran'da Devlet Yapısı ve Temel Kurumlar: I- Devrim Rehberliği, *İRAM, Analiz*, ss. 8-9.
- Korkmaz, Y.** (2016). Irak'ta Şii Gruplar ve Siyasete Etkileri, *İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, s. 1-6.
- Kökçam, S. ve Özkaynak, Ş.** (2019). Lübnan'da devlet dışı aktör: Hizbullah, *TRT Haber*, Erişim <https://www.trthaber.com/haber/dunya/lubnanda-devlet-disi-aktor-hizbullah-429584.html>
- Lind W. S.** (2004). Understanding Fourth Generation War, *Military Review*, ss. 12-16.
- Lind, W. S., Schmitt, J. F. ve Wilson, C. G.** (1994). Fourth Generation Warfare: Another Look. *Marine Corps Gazette*, ss. 34-37.
- Lind, W.S., Nightengale, K., Schmitt, J.F., Sutton, J.W. ve Wilson, G.I.** (1989). The Changing Face of War: Into the Fourth Generation. *Marine Corps Gazette*.
- Luvaas, J.** (1999). *Napoleon On the Art of War*, New York: The Free Press.
- Middle East Monitor**, (2021, 20 Nisan). Ambassador: Iran Welcomes Iraqi Mediation With Gulf States, *Middle East Monitor*, Erişim <https://www.middleeastmonitor.com/20210420-ambassador-iran-welcomes-iraqi-mediation-with-gulf-states/>
- Mokhtarpour, A.** (2012). *İran Devlet Modeli*. (YL Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, ss. 140-142.

- Muran, A. ve Atay, A. G.** (2009). Humeyni ve Ahmedinejad Dönemi İran Dış Politikasının Karşılaştırmalı Analizi, *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 4, ss. 155-168.
- Münkler, H.** (2010). *Yeni Savaşlar*, Aksu Yılmaz, Z. (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, ss.125-162.
- Norton, A. R.** (2007). Hizballah and the Israeli Withdrawal From Southern Lebanon, *Journal of Palestine Studies*, Cilt: 30 Sayı: 1, ss. 22–35.
- Nye, J.** (2004). *Soft Power The Means to Success in World Politics*, New York: Public Affairs.
- Okyar, O.** (2014). *İran ve Demokrasi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Orhan, O.** (2015). Suriye’de Şii Milisler ve Siyasi Çözüm, ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi, *Ortadoğu Araştırmaları Merkezi*, No: 26, ss. 6-11.
- Ortaylı, İ.** (2017). *Yakın Tarihin Gerçekleri*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 169.
- Ostovar, A.** (2018). The Grand Strategy of Militant Clients: Iran’s Way of War, *Security Studies*, Sayı: 28, ss. 159-188.
- Önder, A. T.** (2005). *Türkiye’nin Etnik Yapısı*, Ankara: Fark Yayınları, s. 114.
- Özdemir, H.** (2002). 11 Eylül: Post-Modern Savaşın Miladı Ya Da Dış Politika Mücadelelerinin Görünmeyen Boyutu, *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 153-173.
- Özdemir, H.** (2008). Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 63, Sayı: 3, s. 127-128.
- Özdemir, Ö. B.** (2022). Suriye’de İran destekli milisler: profiller ve işlevleri. ORSAM Analiz, No: 304, ss. 9-10.
- Özer, Y.** (2015). Terörizmle Mücadelede İstihbaratın Rolü: Kültürel İstihbarat Konsepti, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 51–80.
- Özey, R.** (2017). Mackinder’in Heartland Teorisi’nin Düşündürdükleri, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 35, ss. 95-100.
- Öztürk, S.** (2018). Ortadoğu’daki Gelişmeler Çerçevesinde Mukteda El Sadr ve Hareketinin Irak’ta Yükselişi, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 1, ss. 57-71.
- Posch, W.** (2018, 21 Mays). İran’ın Bölgesel Güvenlik Politikaları: Irak ve Suriye Örnekleri, *AlSharq Forum*, Erişim

<https://research.sharqforum.org/2018/05/21/iranin-bolgesel-guvenlik-politikalari-irak-ve-suriye-ornekleri/?lang=tr>

- Ramazani, R. K.** (1992). Iran's Foreign Policy: Both North and South, *Middle East Policy*, Cilt: 46, Sayı: 3, ss. 393-412.
- Rashid, Y.** (2022). İran-Çin Arasındaki 25 Yıllık Anlaşma'da Son Durum, *İRAM*, Görüş, <https://iramcenter.org/iran-cin-arasindaki-25-yillik-anlasmada-son-durum/>
- Rawabet Center.** (2016, 29 Ağustos). Popular Crowd Forces in Iraq (Al-Hashd al-shaabi) .. Origin and Future “survey”, *Rawabet Center*, Erişim <http://rawabetcenter.com/en/?p=1037>
- Roskin, M. G. ve Berry, N. O.** (2012). *Uluslararası İlişkiler: Uluslararası İlişkilerin Yeni Dünyası*, (Ö. Şimşek, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Sabet-Saeidi, S.** (2012). Iranian-European Relations: A Strategic Partnership? A. Ehteshami & M. Zweiri (ed.), *Iran's Foreign Policy: From Khatami to Ahmadinejad*, Ithaca Press, s. 61.
- Sadowski, D. ve Becker, J.** (2010). Beyond the “Hybrid” Threat: Asserting the Essential Unity of Warfare, *Journal Article*, Cilt: 7, Sayı: 1.
- Salihi, E.** (2011). Ortadoğu'da Oluşan Yeni Dengeler ve “Şii Hilali” Söylemi, *Bilge Strateji*, Cilt: 2, Sayı: 4.
- Sanyürek, M. B.** (2018). Devrim Sonrası İran Dış Politikası, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 86, ss. 210-211.
- Schweller, R. L.** (2016, 9 Mayıs). The Balance of Power in World Politics. In *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. Erişim adresi <https://124.im/9W3sP>
- Semin, A.** (2021). Irak'ta “Devlet İçinde Devlet” Olarak Haşdi el Şabi ve el-Nuceba Hareketi, *Kriter Dergisi*, Sayı: 54.
- Sheehan M.** (2013). The Evolution of Modern Warfare. John Baylis ve diğerleri (Eds.), *Strategy in the Contemporary World*, Hampshire: Oxford University Press, ss. 39-59.
- Simbar, R. & Arsalan Ghorbani S. N.** (2011). Iran and the Persian Gulf Security, *Iranian Review of Foreign Affairs*, Cilt: 2, Sayı: 5, ss. 91-116.
- Sinkaya, B.** (2005). Devrimden Günümüze İran Dış Politikasının Dönüşümü, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt: 247, Sayı: 5-6, ss. 15-18.
- Sinkaya, B.** (2010). İran'da Asker-Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızlarının Yükselişi, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 2, Sayı: 2, s. 123.

- Sinkaya, B.** (2013). Amerikan Askerlerinin Çekilmesinden Sonra Irak-İran İlişkileri, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, Rapor No: 9.
- Sinkaya, B.** (2017). Yeni Ruhani Hükümeti'nin Dış Politikası, *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 9, Sayı: 82 ss. 25-28.
- Sokullu, E. C.** (2019). Savaş Türleri, *Güvenlik Yazıları Serisi*, No: 22, ss. 2-6.
- Soofizadeh, A.** (2017). Kaçar ve Osmanlı Devletleri Arasında Belirsiz Sınır Meseleleri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 42, ss. 437-449.
- Sönmezoğlu, F.** (2011). *İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları.
- Suriye Gündemi**, (2018, 27 Ekim). ABD'nin Yaptırım Listesinde Bulunan Irak Kökenli Şii Milis Grubu: Hizbullah el Nuceba, Erişim <https://www.suriyegundemi.com/abd-nin-yaptirim-listesinde-bulunan-irak-kokenli-sii-milis-grubu-hizbullah-el-nuceba>
- Şahin, M.** (2006). Şii Jeopolitiği: İran İçin Fırsatlar ve Engeller, *Akademik Orta Doğu*, Cilt: 1 Sayı: 1, ss. 39-55.
- Şen, G.** (2012). İran Ve Arap Baharı: Bağlam, Söylem ve Siyaset, *Ortadoğu Etütleri*, Cilt: 3, Sayı: 2, ss. 100-102.
- Şener, E.** (2001). *Hukuk Sözlüğü*, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Taeb, S. ve Khalili, H.** (2008). Security Building Priorities in Persian Gulf: An Approach to National Security Policy of Iran, *The Iranian Journal of International Affairs*, Cilt: 20, Sayı: 3, s. 43.
- Tafloğlu, S.** (2013). İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşrûiyet Kaynağı "Velâyet-i Fakih", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 68, No: 3, ss. 95-112.
- Takeyh, R.** (2003). Iranian Options: Pragmatic Mullahs and America's Interest, *The National Interest*, s. 50.
- Tamer, C.** (2018). İran'ın Suriye'deki Güvenlik Stratejileri, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 178-202.
- Toptaş, E.** (2015). Harbin Doğası ve Karakteri Bağlamında Hibrit Savaş, *Milli Güvenlik ve Askeri Bilimler Akademik Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 8, ss. 1-17.
- Toptaş, E. ve Soylu, Y.** (2006). II nci Körfez Harekâtı ve Koalisyon Güçlerinin Zayıf Durumu Üzerine Bir Değerlendirme, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 1-21.

- Tucker, D.** (1997). *Skirmishes at the Edge of Empire: The US and International Terrorism*, Westport: Preager Press.
- Tuğtan, M. A.** (2016). Güç, Anarşi ve Realizm. E. Balta (ed.), *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turan, D.** (2007). Ahmedinejad ve İran Dış Politikası. A. Sandıklı ve K. Dağcı (ed.), *Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program*, İstanbul: TASAM Yayınları, s. 261.
- Ünal, B.** (2015). İran'ın Vekalet Savaşı Stratejisi ve Suriye'deki Şii Milisler, *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Analiz No: 1304*.
- Üstün, İ. S.** (1999). *Humeyni'den Hamaney'e İran İslam Cumhuriyeti Yönetim Biçimi*, İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Varlık, A. B.** (2013). Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım, *Avrasya Terim Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 114-129.
- Vatanka, A.** (2018). Iran's Use of Shi'I Militant Proxies Ideological and Practical Expediency Versus Uncertain Sustainability, *Middle East Institute, Policy Paper*, Sayı: 2018-5.
- Waltz, K. N.** (1979). *Theory of International Politics*, California: Addison-Wesley.
- Waltz, K.** (2004). Neorealism: Confusions and Criticisms, *Journal of Politics & Society*, Cilt: 15, ss. 2-6.
- Watling, J.** (2019). Iran's Objectives and Capabilities Deterrence and Subversion, *Royal United Services Institute for Defence and Security Studies, RUSI Occasional Paper*, ss. 27-31.
- Wohlforth, C. W.** (1994). Realism and the End of the Cold War, *International Security*, Cilt: 19, Sayı: 3, ss. 91-129.
- Yalçınkaya, H.** (2008). *Savaş-Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*, İstanbul: İmge Kitabevi, s. 167.
- Yalçınkaya, H.** (2019). Savaşın Değişimi ve Kuramsal Tartışmalar, *Uluslararası İlişkiler Konseyi Güvenlik Yazıları Serisi*, No: 46
- Yegin, A.** (2013). İran Siyasetini Anlama Kılavuzu, *SETA, Rapor*, s. 59.
- Yegin, A.** (2016). İran'ın Sert Gücü, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Analiz*, Sayı: 150, s. 15.